

Slavia Centralis

številka 1 | 2014 | letnik VII.

Slavia Centralis
(SCN) ISSN 1855-6302

Izdaja

Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Published by

Department of Slavic Languages and Literatures
Faculty of Arts, University of Maribor
http://www.ff.uni-mb.si/index.php?page_id=225

Glavni in odgovorni urednik – Editor-in-chief

Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO)

Uredniški odbor – Editorial Board

Silvija Borovnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Jožica Čeh Steger** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Marc L. Greenberg** (University of Kansas, USA – Univerza v Kansasu, ZDA; *urednik za jezikoslovje – linguistics editor*), **Alenka Jensterle Doležal** (Univerzita Karlova v Praze – Charles University of Prague, CS), **Ludvig Karničar** (Karl-Franzens-Universität Graz – University of Graz, A), **Mihaela Koletnik** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Mark Richard Lauersdorf** (University of Kentucky, USA – Univerza v Kentuckyju, ZDA), **István Lukács** (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Eötvös Loránd University of Budapest, H), **Irena Stramljič Breznik** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Miran Štuhec** (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO; *urednik za literarne vede – literature editor*), **Božena Tokarz** (Uniwersytet Śląski – University of Silesia, PL)

Tehnična ureditev – Technical editors

Natalija Ulčnik (Univerza v Mariboru – University of Maribor, SLO), **Emily Hackmann** (University of Kansas).

Jezikovni pregled – Language Editors

Emily Hackmann, **Marc L. Greenberg** (angleščina – English), **Natalija Ulčnik** (slovenščina – Slovenian)

Uredniški svet – Advisory board

Eric P. Hamp (Chicago), **István Nyomárkay** (Budapest),
Ivo Pospíšil (Brno), **Emil Tokarz** (Bielsko-Biala), **Zinka Zorko** (Maribor)

© *Slavia Centralis* (SCN)

SCN izhaja dvakrat na leto – SCN is published twice yearly

Vključenost SCN v podatkovne baze – SCN is indexed/abstracted in:

MLA Directory of Periodicals, Modern Language Association of America, New York; Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, USA; Linguistic Bibliography, The Netherlands

Naslov uredništva – Editorial address

Slavia Centralis, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor

Letna naročnina: 12 €, za študente in dijake 8 €

TRR: 01100-6000020393

Cena posamezne številke: 6,80 €

Annual subscription/single issue (outside Slovenia): 24,20 €/13,60 €

Tiskano s finančno podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Slavističnega društva Maribor – Published with financial support of Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije and Slavistično društvo Maribor.

Oblikovanje in prelom – Design and typesetting: Grafični atelje Visočnik

Natisnil – Printed by: Tiskarna Saje

Naklada – Circulation: 150

Vsebina / Contents

Razprave / Studies

- 5** *Matej Šekli*, Genetolingvistična klasifikacija vzhodnoslovanskih jezikov / Genetic Classification of East Slavic Languages
- 21** *Arno Wonisch*, Diachrone und synchrone Aspekte von Personal-, Possessiv- und Demonstrativpronomina in der Slawia / Diahroni in sinhroni vidiki osebnih, svojilnih in kazalnih zaimkov v slovanskih jezikih
- 34** *Елена И. Коряковцева*, Отсубстантивные имена действия с формантами отглагольных помiна actionis в современных русском и польском языках / Izsamostalniške tvorjenke z obrazili izglagolskih tvorjenk s pomenom dejanja v ruščini in poljščini
- 48** *Alja Lipavc Oštir, Anja Vasiljevič, Mihaela Koletnik*, Zasedranost pregovorov v besedišču govorcev slovenskega jezika / Entrenchment of Proverbs in the Individual Lexicons of Native Speakers of Slovene
- 73** *Jožica Čeh Steger*, Idilični prostori kot drugi prostori v pripovedni prozi Pavline Pajk / Idyllic Spaces as Other Spaces in the Narrative Prose by Pavlina Pajk
- 86** *Silvija Borovnik, Alma Karlin* – svojevrstna pisateljska osebnost / Alma Karlin – an Extraordinary Writer
-

Ocene, zapiski, poročila / Reviews, Notes, Reports

- 95** *Polonca Šek Mertük*, Avgust Pavel: Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan
- 101** *Georg Holzer*, Saskia Pronk-Tiethoff. The Germanic loanwords in Proto-Slavic
- 105** *Vita Zgoznik*, Miran Štuhec: Žive besede in prodorne misli
- 107** *Črt Močivnik*, Jožica Čeh Steger: Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923
- 109** *Ines Voršič*, *Irena Stramljič Breznik*, Besedotvorni tematski blok na Petnajstem mednarodnem slavističnem kongresu v Minsku (2013)
-
- 112** Navodila avtorjem
- 114** Guidelines for contributors
-

Genetolingvistična klasifikacija vzhodnoslovanskih jezikov

MATEJ ŠEKLI

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, in
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 4,
SI – 1000 Ljubljana, matej.sekli@guest.arnes.si*

SCN VII/1 [2014], 5–20

V prispevku je obravnavan nastanek posameznih vzhodnoslovanskih geolektov hierarhične stopnje jezika iz prvotne vzhodne slovanščine. Znotraj le-te sta se pojavili dve inovativni središči, in sicer severovzhodno (»rusko«) in jugozahodno (»ukrajinsko«), iz katerih sta se oblikovali ruščina in ukrajinjščina, med njima pa na zahodnem obrobju prehodni geolekt beloruščina. Za vsak vzhodnoslovanski jezik so prikazane njegove definicijske lastnosti, ki ga razmejujejo znotraj vzhodne slovanščine in v razmerju do sosednjih jezikov, ter model njegove lingvogeneze.

The article attempts to classify East Slavic languages according to the model of their respective linguogeneses, focusing on the development of individual geolects from the original East Slavic. For an early stage of East Slavic two focal areas can be established, viz. North-Eastern East Slavic (Russian) and South-Western East Slavic (Ukrainian), the transitional area being occupied by Western East Slavic (Belorussian). The attempt is made to establish the defining characteristics which delimit the individual East Slavic idioms within the wider linguistic area and in relation to each other.

Ključne besede: genetolingvistika, geolingvistika, geolekt, genetolingvistična klasifikacija, primerjalno jezikoslovje, vzhodnoslovanski jeziki

Key words: genetic linguistics, geolinguistics, geolect, genetic classification, comparative linguistics, East Slavic languages

0 Uvod

Pozna praslovanščina (do ok. 800) se je po starejših popraslovanskih inovacijah razcepila na tri slovanske makrogeolekte (južna : vzhodna : zahodna slovanščina) ter hkrati znotraj le-teh na manjše geolekte (znotraj vzhodne slovanščine

se je že zelo zgodaj pojavilo vsaj pet osnovnih starejših vzhodnoslovanskih geolektov).¹ Vzhodno slovanščino kljub začetnemu divergentnemu izhodišču kot enotni geolekt povezujejo starejše in nekoliko mlajše splošnovzhodnoslovanske inovacije. Vzhodnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so se dokončno izoblikovali po mlajših nesplošnovzhodnoslovanskih inovacijah.

V prispevku je v prvem delu prikazano oblikovanje (sicer nekoliko neenotne) vzhodne slovanščine, v drugem delu pa njen razcep na vzhodnoslovanske jezike.

1 Oblikovanje vzhodne slovanščine

1.1 Starejše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti (arhaizmi in inovacije) se pojavljajo v vsej vzhodni slovanščini. Na osnovi primerjave z jezikovnim stanjem v južni slovanščini (tj. v stari cerkveni slovanščini) je mogoče sklepati, da so se najverjetneje izoblikovale že pred 2. polovico 9. stoletja, izpričane pa so šele od začetka vzhodnoslovanske pisne tradicije znotraj vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine v 11. stoletju (nekatero sporadično že v Ostromirovem evangeliju (1056–1057) (dalje OE)), in sicer neposredno predvsem tiste značilnosti, ki niso (tudi) južnoslovanske, kot odmik od starocerkvenoslovanske jezikovne norme.² Nekatero od njih so značilne za širši prostor, kot je vzhodnoslovanski, nekatere pa samo za vzhodnoslovansko jezikovno ozemlje.

1.1.1 Starejše splošnovzhodnoslovanske in širše glasovne značilnosti

Popraslovanske glasovne značilnosti, ki so značilne za vzhodno slovanščino in širše, so predstavljene glede na svoj zemljepisni obseg in posledično glede na to, kateri geolekti so se z njihovo prisotnostjo/odsotnostjo oblikovali (gledano s stališča pozneje izoblikovanih geolektov):

¹ Pričujoči prispevek je nadaljevanje obravnave genetolingvistične klasifikacije slovanskih jezikov v Šekli 2013a in 2013b. Na osnovi konstruktivnih pripomb prof. dr. Alenke Šivic-Dular in dr. Tijmena Pronka na prispevek v Šekli 2013b v diskusiji na mednarodni znanstveni konferenci »200-letnica rojstva Franca Miklošiča« v Ljutomeru 19. 11. 2013, za katere se diskutantom iskreno zahvaljujem, je koncept obravnave problematike tu nekoliko dopolnjen. Poleg zemljepisne razširjenosti glasovnih inovacij znotraj makrogeolekta in nabora glasovnih inovacij, ki jih neki geolekt izkazuje, sta namreč (kjer je to mogoče) upoštevani tudi njihova relativna in absolutna kronologija. Tako sta za posamezni geolekt prikazani njegova glasovna struktura in njena geneza.

² Nekatero vzhodnoslovanske glasovne značilnosti so sporadično dokumentirane že prej, in sicer posredno v lastnih imenih v bizantinskih virih (na primer v delu Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμαίων 'Svojemu sinu Romanu' = *De administrando imperio* 'O upravljanju cesarstva' (ok. 950) bizantinskega cesarja Konstantina VII. Porfirogeneta (vladal 913–959) (dalje KP).

- 1) splošnoslovansko: psl. ***ōRC** > sl. *RaC* (psl. **ōrdlo* 'ralo' > vsl. *рало* > rus. *рало*, brus. *рала*, ukr. *рало*; psl. **ōlkomъjъ* 'lakomen' > vsl. *лакѡмѣи* > rus. *лакомый*, brus. *лакѡмы*, ukr. *лакѡмий*);³
- 2) vzhodna in južna : zahodna slovanščina: a) psl. ***ś** > vsl. *s* (psl. **xědъjъ* > **šědъjъ* 'siv' > vsl. *сѣдѣи* > rus. *седой*, ukr. *сидій*; psl. **vъxo* > **vъse* 'vse' > vsl. *въсе* > rus. *всѣ*, brus. *усѣ*, ukr. *усѣ*) (prim. še 1.2); b) psl. ***tl, *dl** > vsl. *l* (psl. **pletъ* **pletla* 'pletel/pletla (je)' > vsl. *плелъ* *плелл* > rus. *плёл* *плелá*, brus. *плѣў* *пляlá*, ukr. *плів* *плелá*; psl. **vedlъ* **vedla* 'vedel/vedla (je)' > vsl. *велъ* *велл* > rus. *вёл* *велá*, brus. *вѣў* *вяlá*, ukr. *вів* *велá*; psl. **šidlo* 'šilo' > rus. *шило*, brus. *шýла*, ukr. *шýло*); c) psl. ***tn, *dn** > vsl. *n* (psl. **svъtŋoti* 'svitati se' > vsl. *свѣтѣти*; psl. **vedŋoti* 'veneti' > vsl. *вѣнѣти* > rus. *вѣнѣть*, brus. *вѣнѣць*, ukr. *вѣнѣти*); č) psl. ***z** > vsl. *z* (psl. **kъnezъ* 'knez' > vsl. *кнѣзъ* > rus. *князь*, brus. *кнѣзь*, ukr. *кнѣзь*);⁴
- 3) vzhodna in zahodna : južna slovanščina: a) psl. ***oRC** > vsl. *RoC* (psl. **ōrgvŋpъjъ* 'raven' > vsl. *рѡвнѣи* > rus. *рѡвный*, brus. *рѡвны*, ukr. *рѡвний*; psl. **ōlkъtъ* 'laket' > vsl. *локѣтъ* > rus. *локоть*, brus. *локаць*, ukr. *локоть*); psl. ***eRC** > vsl. *ReC* (psl. **ēlbedy/*ēlbedy* 'labod' > vsl. *лѣбѣдъ* > rus. *лѣбедь* (: *лѣбѣжуй*), brus. *лѣбедзь*, ukr. *лѣбідь*); b) psl. ***e/*ě₃** > vsl. *ě₃* (psl. Gsg/NApl **duše/*dušě₃* 'duše' > stcsl. *лѡшѡ* : vsl. *лѡшѣ*);
- 4) vsak en makroareal: a) psl. ***pl, *bl, *ml, *vl** > *pl, bl, ml, vl* (: zsl., V jsl. *pj, bj, mj, vj*) (psl. **zemla* 'zemlja' > vsl. *земла* > rus. *земля*, brus. *зямя*, ukr. *земля*); b) psl. ***šč, *žž** > *šč, žž* (: V štok., V jsl. *št, žd*) (psl. **piščalъ* 'piščal' > vsl. *пищаль* (!) [piščalъ] > rus. *пищаль*, brus. *пишчаль*, ukr. *пищаль*; psl. **drožži* 'drožji' → rus. *дрожжи*, brus. *дрожджы*, ukr. *дріжджі*); c) psl. ***tr, *dr** > *tr, dr* (: V jsl. *tr, dr*) (psl. **zaostrati* > rus. *заострѣть*, psl. **umōdrati* > rus. *умудрѣть* : psl. **uxytrati* > stcsl. *оухыштриати*, psl. **umōdrati* > stcsl. *оумжждрати*); č) psl. ***e, *o** > vsl. ***ā > a, u**, kar je značilno tudi za južno ter osrednjo zahodno slovanščino, tj. češčino in slovaščino ter lužiščino (psl. **desety* 'deset' > vsl. *десѣтъ* > rus. *дѣсять*, brus. *дзѣсяць*, ukr. *дѣсять*; psl. **možъ* 'mož' > vsl. *моужь* > rus. *муж*, brus. *мўж*, ukr. *мўж*), kar je izpričano od sredine 10. stoletja (**nejesyty* > vsl. *непѣсытъ* 'pelikan, jastreb' → *Неасѣт* (ime slapu na Dnepru), Asg m **vъrotyjъ* > vsl. *вѡроучини* 'ki vre (o vodi)' → *Вероўчѣ* (ime slapu na Dnepru) (KP);⁵ d) psl. ***ě**

³ Kjer to ni posebej navedeno, so za ponazoritev stanja v posameznih geolektih navedeni zgledi iz krovnih knjižnih jezikov.

⁴ Poenostavitev zlitnika psl. ***z** > vsl. *z* je torej splošnovzhodnoslovanska, oblike tipa nar. ukr. *dzvizdá* so drugotne, nastale preko vmesne oblike *z z* (psl. **gvězda* > vsl. **zvězda* > *звѣзда* > rus. *звезда*, ukr. *звізда* > nar. ukr. *дзвізда*), podobno kot oblike tipa psl. **zvony* 'zvonjenje' > vsl. *звонъ* > rus. *звон*, brus. *звѡн*, ukr. *дзвін* (IGRJ: 53).

⁵ V vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine prihaja do mešanja grafemov ж in оу (3pl praes. **vъnъrgoty* > *вѣвѣргоутъ*, **vъstъrzajōe* > *вѣстѣрьзѡуѡе* : **studenъsъ* > *стѣдѣнѣць*, **otъ oboju* > *отъ овоуж* (OE)), kar kaže na sovpad odrazov praslovanskih **o* in **u*, medtem ko je (z izjemo v položaju za praslovanskimi trdonebniki) opazno precej dosledno razlikovanje med grafemi ѡ in а ter ѡ in ѡа (**vermę* > *вѣрѣмѡ*, **desętaja* > *десѣтѡа* : **otъ Samarije* > *отъ самарина*, **počęxъ* > *почахъ*, **glagolęjъ* > *гѡгѡлѡи* (OE)),

> vsl. **ę*, tj. ožanje praslovanskega jata kot posledica zgodnjega raznosnjenja praslovanskih nosnikov, ki se je ohranil kot samostojni fonem.⁶

1.1.2 Starejše samosplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše glasovne značilnosti, ki so značilne samo (ali predvsem) za vzhodno slovanščino, so:

- a) psl. **CorC*, **ColC*, **CerC*, **CelC* > vsl. *CoroC*, *ColoC*, *CereC*, *ColoC*/*C'eloC* (psl. **gordь* 'mesto' > vsl. городъ > rus. *gópod*, brus. *zópád*, ukr. *zópod*; psl. **zolto* 'zlato' > vsl. золото > rus. *zóloto*, brus. *zólata*, ukr. *zóloto*; psl. **bergь* 'breg' > vsl. берегъ > rus. *bérez*, brus. *béraz*, ukr. *bérez*; psl. **melko* 'mleko' > vsl. молоко > rus. *molokó*, brus. *malakó*, ukr. *molokó*; psl. **šelmь* 'šlem, čelada' > vsl. шеломи);
- b) psl. **CьrC* : **CrьC*, **CьrC* : **CrьC*, **CьlC* : **ClьC*, **CьlC* : **ClьC* > vsl. *CьrC* : *CrьC*, *CьrC* : *CrьC*, *CьlC* : *ClьC*, *CьlC*/*C'ьlC* : *ClьC* (psl. **trьgь* 'trg' > vsl. търгъ : psl. *Asg* **krьvь* 'kri' > vsl. кръвь; psl. **vьrxь* 'vrh' > vsl. върхъ : psl. **krьstь* 'krst, križ' > vsl. кръсть; psl. **dьlgь* 'dolg' > vsl. дългъ : psl. **plьtь* 'polt' > vsl. плътъ; psl. **vьlkь* 'volk' > vsl. вълкъ, psl. **žьltьь* 'rumen' > vsl. жьлтѣи : psl. **slьza* 'solza' > vsl. салза); sporadično pojavljanje oblik z drugim polnoglasjem (rus. второе полногласие) pri medsoglasniških dvoglasniških zvezah polglasnik + jezičnik v krepkem položaju (psl. **vьrvьka* > vsl. вървька > rus. *verěvka*, brus. *vyróvka*, ukr. *virьóvka*);
- c) psl. **í*, **ǰ* > vsl. č, ž [*č, *ž] (psl. **světa* 'sveča' > vsl. свѣча > rus. *svечá*, (→ brus. *svéčka*), ukr. *svičá*; psl. **meda* 'meja' > vsl. межа > rus. *meжá*, brus. *мяжá*, ukr. *meжá*);⁷

kar naj bi kazalo na obstoj različnih fonemov **a* in **ǰ* (v položaju ne za praslovanskimi trdonebniki) (psl. **pasti* 'pásti' : Npl **pęsti* 'pesti' > vsl. пастѣ [pasti] : пастѣ [pǎsti]) (IGRJ: 64–65, 61). V prid tej domnevi govori tudi glasovna sprememba psl. **ę*/**C'a* > vsl. **ǰ* > S rus. *e* (Тер-Аванесова 1995).

⁶ To potrjujeta: 1) stanje v nekaterih (tako severnih kot južnih) ruskih narečjih, v katerih se pojavljata fonem /ɤ/ (ozki *ę*, dvoglasnik *ię*) (rus. е закрытое) kot odraz psl. **ę* in fonem /e/ (srednji *e*, široki *ę*, dvoglasnik *ei*) (rus. е открытое) kot odraz psl. **e* (s katerim je po vokalizaciji praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju sovpadel odraz psl. **ǰ*) (IGRJ: 62, 80–81, 139–140; RD: 30–31): psl. **ě* : **e*/**ǰ* > vsl. **ę* : **e* (psl. **lěsa*, **lěto*, **věra*, **svěť*, **sěno*, **xlěbь* : **vьrxь*, **otьсь* > nar. rus. *lěc*, *lěto*, *věra*, *svěť*, *sěno*, *xlěbь* : *věrx*, *otěcy*); 2) stanje v jugozahodni beloruščini in ukrajinsčini (kjer je **ę* pozneje sovpadel z odrazom podaljšanega **e* (prim. 2.1)).

⁷ Medtem ko se v vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine starocerkvenoslovanski жд pogosto zamenjuje z ж (**osodajemyę* > осжажакмыпа (1076)), se starocerkvenoslovanski шт veliko redkeje s ч (**boga sę bojęte* > [шг]а сѧ боиче (1095)) (IGRJ: 68), toda ne še v OE.

- č) psl. **(j)e-* > jsl., zsl. **(j)e-* : vsl. *o-* (psl. **(j)ezero* ‘jezero’ > jsl., zsl. **(j)ezero* : vsl. **ozero* > stcsl. *къеро* : vsl. *озеро* > rus. *озеро*, brus. *вóзера*, ukr. *озеро*);
- d) psl. **ju-/*(j)u-* > vsl. *u-* (psl. **juha* ‘juha’ > cs. *юха* : vsl. *охха* > rus. *уха*);
- e) psl. **gn* > vsl. *n* v tipu psl. **dvignoti* > vsl. *двинѹти* > rus. *двинуть* (: psl. **gnězdo* > vsl. *гнѣздо* > rus. *гнездо*, brus. *гняздо*, ukr. *гніздо*).

1.2 Starejše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti so nastale v predzgodovinski dobi, nekatere od njih dele vzhodne slovanščine povezujejo z ostalimi slovanskimi makrogeolekti.⁸

Praslovanski **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* so se na večjem delu slovanskega jezikovnega ozemlja po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji spremenili v **c^{E2}*, **ǰ^{E2}*, **s^{E2}*.⁹ Odsotnost palatalizacije omenjenih glasovnih zaporedij izkazuje novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina (zahodna osrednja ruščina), in sicer že v najstarejših zapisih na brezovem lubju iz 11. stoletja, v posameznih leksemih pa jo potrjuje tudi stanje v nekaterih sodobnih severozahodnoruskih govorih: psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > vsl. *c^{E2}*, *ǰ^{E2}*, *s^{E2}* : novg.-psk. vsl. *k^{E2}*, *g^{E2}*, *x^{E2}* (psl. **kělv* > vsl. *цѣль* ‘cel, ves’ : novg.-psk. vsl. *кѣль*; psl. **xěrv* > vsl. *сѣръ* ‘siv’ : psl. **xěrv* > novg.-psk. vsl. *хѣръ* ‘sivina; sivo (neokrašeno) sukno’; psl. **kьrky* > vsl. *църкы* ‘cerkev’ : novg.-psk. vsl. *къркы*) (Зализняк 2004: 41–45; RD: 62).¹⁰

Praslovanska **sk^{E2}*, **zg^{E2}* sta se v vzhodni slovanščini z izjemo v novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (v kateri sta podobno kot zaporedja **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* ostala nespremenjena) najverjetneje podobno kot v južni slovanščini po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji spremenila v **sc*, **zǰ*:

⁸ Pri določanju arealov glasovnih značilnosti so zgolj zaradi lažje orientacije v oklepaju navedena tudi poimenovanja s stališča mlajših vzhodnoslovanskih geolektov hierarhične stopnje jezika (npr. zahodna osrednja ruščina, jugozahodna beloruščina, severna ukrajinsčina), ki za tu obravnavano obdobje seveda niso upravičena.

⁹ Simbol **E₂* označuje praslovanska sprednja samoglasnika, ki sta povzročala praslovansko mlajšo regresivno (drugo) palatalizacijo (psl. **ě₂*, **i₂*), simbol **E₃* pa praslovanske sprednje samoglasnike, ki so povzročali praslovansko progresivno (tretjo) palatalizacijo (psl. **i*, **ь*, **ę*).

¹⁰ V stari novgorodsko-pskovski ruščini in nekaterih sodobnih severozahodnih ruskih narečjih se pojavljajo tudi zaporedja *^{E3}g*, *^{E3}x*, ki bi kazala na izostanek delovanja praslovanske progresivne (tretje) palatalizacije (psl. **vьxo* > vsl. *вьсе* : Novgorod, Pskov *вѣхо*; psl. **ne lbgě* (tj. Dsg od psl. **lba* z istim korenem kot v psl. **lbgьkь* ‘lahek’) (> stcsl. *нѣльзѣ*) → vsl. *нѣльза*, *нѣльза*, rus. *нѣльза* : Novgorod, Pskov *нѣльга*, nar. rus. *нѣльга*, kar pa se navadno pojasnjuje kot drugotno (Фасмер 1971: 61; Зализняк 2004: 41–45; RD: 62). Oblike tipa Novgorod, Pskov *вѣхо* izkazujejo zelo zgodnjo spremembo korenskega polglasnika po zlogovni harmoniji psl. **ьCO* > **ьCO* (psl. **dьska* > **dьska* ‘deska’ > vsl. *дѣска*), po kateri je povzročitelj progresivne palatalizacije izginil. V oblikah tipa Novgorod, Pskov *нѣльга* je lahko prišlo do izravnave po nepalataliziranih oblikah tipa psl. **lba*.

psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > vsl. *sc, *z3 > st, zd (psl. *dъska, *mъzga → vsl. Lsg *na dъscě, *vъ mъz3ě > *na dъstě, *vъ mъzdě; DLsg f *vojъnъskěji > воинъстѣи (12. st.), Npl m *zamoŕъskiji > заморѣстин (1282)) (IGRJ: 92). Tovrstnih odrazov že v najstarejših pisnih spomenikih poleg novgorodsko-pskovske vzhodne slovanščine ne izkazuje še dva stara vzhodnoslovanska geolekta, kar pa se navadno pojasnjuje kot drugotno stanje, povezano z drugimi soglasniškimi arhaizmi in inovacijami na teh območjih: 1) pološko-smolenska vzhodna slovanščina (severovzhodna beloruščina) ima odraze tipa šč, *žž (ѡѢ Витебѣще ‘v Vitebsku’, ѡѢ Смоленьѣще ‘v Smolensku’ (1399)), kar je najverjetneje odraz cokanja/čokanja (IGRJ: 92; Shevelov 1964: 299); 2) poleško-kijevska vzhodna slovanščina (jugozahodna beloruščina in severna ukrajinščina) izkazuje odraze tipa sk, zg (*po dъskě > по дѣскѣ (11. st.), *skěpišče > скѣпище, вѣ [...] Пиньскѣ ‘v Pinskiu’, вѣ роуьскѣ земли ‘v ruski deželi’, Смолиньскѣ ‘v Smolensku’, вѣ роуьскѣи сторонѣ велици ‘v veliki ruski deželi’; *skěpъka > rus. скѣпка, ukr. скіпка), kar pa je verjetno nastalo znotraj drugotnega razvoja tipa psl. *sk^{E2} > vsl. *sc’ > *st’ > sk’ (IGRJ: 92–93; Shevelov 1964: 297–300) in je verjetno povezano z izostankom delovanja praslovanske mlajše regresivne (druge) palatalizacije zaporedij *kvě₂, *gvě₂ na tem območju.

Praslovanska *kvě₂, *gvě₂ sta se v večjem delu vzhodne slovanščine podobno kot v južni slovanščini po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji palatalizirala v *cvě₂, *zvě₂, medtem ko je v novgorodsko-pskovski in poleško-kijevski vzhodni slovanščini podobno kot v zahodni slovanščini palatalizacija najverjetneje izostala: psl. *kvě₂, *gvě₂ > vsl. cvě₂, *zvě₂ > zvě₂ : poleš.-kij. vsl. *kvě₂, *gvě₂ (psl. *kvěť ‘cvet’ > vsl. цвѣтъ > rus. цвѣт, SV brus. = knj. brus. цвѣт, JZ ukr. цвѣт : novg.-psk. vsl. квѣтъ, JZ brus. квѣт, S ukr. = knj. ukr. квѣт;¹¹ psl. *gvězda ‘zvezda’ > vsl. звѣзда > rus. звезда, SV brus. = knj. brus. звѣзда, ukr. звизда : novg.-psk. vsl. гвѣзда,¹² psl. *o(b)gvězditi > JZ brus. (Brjansk) агвѣздиць ‘udariti’) (Shevelov 1964: 301; Зализняк 2004: 45; GGBM: 74–75; Wexler 1977: 93).

Praslovanska *tl, *dl sta se v večjem delu vzhodne slovanščine poenostavila v l z izjemo ozemlja pskovske in deloma novgorodske vzhodne slovanščine, kjer sta prešla v kl, gl: psl. *tl, *dl > vsl. l : psk.-novg. vsl. (k)l, (g)l. Soglasniška sklopa kl, gl sta dobro dokumentirana v starem pskovskem narečju (*sqsŕetli > соустрѣкли, *privedli > привѣгли (14. st.)), v sodobnem pskovskem narečju pa se pojavljajo le še njuni ostanki (*pričьtla sę > прицлѣсь, *vedli > веліи) (IGRJ: 94–95), medtem ko ima staro novgorodsko narečje tako l kot kl, gl (*orz-vedli > розвѣли = rozveli (14. st.) : *po-vedli > повеглѣ = povegli) (Зализняк 2004: 49).

Praslovanska *o, *d sta se v severovzhodni in novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (tj. v celotni ruščini) najverjetneje prvotno odražala kot različna fonema, kar potrjuje stanje v nekaterih (tako severnih kot južnih) ruskih narečjih, v katerih se pojavljata fonem /o/ (ozki o, dvoglasnik uo) (rus. о закрытое) kot

¹¹ Nepalatalizirane oblike tipa brus. квѣт, ukr. квѣт se razlagajo tudi kot posledica poznejšega prevzema iz poljščine (IGRJ: 69; GGBM: 74–75) ali kot nejasne (IGUM: 103).

¹² Oblika ukr. звизда je lahko tudi prevzeta iz cerkvene slovanščine (Shevelov 1964: 301).

odraz psl. **o* in fonem /*o*/ (srednji *o*, široki *o*, dvoglasnik *ou*) (rus. o открытое) kot odraz psl. **o* (s katerim je po vokalizaciji praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju sovpadel odraz praslovanskega **o*) (IGRJ: 62, 80–81, 139–140; RD: 30–31): psl. **o* : **o*/**o* > rus. **o* : **o* > nar. rus. /*o*/ : /*o*/ (psl. **dvòrь*, **vòla*, **naròdь*, **tьnògo*, **sedlò*, **kòrva*, **òldьka* : **gòdь*, **pòle*, **zòlto*, **sònь* > nar. rus. двòр, воля, нарòд, мнòго, селò, корòва, лòдка : зòд, пòле, зòлото, сòн). Razlikovanje med različnima ojevskima fonemoma izvira iz obdobja, v katerem so v vzhodni slovanščini tonemska nasprotja še obstajala, pojav pa je dokumentiran zelo pozno v zgodovinski dobi (ruski ozki *o* se je označeval s posebnim znakom nad samoglasnikom, to je t. i. камора): **uròdь* > оурòдъ, **perstòli* > престòли, **zakònь* > закòнъ, Lpl **kòžaxъ* ≥ кòжихъ, **pro vòli* > по вòли : **pòjasъ* > пòясъ (16. st.) (Васильев 1929).

Vzhodnoslovanski *č*, *ž*, *š* in *c*, *z*, *s* ponekod v vzhodni slovanščini najverjetneje pod vplivom baltskofinskih uralskih jezikov kažejo težnjo po sovpadu, pri čemer je areal sovpada zlitnikov *č*, *c* neprimerno večji od areala sovpada pripornikov *ž*, *z* in *š*, *s*. Vzhodnoslovanska *č*, *c* sta sovpadla ponekod v (severni in osrednji) severovzhodni in novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (v severni in osrednji ruščini) ter v položsko-smolenski vzhodni slovanščini (v severovzhodni beloruščini), in sicer v *c*-jevski glas (pojav se imenuje cokanje) ali *č*-jevski glas (pojav se imenuje čokanje) (IGRJ 84–88; RD 67–70; BD: 57, 205): psl. **č*/**t*, **c*/**k*(*vě*₂) > vsl. **č* : **c* > rus., SV brus. **c* > *c*/*č*. Sovpad *č*, *c* je izpričan od 11. stoletja: Novgorod: **pěvьсь* > пѣвьчь, **květь* > чвѣтъ : **červo* > чръво (1095), **čьto* > чьто (po 1192); Pskov, Polock, Smolensk: Dpl **kirьсеть* > крѣчеть (1229), **konьčany* > кончаньы (1383), **starьсь* > старечь (15. st.). Sovpad vzhodnoslovanskih *ž*, *z* in *š*, *s* pa je znan samo v starem pskovskem narečju (Горшкова 1972: 68–69): psl. **ž*/**d*, **z* > vsl. **ž* : **z* > Pskov **z*; psl. **š*, **s* > vsl. **š* : **s* > Pskov **š*. Cokanje/čokanje je bilo v preteklosti veliko bolj razširjeno, pod vplivom govorov, ki ga ne poznajo, se namreč opušča.¹³

1.3 Starejši vzhodnoslovanski geolekti

Od starejših nesplošnovzhodnoslovanskih glasovnih značilnosti so se nekatere pojavljale na manjših območjih (vsl. **ž*/**z*, **š*/**s* > Pskov **z*, **š*) oziroma na nestrnjenem ozemlju (vsl. **č*/**c* > **č*), medtem ko nekatere od njih zajemajo precej večje areale (psl. **k*^{E2}, **g*^{E2}, **x*^{E2} > **k*, **g*, **x* : **c*, **z*, **s*; psl. **sk*^{E2}, **zg*^{E2} > **sc*, **z*₃ > **sk*, **zg*; psl. **kvě*₂, **gvě*₂ > **kně*₂, **gvě*₂ : **cvě*₂, **zvě*₂;

¹³ Podobno težnjo po sovpadu praslovanskih sičnikov in šumevcev znotraj slovanskega jezikovnega sveta poznajo tudi nekateri drugi geolekti, ki so (bili) v zelo intenzivnem stiku z nemščino. Sovpad zlitnikov psl. **č*/**c* > **č* pozna dolnja lužiščina, medtem ko je sovpad zlitnikov in pripornikov psl. **č*/**c*, **ž*/**z*, **š*/**s* > **č*, **z*, **š* značilen za malopoljska, nekatera mazovijska in nekatera šlezijska narečja poljščine (t. i. mazurzenie) (Dejna 1981: 23, 33, 39), polabščino ter baško podnarečje (tolminskega narečja) slovenščine (t. i. slekanje) (Šekli 2013b: 108).

psl. *tl, *dl > Pskov, deloma Novgorod *kl, *gl; psl. *ò : *ö > *o : *o). Znotraj vzhodne slovanščine se je torej že zelo zgodaj izoblikovalo vsaj pet osnovnih starejših vzhodnoslovanskih geolektov z naslednjimi definicijskimi lastnostmi:

- 1) severovzhodna vzhodna slovanščina (ruščina brez zahodne osrednje ruščine): psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > SV vsl. *c, *ʒ, *s; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > SV vsl. *sc, *zʒ; psl. *kvě₂, *gvě₂ > SV vsl. *cvě₂, *ʒvě₂; psl. *tl, *dl > SV vsl. *l; vsl. *č : *c > SV vsl. *č; psl. *ò : *ö > SV vsl. *o : *o;
- 2) novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina (zahodna osrednja ruščina), imenovana po krajih Novgorod (rus. Новгород) in Pskov (rus. Псков): psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > novg.-psk. vsl. *k, *g, *x; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > novg.-psk. vsl. *sk, *zg; psl. *kvě₂, *gvě₂ > novg.-psk. vsl. *kvě₂, *gvě₂; psl. *tl, *dl > novg.-psk. vsl. *(k)l, *(g)l; vsl. *č : *c > novg.-psk. vsl. *č; psl. *ò : *ö > novg.-psk. vsl. *o : *o; notranje se je delila na novgorodsko (vsl. *ž/*z, *š/*s > Novgorod *ž/*z, *š/*s; psl. *tl, *dl > Novgorod *(k)l, *(g)l) in pskovsko (vsl. *ž/*z, *š/*s > Pskov *z, *s; psl. *tl, *dl > Pskov *kl, *gl) narečje;
- 3) pološko-smolenska vzhodna slovanščina (severovzhodna beloruščina), imenovana po krajih Polock (brus. Полацк, rus. Полоцк) in Smolensk (brus. Смоленск, rus. Смоленск): psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > pološ.-smol. vsl. *c, *ʒ, *s; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > pološ.-smol. vsl. *šč, *zž; psl. *kvě₂, *gvě₂ > pološ.-smol. vsl. *cvě₂, *ʒvě₂; psl. *tl, *dl > pološ.-smol. vsl. *l; vsl. *č : *c > pološ.-smol. vsl. *č; psl. *ò : *ö > pološ.-smol. vsl. *o;
- 4) poleško-kijevska vzhodna slovanščina (jugozahodna beloruščina in severna ukrajiniščina), imenovana po pokrajini Polesje (brus. Палессе, ukr. Полісся) in kraju Kijev (ukr. Київ): psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > poleš.-kij. vsl. *c, *ʒ, *s; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > poleš.-kij. vsl. *sk, *zg; psl. *kvě₂, *gvě₂ > poleš.-kij. vsl. *kvě₂, *gvě₂; psl. *tl, *dl > poleš.-kij. vsl. *l; vsl. *č : *c > poleš.-kij. vsl. *č : *c; psl. *ò : *ö > poleš.-kij. vsl. *o;
- 5) jugozahodna vzhodna slovanščina (južna ukrajiniščina): psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > JZ vsl. *c, *ʒ, *s; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > JZ vsl. *sc, *zʒ; psl. *kvě₂, *gvě₂ > JZ vsl. *cvě₂, *ʒvě₂; psl. *tl, *dl > JZ vsl. *l; vsl. *č : *c > JZ vsl. *č : *c; psl. *ò : *ö > JZ vsl. *o.¹⁴

¹⁴ Tu predlagana delitev starih vzhodnoslovanskih geolektov ne sledi nobeni doslej predlaganih (Šahmatov, Durnovo, Lehr-Splawiński, Trubetzkoy, Shevelov, povzeto v Wexler 1974: 75–76; Gorškova). Kratek komentar zadnjih dveh delitev: 1) zgodovinsko-glasoslovna delitev na osnovi starejših glasovnih značilnosti (novgorodsko-suzdaljsko, pološko-rjazanjsko, kijevsko-poleško, galicijsko-podoljsko narečje) (Shevelov 1964: 297–301, 386, 469–470) je problematična predvsem zaradi definicije pološko-rjazanjskega narečja na osnovi predpostavke, da je (popolno) akanje arhaizem (bolj primerna se zdi poznejša Shevelovova izločitev pološko-smolenskega narečja); 2) zgodovinsko-narečjeslovna delitev (Novgorod, Pskov = severozahod; Rostov, Suzdalj = severovzhod; Rjazanj, Černigov = jugovzhod; Polock, Smolensk = zahod; Galicija in Volinija, Kijev = jugozahod (Горшкова 1972: 64–71)) ne upošteva nekaterih starejših (odrazi psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2}; *sk^{E2}, *zg^{E2}; *kvě₂, *gvě₂; *ò : *ö), vključuje pa nekatere mlajše glasovne značilnosti (odrazi psl. *v, *g) ter narečja postavlja v čas ok. 1100.

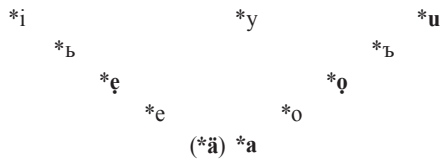
Psl.	SV vsl.	novg.-psk. vsl.	pološ.-smol. vsl.	poleš.-kij. vsl.	JZ vsl.
*k ^{E2} , *g ^{E2} , *x ^{E2}	*c, *z, *s	*k, *g, *x	*c, *z, *s	*c, *z, *s	*c, *z, *s
*sk ^{E2}	*sc	*sk	*šč	*sk	*sc
*zg ^{E2}	*zʒ	*zg	*žž	*zg	*zʒ
*kvě ₂	*cvě ₂	*kvě ₂	*cvě ₂	*kvě ₂	*cvě ₂
*gvě ₂	*zvě ₂	*gvě ₂	*zvě ₂	*gvě ₂	*zvě ₂
*tl, *dl	*l	*(k)l, *(g)l	*l	*l	*l
*č : *c	*ç	*ç	*ç	*č : *c	*č : *c
*ò	*o	*o	*o	*o	*o
*õ	*o	*o	*o	*o	*o

Starejši vzhodnoslovanski geolekti in njihove razlikovalne glasovne značilnosti.

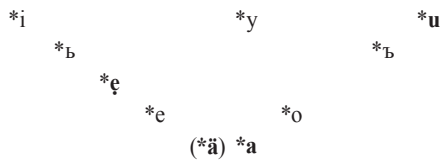
Kljub relativno zgodnjim zametkom več vzhodnoslovanskih geolektov pa je potrebno pripomniti, da imajo nekatere starejše glasovne značilnosti, ki služijo kot genetsko merilo za njihovo definiranje, v nadaljnjem spreminjanju le-teh manjši pomen: odrazi psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2}; *sk^{E2}, *zg^{E2} so bili zaradi izravnave znotraj pregibalnih vzorcev po večini odpravljeni, podobno se je dogajalo s soglasniškima sklopoma *kl, *gl, sovpad *č, *c ni bil prisoten na celotnem arealu in je bil kasneje ponekod odpravljen, različna odraza psl. *ò : *õ sta se ohranila samo v nekaterih govorih. Vzhodnoslovanski jezikovni prostor se je v skupen areal povezal pozneje v okviru mlajših splošnovzhodnoslovanskih inovacij, dejansko oblikovanje posameznih vzhodnoslovanskih jezikov pa se je pričelo v okviru mlajših nesplošnovzhodnoslovanskih inovacij.

Zložniška sistema kasnejše severovzhodne vzhodne slovanščine (ruščine) in kasnejše jugozahodne in zahodne vzhodne slovanščine (ukrajinsščine in beloruščine) sta se po starejših splošno- in nesplošnovzhodnoslovanskih glasovnih spremembah razlikovala v prisotnosti/odsotnosti fonema *o*:

a) severovzhodna vzhodna slovanščina (ruščina):

b) jugozahodna in zahodna vzhodna slovanščina (ukrajinsščina in beloruščina):

1.4 Mlajše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Divergentno izhodišče vzhodne slovanščine (severovzhodna : novgorodsko-pskovska : pološko-smolenska : poleško-kijevska : jugozahodna vzhodna slovanščina) je doživelo konvergentno spreminjanje v okviru mlajših splošnovzhodnoslovanskih glasovnih inovacij, ki so vzhodnoslovanski jezikovni prostor za nekaj časa povezale v relativno enoten geolekt. Le-te so povezane z odrazi praslovanskih polglasnikov *b, *b̥, in sicer z njihovo onemtivijo v šibkem položaju v 11. stoletju ter njihovo vokalizacijo v polne samoglasnike v krepkem položaju v istem času ali nekoliko pozneje:

- a) psl. *b̥, *b̥ > vsl. *ø* (psl. *sъpati > vsl. сѣпати > rus. snátъ, brus. snáцъ, ukr. snámu), izpričano od 2. polovice 11. stoletja: *kъnezъ > князь (1068), *kъto > кто, *čъto > что, Gpl *vьsěxъ > всѣхъ, 2–3sg aor. *posъla > посла, *prizъvanъ > призванъ, 3sg praes. *umьretь > умреть (ok. 1100);
- b) nastanek mehkostne korelacije, tj. fonologizacija prej alofonskega razmerja nemehčani : mehčani soglasnik v soglasniškem sistemu, zaradi onemitive praslovanskih polglasnikov v šibkem položaju: psl. *C^o : *C^e > vsl. *C : *C' (psl. ptc. praet. pass. *danъ > rus. dán [dán] 'dan' : psl. *danъ > rus. dánъ [dán] 'davek, tribut');
- c) psl. *l̥, *l̥, *ń̥ : *l^e, *l^e, *ń^e > vsl. *l', *l', *ń' (psl. *końь 'konj' > vsl. коńь > rus. kónъ [kón], brus. kónъ [kón], ukr. kínъ [k'ín]; psl. *nítъ 'nit' > rus. nítъ [nít], brus. níцъ [n'íc], ukr. nítъ [nýt]);
- č) psl. *b̥, *b̥ > vsl. b, b > e, o (psl. *dьнь > vsl. дьнь > rus. déнь, brus. dzéнь, ukr. déнь; psl. *mъxъ > vsl. мъхъ > rus. móx, brus. móx, ukr. móx), dokumentirano od 2. polovice 12. stoletja: *studеньсь > студенец, Lpl *sъnъmīšćixъ > соньмищихъ (1164), *čъto bylo nemirьно > что былъ немирно, Dsg m/n *latinьskijemu ≥ латинескомоу, *dobrьjъ > дьбри, *mirъ > миро (1229);
- d) psl. *CъrC, *CъlC, *CъrC, *CъlC > vsl. CorC, ColC, CerC, ColC/C'elC (psl. *tъrgъ 'trg' > vsl. тьргъ > rus. tórg, brus. tórg, ukr. tórg; psl. *dъlgъ 'dolg' > vsl. дьлгъ > rus. dólz, brus. dólz, ukr. dólz; psl. *vъrxъ 'vrh' > vsl. вьрхъ > rus. vérx, brus. vérx, ukr. vérx; psl. *vьlkъ 'volk' > vsl. вьлкъ > rus. vólk, brus. vólk, ukr. vólk; psl. *zъltъjъ 'rumen' > vsl. жьлтъи > rus. жёлтый, brus. жоўты, ukr. жо́втий), izpričano od 2. polovice 12. stoletja: *pьrsta > перьста (1164), Npl m *mьrtviji > мерьтви, *tvьrditi > твердити (1229), *za vьlxovъть > за волховомь (1192–1230);
- e) psl. *CъrC, *CъlC, *CъrC, *CъlC > CroC, CloC, CreC, CleC (psl. *krъvъ 'kri' > vsl. крвь > rus. króvъ, brus. króv, ukr. króv; psl. *plъtъ 'polt' > vsl. плътъ > rus. plótъ, brus. plóцъ; psl. *krъstъ 'krst, križ' > vsl. крсть).

2 Oblikovanje vzhodnoslovanskih jezikov

2.1 Mlajše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Mlajše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti, ki so se pojavile v obdobju 12.–13. stoletja (nekateri od njih torej vzporedno z nekaterimi mlajšimi splošnovzhodnoslovanskimi), so dokončno izoblikovale tri vzhodnoslovanske geolekte in posledično predstavljajo genetska merila v klasifikaciji vzhodne slovanščine na jezike.

Praslovanska *eC_ʁ/ʁ, *oC_ʁ/ʁ, tj. psl. *e, *o v zlogu pred praslovanskim polglasnikom v šibkem položaju, sta se po onemitvi slednjega v jugozahodni beloruščini in ukrajiniščini po nadomestni podaljšavi podaljšala in zožila v *ē, *ō (tako podaljšani psl. *e je sovpadel z odrazom psl. *ě, tj. t. i. »novi e« (ukr. новий ѣ)), medtem ko severovzhodna beloruščina in ruščina sledi kolikostnih sprememb ne izkazujeta (IGRJ: 125–126; GGBM: 88; BD: 32–37, 202; IGUM: 135–136, 152–164; Кальнынь 2000a: 29): psl. *eC_ʁ/ʁ, *oC_ʁ/ʁ > JZ brus., ukr. *ē, *ō > 'e, o > 'ie, ue/'ie > 'i (psl. *peľb > vsl. печь > rus. néчь, SV brus. = knj. brus. néч, JZ brus. néч, nieч, ukr. níчь; psl. *solb > vsl. соль > rus. sóль, SV brus. = knj. brus. sóль, JZ brus. sóль, суоль, ukr. síль).¹⁵ Prvi primeri podaljšave sredinskih samoglasnikov se pojavljajo v 2. polovici 12. stoletja: Asg *kamenb > камѣнь, *učitelb > оучитѣль (1164), *ovsca > воовца (1266).

Praslovanski *Cr_ʁC, *Cl_ʁC, *Cr_ʁC, *Cl_ʁC, tj. psl. *ʁ, *ʁ v dvoglasniških zvezah jezičnik + polglasnik v položaju med soglasnikoma v šibkem položaju, sta se v ruščini podobno kot v ostalih položajih spremenila v *e, *o, v beloruščini in ukrajiniščini pa v *i, *y (IGRJ: 106–109; GGBM: 88–90; IGUM: 128–130; Кальнынь 2000b: 36): psl. *Cr_ʁC, *Cl_ʁC, *Cr_ʁC, *Cl_ʁC > rus. *CroC, *CloC, *CreC, *CleC : brus., ukr. *CryC, *ClyC, *CriC, *CliC (psl. *krʁšiti > rus. крошítь, brus. крышы́ць, ukr. кришítи; psl. *blʁxa > vsl. блѣха > rus. блоха́, brus. бляха́, ukr. блиха́; psl. *grʁmēti > vsl. грѣмѣти > rus. гремѣть, brus. грымѣць, ukr. гримítи; psl. *blʁstēti > vsl. блѣстѣти > rus. блестя́ть, brus. бли́сцѣць). Prvi zapisi tovrstnih refleksov se pojavljajo v 13. stoletju: *vʁ drʁvĕxʁ > въ дровѣхъ (1282), *do krʁve > до крове, *vʁ krʁve > въ крови, *ustrʁti sʁ > оустреми са, *(j)ablʁko > пabloко, *slʁzy > слезы (1296), *krʁvi > крови (13. st.) : 3sg praes. *krʁnetʁ > кринетъ (1229), *(j)ablʁko > пabloкo (13. st.), 3pl imperf. *drʁžaaaxʁ > дрыжахоу (14. st.).

Praslovanska *ʁj, *ʁj, tj. psl. polglasnika v krepkem položaju *ʁ, *ʁ pred *j sta se v ruščini podobno kot v drugih položajih spremenila v *e, *o, v beloruščini in ukrajiniščini pa v *i, *y (IGRJ: 101–105; GGBM: 104–106; IGUM: 130–132; Пшеничнова 1995: 21): psl. *ʁj, *ʁj > rus. *ej, *oj, brus., ukr. *ij, *uj (psl. *šʁja > vsl. шиа, шыа > rus. шея́, brus. шыя́, ukr. шія́; psl. *živʁjb

¹⁵ V tipu psl. *vornʁ > vsl. воронъ > rus. вóрон, ukr. вóрон do nadomestne podaljšave v jugozahodni beloruščini in ukrajiniščini proti pričakovanju ni prišlo, saj je relativno-kronološko gledano najprej prišlo do nastanka polnoglasnega odraza in šele nato do onemitve praslovanskega polglasnika v šibkem položaju.

> vsl. живѣи > rus. живѳой, brus. жывыѳы, ukr. живийѳ). Glasovna sprememba se je najverjetneje zgodila že v času vokalizacije praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju, prvi zapisi pa se pojavljajo v 2. polovici 13. stoletja: Gpl *svinъjъ > свиinei (1270), Gpl *ludъjъ > людѳи (1317), *velikъjъ > великои (1339), *vinopъjъsa > винопейца (1354).

Sprememba *e > o: Vzhodnoslovanski *e (iz psl. *e, *ъ) se je v položaju pred trdim soglasnikom in v izglasju spreminjal v *o: psl. *e/*ъ / +[_*C⁰, #] > vsl. *'e > 'o (psl. *zelenъjъ > vsl. зеленѳи > rus. зелѳеный, brus. зялѳены, ukr. зелѳеный; psl. *čelo > vsl. чело > rus. челѳо, brus. чалѳо, ukr. чолѳо), in sicer na dva načina (IGRJ: 128–133; GGBM: 107–111; IGUM: 144–148): 1) v ruščini in beloruščini v položaju za vsemi vzhodnoslovanskimi mehкими soglasniki, in sicer v južni («akajoči») ruščini in beloruščini samo naglašeni *'e: psl. *e/*ъ > vsl. *e > rus., brus. 'o / +[_*C⁰, #] (psl. *nesъ > vsl. несълъ > rus. нѳс [n'os], brus. нѳс [n'os], ukr. нѳс; psl. *lъnъ > rus. лѳн [l'on], brus. лѳн [l'on], ukr. лѳн), v severni («okajoči») ruščini tako naglašeni kot nenaglašeni *e (psl. *neso > S rus. нѳсѳ [n'osŭ], J rus. несѳ, brus. нясѳ, ukr. несѳ; psl. *role > vsl. полк > S rus. полѳ [p'ol'ŏ], J rus. полѳ, brus. полѳ, ukr. полѳ); 2) v ukrajinščini naglašeni in nenaglašeni *e samo v položaju za psl. *š, *ž, *č, *ž, *j: psl. *e/*ъ > vsl. *e > ukr. > 'o / +[*š, *ž, *č, *ž, *j _] (psl. Gsg m/n *jego > vsl. ѳго > rus. егѳо, brus. ягѳо, ukr. йогѳ). Prvi primeri spremembe v položaju za sičniki so dokumentirani konec 12. stoletja: lpl praes. *sъkazetъ > сѳказомѳъ, *možetъ > моѳжомѳъ, *bolžetъ > блажомѳъ (kop. 12. st.); *jъtoletu > имоѳцоомоѳ (12. st.). V ruščini je do spremembe prihajalo tudi še v času po otrditvi š', ž' > š, ž (14. st.), v beloruščini ne več (psl. 2sg praes. *jъdeši > vsl. идѳешъ > rus. идѳѳешъ, brus. идѳѳешъ; psl. *odeđa > rus. одѳѳжа, brus. одѳѳжа), v ruščini ne več v času otrditve c' > c (2. pol. 15. st.) (psl. *otcъ > vsl. оѳтъць > rus. отѳѳѳ, brus. оѳѳѳѳ, ukr. отѳѳѳѳ).

Praslovanski *ky, *gy, *xy so se podobno kot v zahodni slovanščini (z izjemo praslovanskega *xy v poljščini, pomorjanščini in dolnji lužiščini) v večjem delu vzhodne slovanščine palatalizirali v k'i, g'i, x'i (IGRJ: 127–128; GGBM: 123–124; IGUM: 148–149):¹⁶ psl. *ky, *gy, *xy > vsl. k'i, g'i, x'i (psl. *kypѳti > rus. кипѳть, brus. кинѳѳѳъ, ukr. кинѳити; *kъnegyŭna > rus. княгѳиня, brus. княгѳиня, ukr. княгѳиня; psl. *xutъjъ > vsl. хѳтѳръи > rus. хѳтѳрый, brus. хѳтѳры, ukr. хѳтѳрий). Palatalizacija *ky, *gy, *xy je na jugozahodu izpričana od 12., v severovzhodu in zahodu od 13. stoletja: lpl *kyjixъ > киихѳъ (ok. 1120), Dpl *nebesъskujitъ > небѳсѳскѳимѳъ (1144), *kъnegyŭni > княгини (1229), Dpl *nѳkujitъ > нѳкѳимѳъ, Apl *porzdbъniky > праздѳьники (1282).

Praslovanski *i se je v večjem delu ukrajinščine velariziral in sovpadel z odrazom psl. *y (IGRJ: 126–127; IGUM: 160–162): psl. *i : *y > ukr. *y (psl. *lira > rus. лиѳа [l'ira], brus. лиѳа [l'ira], ukr. лиѳа [l'yrpa]). Velarizacija psl. *i je dokumentirana od 2. polovice 11. stoletja: *nepravъdy > неправѳьди, *prikryvajetъ > прикрѳивакъ, *ryba > рѳба (1073); *godiny > годѳьиѳы, *ryby > рѳбы (1092). S to spremembo je najverjetneje v ukrajinščini povezana tudi

¹⁶ Palatalizacije psl. *ky, *gy, *xy > *k'i, *g'i, *x'i ne izkazujejo nekateri severoruski govori (RD 2013: 61).

depalatalizacija soglasnikov (IGUM: 169–171): psl. * C^E > vsl. * C' > ukr. $C / +[_$ psl. * i , * $e/*_b$ > ukr. i , e] (psl. * $nesti$ > vsl. нести > rus. нести́ [nʲisʲtʲi], brus. не́сці [nʲesʲcʲi], ukr. нести́ [nestý]).

Onezvenečenje izglasnih soglasnikov se je zgodilo v večjem delu ruščine in beloruščine ter v manjšem delu ukrajinsčine (IGRJ: 116–117; GGBM: 104): psl. * $-D_b/b$ > vsl. * $-D$ > rus., brus. $-T$ (psl. * $ledъ$ > rus. лё́д [lʲót], brus. лё́д [lʲót], ukr. ли́д [lʲid]). Pojav je izpričan od 13. stoletja: lat. *Calendae* → КАЛАНТЬ (1282); * $otinъdъ$ > отиноуТЬ (1296).

Nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti, ki so nastajale od 13. in 14. stoletja dalje (psl. * $u/*_o-$, * $o-$ > nespl. rus., brus., ukr. $vu-$, $vo-$; psl. * $ě$ > vsl. $ě$ > nespl. rus., brus. e , SZ rus., ukr. i ; psl. * g > J rus., brus., ukr. g > h ; psl. * o , * e > J rus., brus. a , $'a$ (ojevsko in ejevsko akanje); psl. * $ę/*_C'a$ > S rus. e ; psl. * $š$, * $ž/*_d$ > vsl. * $š'$, * $ž'$ > $š$, $ž$; psl. * $f/*_r^E$ > vsl. * r' > brus., ukr. r ; psl. * c [* c'] > vsl. * c' > rus., brus. c ; psl. * $č$ [* $č'$] > Z rus., brus. $č$; psl. * v [u] > S rus. v/f , J rus., brus., ukr. v/u ; psl. * C_b/C , * C_b/C > vsl. * $ColC$ > brus., ukr. $CoуC$), so še vedno ustvarjale precej obsežne areale ter so osnovne tri geolekte še dodatno razcepljale. Ker pa niso zaobjele tedaj že izoblikovanih treh geolektov v celoti (izjema je morda samo spreminjanje vsl. * $ColC$ > brus., ukr. $CoуC$), ne morejo biti genetska merila pri klasifikaciji vzhodne slovanščine na jezike.

2.2 Ruščina, beloruščina, ukrajinsčina

Vzhodna slovanščina (11. stoletje) je nastala iz neenotnega izhodišča z vsaj petimi osnovnimi starejšimi vzhodnoslovanskimi geolekti (severovzhodna, novgorodsko-pskovska, pološko-smolenska, poleško-kijevska, jugozahodna vzhodna slovanščina) s konvergentnim razvojem v okviru splošnovzhodnoslovanskih inovacij. Pozneje sta se oblikovali dve inovativni središči, tj. severovzhodno (»rusko«) in jugozahodno (»ukrajinsko«), iz katerih so se širile mlajše nesplošnovzhodnoslovanske inovacije (12.–13. stoletje), pri čemer zahodno (»belorusko«) obrobje (ali samo njegov del) izkazuje inovacije obeh: 1) severovzhodno vzhodnoslovanske in jugozahodno vzhodnoslovanske dvostranske inovacije: a) psl. * CR_bC , * CR_bC > vsl. CR_bC , CR_bC > rus. * $CRoC$, * $CReC$: ukr. (in brus.) * $CRyC$, * $CRiC$; b) psl. * $_b j$, * $_b j$ > rus. * ej , * oj : ukr. (in brus.) * ij , * yj ; c) psl. * $e/*_b$ > vsl. * e > rus. (in brus.) $'o / +[_$ * C^0 , #] : ukr. $'o / +[_$ * $š$, * $ž$, * $č$, * $ž$, * j _]; 2) severovzhodno vzhodnoslovanska enostranska inovacija: psl. * $-D_b/b$ > vsl. * $-D$ > rus. (in brus.) $-T$; 3) jugozahodno vzhodnoslovanski enostranski inovaciji: a) psl. * eC_b/b , * oC_b/b > ukr. (in JZ brus.) * $ē$, * $ō$; b) psl. * i : * y > ukr. y ; c) psl. * C^E > vsl. * C' > ukr. $C / +[_$ psl. * i , * $e/*_b$ > ukr. i , e].

Mlajši vzhodnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so nastali iz starejših vzhodnoslovanskih geolektov ter imajo naslednji model lingvogeneze in definicijske lastnosti: 1) ruščina (severovzhodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (severovzhodna in novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina) in konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ruskih inovacij na severovzhodnem obrobju vzhodne slovanščine (psl. * CR_bC , * CR_bC > rus.

*CRoC, *CReC; psl. **bj*, **bj* > rus. **ej*, **oj*); 2) ukrajiniščina (jugozahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (jugozahodna vzhodna in južni del poleško-kijevske vzhodne slovanščine) ter konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ukrajinskih inovacij na jugozahodnem obrobju vzhodne slovanščine (psl. **eC_b/b*, **oC_b/b* > ukr. **ē*, **ō*; psl. **e/*b* > ukr. 'o / +[*č, *ž, *š, *j _]; psl. **i* : **y* > ukr. *y*; psl. **C^E* > ukr. *C* / +[_ psl. **i*, **e/*b* > ukr. *i*, *e*]); 3) beloruščina (zahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (pološko-smolenska in severni del poleško-kijevske vzhodne slovanščine) ter je prehodni geolekt na zahodnem obrobju vzhodne slovanščine, ki izkazuje del inovacij ruščine (psl. **e/*b* > vsl. **e* > brus. 'o / +[_ **C^O*, #]; psl. **-D_b/b* > brus. *-T*) in del inovacij ukrajiniščine (psl. **CR_bC*, **CR_bC* > brus. **CRyC*, **CRiC*; psl. **bj*, **bj* > brus. **ij*, **yj*; psl. **eC_b/b*, **oC_b/b* > JZ brus. **ē*, **ō*).

LITERATURA

IGUM – Алексей Петрович БЕСПАЛЬКО, Николай Каллиникович БОЙЧУК, Михаил Андреевич ЖОВТОБРЮХ, Стефан Филиппович САМОЙЛЕНКО, Иван Иосифович ТАРАНЕНКО, ²1962: *Исторична граматика української мови*. Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа».

IGRJ = Виктор Иванович БОРКОВСКИЙ, Петр Саввич КУЗНЕЦОВ, ⁴2007 (¹1963): *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Издательство ЛКИ.

BD = Эвелина Даниловна БЛІНАВА, Евдокия Степанова МЯЦЕЛЬСКАЯ, ²1980 (¹1969): *Беларуская дыялекталогія*. Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».

Karol DEJNA, 1981: *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa, Łódź: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Макс ФАСМЕР, 1964, 1967, 1971, 1973: *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Москва: Издательство «Прогресс».

Федот Петрович ФИЛИН, 1972 (2006): *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*. Москва: КомКнига.

Клавдия Васильевна ГОРШКОВА, 1972: *Историческая диалектология русского языка*. Москва: Просвещение.

GGBM = Федор Михайлович ЯНКОЎСКИ, 1974: *Гістарычная граматыка беларускай мовы I: Уводзіны. Фанетыка*. Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».

Людмила Эдуардовна КАЛНЫНЬ, 1995: Рефлексация праславянского латерального сонанта (*l). *Восточнославянские изоглоссы* 1. Москва: Наука. 14–20.

– –, 2000a: Отношение к признакам вокальность/консонантность в фонетике восточнославянских языков. *Восточнославянские изоглоссы* 3. Москва: Наука. 10–30.

– –, 2000b: Фонетические диалектные различия, обусловленные рефлексацией прасл. сочетаний плавных сонантов с редуцированными гласными. *Восточнославянские изоглоссы* 3. Москва: Наука. 31–38.

Лінгвістичная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск: Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 1969.

Надежда Николаевна ПШЕНИЧНОВА, 1995: Гласные на месте редуцированных *ǔ, *ǐ. *Восточнославянские изоглоссы* 1. Москва: Наука. 20–32.

Русская диалектология. Под редакцией Р. И. Аванесова и В. Г. Орловой. Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1964.

RD = *Русская диалектология*. Под редакцией Л. Л. Касаткина. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, ³2013.

George Y. SHEVELOV, 1964: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

—, 1979: *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. Ukraїnski prevod: Юрій ШЕВЕЛЬОВ, 2002: *Історична фонологія української мови*. Харків: АКТА.

Алексей Александрович ШАХМАТОВ, 1915: *Очеркъ древнѣйшаго периода исторіи русскаго языка*. Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ.

Matej ŠEKLI, 2013a: Genetolingvistična klasifikacija južnoslovanskih jezikov. *Jezikoslovni zapiski* 19/1, 71–99.

—, 2013b: Genetic classification of West Slavic languages. *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Uredil Marko Jesenšek. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 101–115.

Александра Валерьевна ТЕР-АВАНЕСОВА, 1995: Рефлексы *’а и *’ѣ под ударением. *Восточнославянские изоглоссы* 1. Москва: Наука. 32–43.

—, 2006: Рефлексы ’ѣ под ударением. *Восточнославянские изоглоссы* 4. Москва: Наука. 41–67.

Леонид Лазаревич ВАСИЛЬЕВ, 1929: *О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI–XVII веков: к вопросу о произношении звука о в великорусском наречии*. Сборник по русскому языку и словесности 1/2. Ленинград.

Paul WEXLER, 1977: *Historical Phonology of the Belorussian Language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. Beloruski prevod (z dopolnjeno literaturo): Пол ВЭКС-ЛЕР, 2004: *Гістарычная фаналогія беларускае мовы*. Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў.

Андрей Анатольевич ЗАЛИЗНЯК, ²2004 (¹1995): *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры.

Федор ЖИЛКО, ¹1955 (²1966): *Нариси з діалектології української мови*. Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа».

GENETIC CLASSIFICATION OF EAST SLAVIC LANGUAGES

East Slavic (ESL.) (11th c. AD) has a divergent starting point, characterized by at least five major older East Slavic geolects (i. e., North-Eastern, Novgorod-Pskov, Polock-Smolensk, Poles'e-Kijev, and South-Western East Slavic), which converged through a set of Common East Slavic innovations. For a later stage in the development of East Slavic two focal areas can be outlined. The North-Eastern («Russian») and South-Western («Ukrainian») areas thus came to represent two centres of spread of many younger non-Common-Slavic innovations (12th–13th centuries). The Western («Belorussian») margin (or possibly only a part of it), however, is typically characterized by innovations common to both areas: 1) North-Eastern East Slavic and South-Western East Slavic bilateral innovations: a) PSL. **CR_bC*, **CR_bC* > ESL. *CR_bC*, *CR_bC* > Russ. **CRoC*, **CREC* : Ukr. (and Bruss.) **CRyC*, **CRiC*; b) PSL. **_bj*, **_bj* > Russ. **ej*, **oj* : Ukr. (and Bruss.) **ij*, **yj*; c) PSL. **e/*_b* > ESL. **e* > Russ. (and Bruss.) *'o / +['*C^o, #]* : Ukr. *'o / +[*š, *ž, *č, *ž, *j _]*; 2) North-Eastern East Slavic unilateral innovation: PSL. **-D_{b/}* > ESL. **-D* > Russ. (and Bruss.) *-T*; 3) South-Western East Slavic unilateral innovations: a) PSL. **eC_{b/}*, **oC_{b/}* > Ukr. (and SW Bruss.) **ē, *ō*; b) PSL. **i : *y* > Ukr. *y*; c) PSL. **C^E* > ESL. **C'* > Ukr. *C / +[_* PSL. **i, *e/*_b* > Ukr. *i, e]*.

Younger East Slavic geolects were formed on the basis of older East Slavic geolects. According to their defining characteristics, the following models of their linguogenesis can be established: 1) Russian (i. e., North-Eastern East Slavic language) has a divergent starting point (North-Eastern and Novgorod-Pskov East Slavic) and is further characterized by convergent Russian innovations of the North-Eastern margins of East Slavic (PSL. **CR_bC*, **CR_bC* > Russ. **CRoC*, **CREC*; PSL. **_bj*, **_bj* > Russ. **ej*, **oj*); 2) Ukrainian (i. e., South-Western East Slavic language) has a divergent starting point (South-Western and southern part of Poles'e-Kijev East Slavic) and is subsequently characterized by (convergent) Ukrainian innovations of the South-Western margins of East Slavic (PSL. **eC_{b/}*, **oC_{b/}* > Ukr. **ē, *ō*; PSL. **e/*_b* > Ukr. *'o / +[*č, *ž, *š, *j _]*; PSL. **i : *y* > Ukr. *y*; PSL. **C^E* > Ukr. *C / +[_* PSL. **i, *e/*_b* > Ukr. *i, e]*); 3) Belorussian (i. e., Western East Slavic) has a divergent starting point (Polock-Smolensk and northern part of Poles'e-Kijev East Slavic) and represents a transitional geolect on the western margins of East Slavic, displaying a set of innovations typical of Russian (PSL. **e/*_b* > ESL. **e* > Bruss. *'o / +['*C^o, #]*; PSL. **-D_{b/}* > Bruss. *-T*) as well as Ukrainian (PSL. **CR_bC*, **CR_bC* > Bruss. **CRyC*, **CRiC*; PSL. **_bj*, **_bj* > Bruss. **ij*, **yj*; PSL. **eC_{b/}*, **oC_{b/}* > SW Bruss. **ē, *ō*).

Diachrone und synchrone Aspekte von Personal-, Possessiv- und Demonstrativpronomina in der Slawia

ARNO WONISCH

*Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz, Merangasse 70,
A – 8010 Graz, arno.wonisch@uni-graz.at*

SCN VII/1 [2014], 21–33

Namen prispevka je prikazati nekatere podobnosti in razlike v sistemu osebnih, svojilnih in kazalnih zaimkov v stari cerkveni slovanščini in v današnjih slovanskih jezikih. Po kratkem uvodu s splošnimi podatki o poimenovanju te besedne vrste v slovanskih jezikih sledi krajša analiza navedenih zaimenskih kategorij z diahronega in s sinhronega vidika. Na ravni zaimkov je opozorjeno tudi na nekatere posebnosti v odnosu med prvim slovanskim knjižnim jezikom in sodobnimi jeziki slovanske jezikovne družine.

The aim of this article is to identify relevant correspondence, similarities and differences in the system of personal, possessive and demonstrative pronouns in Old Church Slavic and the present Slavic languages. After the first part, which is devoted to some general aspects of the nomination of pronouns in the languages in question, it is continued with the analysis of the mentioned kinds of pronouns on the diachronic and synchronic level, which is proceeded with the description of some mentionable aspects in pronominal systems in the first Slavic literary language and in the present-day languages.

Ključne besede: osebni, svojilni, kazalni zaimki, slovanski jeziki, stara cerkvena slovanščina

Key words: personal pronouns, possessive pronouns, demonstrative pronouns, Slavic languages, Old Church Slavic

In vorliegendem Beitrag werden ausgewählte Charakteristiken pronominaler Lautungen in den heutigen slawischen Sprachen betrachtet und in einen Kontext zu ihren Vorläuferinnen im Altkirchenslawischen gesetzt. Dabei werden nach einleitenden terminologischen Angaben die Darstellungen gemäß einer

funktionalen Einteilung dieser Wortart in Personal-, Possessiv- und Demonstrativpronomina vorgenommen, wobei ein Schwerpunkt der Ausführungen auf der südslawischen Pronominallandschaft liegt.

Betrachtet man eingangs die terminologischen Bezeichnungen dieser Wortart in der Slawia, so lässt sich erkennen, dass eine (quantitativ ungleiche) Nomination vorliegt, indem die Mehrzahl der Sprachen bei der Benennung der hier behandelten Wortart eine direkte semantische Übernahme des lateinischen Begriffs *Pronomen* vornimmt. Hierbei wird mit dem Präfix *za-* der Möglichkeit des „Für-etwas-eintreten-Könnens“ Ausdruck verliehen, wie es neben Bosnisch/Kroatisch/Montenegrinisch/Serbisch (*zam/lj/enica*)¹ auch im Mazedonischen (*заменка*), Polnischen (*zaimiek*), Slowakischen (*zámeno*), Slowenischen (*zaimiek*), Tschechischen (*zájmeno*), Ukrainischen (*займенник*) und Weißrussischen (*займеннік*) der Fall ist. Mit diesen Bezeichnungen korreliert im Bulgarischen und Russischen *местоимение* sowie im Rusinischen *містоназвивник*, indem eine Fokussierung auf das „Ersetzen-Können“ (*место-* bzw. *місто-* in der Bedeutung ‚anstelle‘) zum Ausdruck gebracht wird. Die beiden sorbischen Sprachen bilden hierbei eine Ausnahme, indem das Obersorbische neben (dem wohl durch das Deutsche motivierte) *pronomen* auch das slawische *naměštnik* (in der Bedeutung von ‚Stellvertreter‘) kennt, mit dem auf niedersorbischer Seite einzig der Begriff *pronomen* korreliert. Im Allgemeinen kann für Pronomina festgehalten werden, dass sie sich durch scheinbar gegensätzliche Eigenschaften definieren lassen, indem mehreren nach Ganzheitlichkeit strebenden Benennungsversuchen eine kleine und kompakte bzw. unveränderliche Gruppe von Wörtern gegenübersteht. Diese Abgeschlossenheit nach außen geht mit einer ausgeprägten morphologischen und semantischen Heterogenität und Differenzierung im Inneren einher.²

¹ In terminologischer Hinsicht trifft man im Rahmen des Bosnischen, Kroatischen, Serbischen (und auch Montenegrinischen; im Folgenden werden diese vier Sprachen auf neuštokavischer Basis auch als B/K/M/S bezeichnet) in der bosnischen Grammatik von Jahić/Halilović/Palić 2000 (245) neben *zamjenice* auch auf den Begriff *upućenice*, der im Besonderen die verweisende Funktion von Pronomina (*uputiti* = ‚ver-, hin-/weisen, zeigen‘; auch: ‚senden‘) herausstreichen soll.

² Bezüglich der Abgeschlossenheit der Wortart der Pronomina vgl. Schulz/Griesbach (1978), wo für die deutsche Sprache davon gesprochen wird, dass der „Bestand an Pronomen“ [sic] fest und „nicht mehr erweiterungsfähig /.../“ sei. Gleichzeitig wird auch analog zu den Grammatiken anderer Sprachen auf den „verhältnismäßig reichen Bestand an Flexionsformen“ verwiesen (Schulz/Griesbach 1978: 150). In Babić et al. (1991) ist in Bezug auf die Anzahl die Rede von rund 100 unterschiedlichen Pronomina im Kroatischen, deren Bestand unverändert bleibe und sich nicht vergrößere (Babić et al. 1991: 646).

Personalpronomina

Im Vergleich zu den slawischen Gegenwartssprachen weist die älteste slawische Schriftsprache, das Altkirchenslawische, bei den Personalpronomina zwei wesentliche differenzierende Aspekte auf, die sich im Vorhandensein des Duals und im Fehlen von „klassischen“ pronominalen Formen für die 3. Person äußern, an deren Stelle die anaphorischen Pronomina distalen (d. h. auf größere Distanz verweisenden) Typs (ОНЪ, ОНА, ОНО bzw. *Н, *ІА, *К³) mit (ebenfalls) suppletivem Stammwechsel⁴ standen. Ein augenscheinlicher Unterschied zwischen der Sprache Kyrills und Methods und der Mehrzahl der slawischen Sprachen liegt in der Gestalt des Pronomens in der 1. Person Singular vor (АЗЪ) und betrifft zum einen die Opposition zwischen konsonantischem und vokalischem Auslaut und zum anderen die Existenz bzw. das Fehlen der *j*-Prothese. Bei einer Gegenüberstellung nach dem Auslaut wird eine innere territoriale Gliederung offenbar, im Rahmen derer sich in Abhängigkeit von konsonantischer Archaizität und vokalischer Innovation zwei Gruppen differenzieren lassen: Während die Ost- und Westslawia durchgehend vokalische Endungen auf *-a*⁵ aufweisen, stellt sich die Lage innerhalb der Südslawia komplexer dar, weil hier eine areale Opposition zwischen nördlicher und südlicher Peripherie einer- und dem von B/K/M/S gebildeten südslawischen Zentralraum andererseits vorliegt. So zeichnen sich bezüglich der standardologischen Lösungen das Bulgarische und Mazedonische als ost-südslawische Sprachen und das Slowenische als nördlichste Sprache dieses Areals durch Bewahrung der konsonantischen Endung aus (Bulgarisch: *az*, Mazedonisch: *jac*, Slowenisch: *jaz*).⁶ „Unterhalb“ der Ebene des Standards lässt sich jedoch auch innerhalb des B/K/M/S-Sprachraumes ein (marginales und unter dem Einfluss des Štokavischen möglicherweise in Zukunft schwindendes) Bewahren konsonantischer Endungen feststellen, wie es etwa in den kajkavischen Dialekten von Bednja (im kroatischen Zagorje), Varaždin (jeweils *joz* – neben *jo* – mit geänderter Vokalqualität) und in der Region Gorski Kotar (*est*, wohl mit Anlehnung an die angrenzenden slowenischen Dialekte) der Fall ist (vgl. Wonisch 2000: 16–21). Auslautendes *-z* bzw. *-s* liegt daneben auch noch in Teilen des nördlichen čakavischen Dialektareals vor, wo

³ Bei diesen drei Formen handelt es sich um theoretische Konstruktionen durch Wegnahme des Suffixes *-жє*, das unter anderem zur Bildung der Relativpronomina *иже*, *пже* und *кже* herangezogen wurde.

⁴ Dieser Suppletivismus lässt sich in vielen Sprachen der Welt erkennen, so etwa in den Sprachen des Kaukasus (vgl. Majtinskaja 2009: 192), in besonderem Ausmaß jedoch auch in indoeuropäischen Sprachen wie im Englischen, Spanischen, Französischen, Dänischen u. a., in denen Personalpronomina über größere Flexionsvarianz als Substantive verfügen. Vgl. dazu z. B. im Englischen *he*, *him*, im Französischen *il*, *lui*, *le* und im Spanischen *ella*, *le*, *la*, denen kasuslose Substantivparadigmata gegenüberstehen.

⁵ Isolierte Phoneme und unter der Wortebene angesiedelte Buchstabenkombinationen werden mit Hinweis auf ihre Position in einem Wort mit einem Viertelgeviertstrich versehen (z. B.: *-a*, *-a-* oder *-a-*).

⁶ Diese wird ungeachtet der orthographischen Lösungen stets stimmlos realisiert.

etwa für Zentralistrien neben *jǎ* auch *jǎs* erfasst wurde.⁷ Historisch gesehen kann für den Schwund des ehemaligen konsonantischen Auslauts angenommen werden, dass er das Ergebnis einer Assimilation beim Auftreten eines Sandhi darstellt, indem er in Verbindungen wie **jaz sam* oder **jaz znam* getilgt wurde (Skok 1971: 741). In akzentueller Hinsicht zeichnet sich *jâ* im B/K/M/S durch eine Dehnung in Form von lang fallendem Akzent aus, indem wohl der Verlust des Endkonsonanten durch lange Akzentuierung ausgeglichen wurde, sodass heute eine Opposition zu durchwegs kurzem Vokal im Bulgarischen, Mazedonischen und Slowenischen vorliegt.⁸ Zur anlautenden *j*-Prothese kann gesagt werden, dass diese neben dem Altkirchenslawischen einzig im bulgarischen Standard fehlt, wodurch sich eine Kontinuität beginnend mit der ostslawischen Herkunft der ältesten slawischen Standardsprache bis zur Normierung des Bulgarischen in Fortführung und Wahrung der Tradition dieses Raumes erkennen lässt. Auch in (vornehmlich östlichen) Dialekten des Mazedonischen kann anlautendes und im Standard festgeschriebenes *j*- entfallen. Bedingt durch diese Dualität von in der klaren Mehrzahl der Sprachen stark verankertem *j*- und ostslawisch-vokalischem Anlaut (*a*-) kann für das Urslawische eine rekonstruierte konsonantische Form *jaz* angenommen werden, die möglicherweise ebenfalls Erfordernissen beim Auftreten eines Sandhi entsprach oder zur Hiatusvermeidung diente (vgl. dazu Skok 1971: 471–472).

Bei einer Gegenüberstellung des Altkirchenslawischen mit den heutigen Sprachen erscheint im Paradigma des Singularpronomens der 1. Person auch der Dativ von Interesse, der in seiner endbetonten Langform **мѣнѣ** den nachmalig reduzierten Wurzelvokal **ѣ** aufweist. Entsprechend den Regeln für den Ersatz der Jer-Laute hätte **ѣ** an dieser Stelle eigentlich schwinden müssen, wie es auch bei *mně* (Tschechisch), *mne* (Slowakisch), *mnie* (Polnisch), *mnjo* (Niedersorbisch), *مني* (Obersorbisch) und *мне* (Russisch, Weißrussisch) der Fall war bzw. ist. In der gesamten Südslawia und im Ukrainischen sowie Rusinischen hingegen trat im Unterschied dazu und wohl in Analogie zum Wurzelvokal des Genitivs eine Vokalisierung mit *-e-* ein, die zu orthotoniertem *mene* im B/K/M/S, im Bulgarischen, Mazedonischen und Slowenischen sowie zu *мени* (Ukrainisch) und *мену* (Rusinisch) führte. Vergleichbares gilt für den Genitiv dieses Pronomens, der ebenfalls eine Gegenüberstellung von ein- (*mn-*) und zweisilbigen (*мен-* /*мен-*/, *мян-* /*мян-*/) Formen offenbart. In diesem Falle verläuft die Teilung entlang der Grenze zwischen der Ost- und Westslawia, wobei das Russische, Ukrainische, Weißrussische und bedingt das Rusinische (*мене* vs. *меня*) die Vokalisierung zwischen den Konsonanten *m-* und *n-* mit

⁷ Darüber berichtet Janneke Kalsbeek in ihrer Monographie zum Dialekt von Orbanići nahe Žminj (1998: 158). Ähnliches wurde im Raume des Čakavischen auch für die Orte Lovran (*jaz*) und Tometići bei Kastav (*jas*) erhoben (Skok 1971: 741). Darüber hinaus wird an zitierter Textpassage auch die Feststellung getroffen, wonach „/.../ stariji ljudi u Liburniji govore *jas* u samostalnom položaju, inače *ja* /.../“.

⁸ Vgl. dazu auch die Lautung [*jǎs*] mit durch die kurze Artikulation bedingtem Wandel von [*a*] zu [*ǣ*] (Schwalaut), wie sie in den meisten Dialekten des Slowenischen vorliegt.

der gesamten Südslawia teilen, wogegen in der Westslawia – wohl auf Grund eines Ausgleichs mit den kontrahierten Lautungen von Dativ, Instrumental und Lokativ – kein Wurzelvokal mehr vorhanden ist und die jeweiligen Formen *mne* (Tschechisch) *mňa* (Slowakisch), *mnie* (Polnisch), *mnjo* (Niedersorbisch) und *mnje* (Obersorbisch) lauten.⁹ Während im B/K/M/S, im Bulgarischen, Mazedonischen und Slowenischen *mene* bzw. *мене* standardisiert ist, trifft man im Russischen auf *меня*, im Ukrainischen auf *мене* und im Weißrussischen auf *мяне*, wobei die russische Endung auf *-nja* unikal ist und auf die geschwundenen akkusativischen Enklitika *мя*, *тя* und *ся* zurückgeht. Tonlose Formen dieser Art sind im Verband der ostslawischen Sprachen nur mehr für das Rusinische erfasst, das die Lautungen (*м*)*ня* (1. Person Genitiv und Akkusativ) und *тя* (2. Person Genitiv und Akkusativ) kennt, die den historischen ostslawischen Formen entsprechen, wobei (*м*)*ня* mit optionalem *м-* in Anlehnung an die häufige Konsonantengruppe *мн-* gebildet wurde.¹⁰

Neben den Lautungen des Nominativs, Genitivs und Dativs bietet vor allem auch der Instrumental interessante Erkenntnisse über die Innovationsfreudigkeit des B/K/M/S, denn die standardisierten Formen *мноm* und *мноте* setzen (in gleichem Maße wie auch die 2. Person mit *тобом*) diese Sprachen in eine Totalopposition zur gesamten übrigen Slawia, die die Nasalendung des Altkirchenslawischen fortführen. So zeigen *menoј*, *mano*¹¹ (Slowenisch) *мноu* (Tschechisch, Slowakisch) *mną* (Polnisch), *мноу*, *мною* (Russisch), *мною* (Ukrainisch) und *мноў*, *мною* (Weißrussisch) durchgehend vokalischen Auslaut als Ergebnis der seinerzeitigen Endung auf *-oъ*. Die B/K/M/S-Lautung auf *-m* stellt hingegen eine auf das 15. Jahrhundert zurückgehende Angleichung an das Paradigma der a-Deklination dar, die bedingt durch den Zusammenfall mit der o-Deklination (vgl. *jezikom*, *ženom*) zu einem Schwinden von ehemaligen *мноju* oder *manoju* führten (vgl. Leskien 1914: 455–456). Ein Blick in die (im Vergleich zum Standard durchaus archaische) Dialektlandschaft von B/K/M/S kündigt jedoch – erwartungsgemäß – in manchen kajkavischen und

⁹ Vgl. dazu die Lautungen in den baltischen Sprachen, wo für das Litauische zweisilbiges *manęs* (Genitiv) und *mane* (Akkusativ), für das Lettische *manis* und *mani* und für das (im östlichen Lettland beheimatete) Lettgälische *mane*, *mani* im Genitiv und *mani* im Akkusativ gilt. Alle diese drei Sprachen zeigen in den Kasus obliqui durchgehend den Wurzelvokal *-a-*.

¹⁰ Information nach Sydor 2002 (133), der in diesem Zusammenhang die Lexeme *мясо*, *мяч* u. a. nennt, die in dieser Form in der Slawia unikal sind.

¹¹ Als unikal innerhalb der Slawia kann die zweisilbige Lautung im Slowenischen angesehen werden, die von einem Vokalismus mit zwei Qualitäten zeugt. Hierbei kann *-e-* in *menoј* wohl in Analogie zum übrigen Paradigma gesehen werden, das einen Ausgleich gemäß der Genitivlautung herstellte. Die in allen Werken sekundär genannte Form *mano* hingegen lässt sich am ehesten als nordsüdslawischen a-Vokalismus erklären, der auch in den nahe gelegenen kajkavischen und čakavischen Dialekten angetroffen wird, wo ebenfalls Formen mit *-a-* erhoben wurden (so etwa *manu* bei Jedvaj 1956: 306 und *manon* bei Kalsbeek 1998: 162 u. a.). Auf diese Weise liegt an der südslawischen Peripherie eine Isoglosse vor, die einen Wandel von *ъ > a* auch in ehemals schwacher Position zeigt.

(nördlichen) čakavischen Idiomen noch von der Existenz von Formen des Typs *mano, manu* u. a.,¹² die einen Beleg für die Existenz der älteren Gestalt im B/K/M/S liefern.

Possessivpronomina

Im Rahmen der Klasse der Possessivpronomina möge eingangs ein Verweis auf die altkirchenslawischen Lautungen *мои, моя, мое* und *нашъ, наша, наше* ergehen, die dem weichen Deklinationsmuster folgen. Das Entstehen dieser pronominalen Formen basiert auf einer Verschmelzung der possessiven Suffixe **ĭb, *ĭa, *ĭe* mit dem Stamm der Kasus obliqui der Personalpronomina der 1. und 2. Person (Singular wie Plural), die zu Lautungen entsprechend der Stämme *m-, t-* (Singular) und *n-, v-* (Plural) führten.¹³ Für Sprechende südslawischer Sprachen mag es bemerkenswert erscheinen, dass das auf südslawischer Basis entstandene Altkirchenslawische kein Possessivpronomen für die 3. Person kannte. Diese Funktion wurde in der ältesten slawischen Schriftsprache von genitivischen Formen der entsprechenden Personalpronomina übernommen, die in meist postpositiver Position auf Besitzzugehörigkeiten verwiesen und zur Verstärkung vielfach auch um das anknüpfende Partikel *-же* erweitert werden konnten, vgl. dazu die neutestamentlichen Beispiele *оучитель его* (Lk 6, 40), *жена /.../ еяже дѣшти имѣше дѣхъ нечистъ* (Mk 7, 25).¹⁴ Innerhalb der gegenwärtigen Slawia zeichnet sich auch einzig der Süden durch vollständige Paradigmata für die 3. Person aus, wogegen das Ost- und Westslawische (vergleichbar dem Altkirchenslawischen) genitivische und nunmehr unveränderliche Formen gebrauchen, von denen zwei auf den Singular (eine für Maskulinum und Neutrum, die zweite für das Femininum) und eine auf den Plural entfallen. So etwa stehen *его брат* (Russisch), *його брат* (Ukrainisch), *яго брат* (Weißrussisch), *jeho bratr* (Tschechisch), *jeho brat* (Slowakisch), *jego brat* (Polnisch), *jogo brats̃* (Niedersorbisch) und *jeho bratr* (Obersorbisch) auf südslawischer Seite *njegov brat* (B/K/M/S, Slowenisch), *негов(ият) брат* (Bulgarisch) und *негов(от) брат* (Mazedonisch) gegenüber, wobei B/K/M/S und Slowenisch

¹² Letztere der beiden Formen wurde auf der Kvarnerinsel Susak angetroffen, die sich bedingt durch ihre Abgeschlossenheit als besondere Bewahrerin alter Lautungen erweist. Davon zeugt unter anderem auch die Akzentuierung dieser Pronominallautung mit dem čakavischen Akut (*mānu*). Vgl. dazu Wonisch 2000: 40–41.

¹³ Genaueres zu dieser Genese siehe in Duridanov 1991: 240–241, Gluhak 1993: 419 und Skok 1971: 449. Insgesamt gesehen kann im Besonderen für die 1. und 2. Person dieses Pronomens in den indoeuropäischen Sprachen ein hohes Maß an Ähnlichkeit ausgemacht werden, das vor allem durch den possessiven Anlaut *m-, t-* (im Singular) sowie *n-* und *v-* zum Ausdruck kommt.

¹⁴ Abkürzungen für die Evangelien nach Lukas und Markus mit zugehöriger Kapitel- und Versnummer.

über vollständige adjektivische Paradigmata verfügen.¹⁵ In Weiterführung dieser typologischen Differenzierung der drei slawischen Großareale, die – wie bei vielen anderen Aspekten auch – eine Opposition Ost- und West- vs. Südslawia erkennen lässt, sei ein Blick auf die maskuline und neutrale Form des Pronomens im Genitiv Singular geworfen, die im Altkirchenslawischen die Gestalt **МОЖЕО** besaß.¹⁶ Dies erscheint deshalb erwähnenswert, weil der Endungsvokal innerhalb der heutigen Slawia ebenfalls arealbildend wirkt, indem er den Süden wiederum vom Osten und Westen differenziert. So wird im B/K/M/S (neben konsonantischem *mojeg* und kontrahiertem *mog*) *mojega* bzw. *moga* angetroffen, wobei *mojega* auch die einzige Lautung im Slowenischen darstellt.¹⁷ Im Unterschied dazu weisen die ost- und westslawischen Sprachen stets auslautenden o-Vokalismus auf, vgl. dazu *моєго* (Russisch), *моєго* (Ukrainisch), *маўго* (Weißrussisch), *mého* (Tschechisch, Slowakisch), *mojego* (Polnisch), *mójogo* (Niedersorbisch) und *mojeho* (Obersorbisch). Dazu kann ergänzt werden, dass B/K/M/S und Slowenisch die in der nördlich-peripheren (trifft auf Slowenisch und das Kajkavische und Čakavische zu) und zentralen Südslawia (das Štokavische) übliche Genitivendung auf *-a* besitzen, die auch in den anderen pronominalen und in den adjektivischen Paradigmata vertreten ist.

Abschließend kann für eine kontrastive Untersuchung der Possessivpronomen im Altkirchenslawischen und in den heutigen Sprachen gesagt werden, dass sich innerhalb der Slawia die südslawischen Sprachen im Unterschied zu den anderen beiden Arealen durch einen reicheren Formenbestand auszeichnen, der sich in der Präsenz lückenloser Paradigmata der Possessivpronomina in der 3. Person manifestiert.

Demonstrativpronomina

Im Unterschied zur durchaus überschaubaren Zahl an Personal- und Possessivpronomina, die hinsichtlich Quantität und Bedeutungsumfang in den indoeuropäischen Sprachen nur geringfügige Abweichungen aufweisen, betritt man mit den Demonstrativpronomina ein weites Feld, als dessen elementare Charakteristik deiktische Graduierungen von Nähe und Ferne bezeichnet werden können. Viele der in der Sprache Kyrill und Methods vorhandenen Formen sind in der heutigen Slawia jedoch nicht mehr anzutreffen, wobei im Altkirchensla-

¹⁵ Im Bulgarischen und Mazedonischen werden auf Grund des Verlustes der Nominaldeklinations nicht die Kasus-, wohl aber die Genus- und Numeruskategorie der hier behandelten Possessiva differenziert.

¹⁶ Die in Folge getroffenen Ausführungen treffen gleichermaßen auch auf die 2. Person (**ТВОЈЕО**) und das Reflexivum (**СЕБІЈЕО**) zu.

¹⁷ Bulgarisch und Mazedonisch können auf Grund des Kasusverlustes hier nicht in die Analyse einbezogen werden, weil die einzig möglichen Formen *мой* (Kasus rectus und Kasus obliqui, unbestimmt), *моят* (Kasus rectus, bestimmt), *моя* (Kasus obliqui, bestimmt) bzw. *мој* (alle Kasus, unbestimmt) und *мојот* (alle Kasus, bestimmt) lauten.

wischen folgende grundlegenden Demonstrativpronomina existieren: **тѣ, та, то; онѣ, она, оно; овѣ, ова, ово** und **сѣ, си, се**. Diese zeichnen sich durch eine Gliederung nach den universalen pronominalen Stämmen *tъ-*, *ovъ-*, *onъ-* (hart) und *sb-* (weich) aus, die – *sb-* ausgenommen – auch in den meisten Gegenwärtssprachen zur Bildung von Demonstrativa herangezogen und nach hartem und weichem Stamm dekliniert werden.¹⁸ Ausgehend von diesem Grundbestand kennt das Altkirchenslawische mehrere mit *-k-* verlängerte Formen, von denen folgende genannt seien: **такѣ, така, тако** (medial, d. h. auf mittlere Distanz verweisend), **оѡакѣ, оѡака, оѡако** (proximal, d. h. auf nahe Distanz verweisend), **оѡакѣ, оѡака, оѡако** (distal), **такѡѡѣ, такѡѡа, такѡѡо** (medial)¹⁹, **сикѣ, сика, сико** (proximal), **сицеѡ, сицеѡа, сице** (proximal), **селикѣ, селика, селико** (proximal) und **толикѣ, толика, толико** (medial). Bei den mit *s-* Stamm gebildeten, weichen Demonstrativpronomina lagen im Altkirchenslawischen neben den Grundformen **сѣ, си, се** auch die mit suffixalem (palatalem) *-c-* erweiterten **сицеѡ, сица, сице** (proximal) vor. Diesbezüglich lässt sich eine Parallelität zu B/K/M/S erkennen, denn wie auch das Altkirchenslawische zeichnen sich die Nachfolgesprachen des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen durch eine dreifache Ausdrucksmöglichkeit von Graden der Entfernung aus, die durch die Demonstrativa *ovaj, ova, ovo; taj, ta, to* und *onaj, ona, ono* zum Ausdruck gebracht werden können.²⁰ Der bereits aus dem Altkirchenslawischen bekannte (harte) Stamm *ovъ-* übernahm dabei die Funktion von heute kaum bzw. nicht mehr vorhandenen *sb-*, während die Bedeutungen der Formen mit anlautendem *tъ-* und *onъ-* weitergeführt wurden.

In der Südslawia verbleibend sei nun ein Blick auf die beiden ostslawischen Sprachen Bulgarisch und Mazedonisch geworfen, die trotz ihrer engen Verwandtschaft ein unterschiedliches System besitzen. Während das Mazedonische mit B/K/M/S in quantitativer Hinsicht konform geht und eine dreifache Deixis in der Gestalt von *ovoj, moj* und *onoj* aufweist, wird das Bulgarische von einem Dualismus gekennzeichnet, im Rahmen dessen *този* für Nähe steht und *онзи* auf eine größere Entfernung hinweist.²¹ Das Slowenische an der nördlichen Peripherie der Südslawia weist das System des B/K/M/S und

¹⁸ In der heutigen Slawia werden ganzheitlich erhaltene Paradigmata mit dem Pronominalstamm *sb-* nicht mehr angetroffen. Umfassendes zu Etymologie und einzelsprachlicher Vertretung dieser universalen Stämme siehe in Miklosich 1926.

¹⁹ Dieses Pronomen verfügt auch über eine adjektivische Langform des Typs **такѡѡѣни**.

²⁰ Einhergehend damit bieten B/K/M/S auch dreigliedrige Adverbien zur Beschreibung lokaler Verhältnisse, die – in Abhängigkeit von der Position bzw. von der Bewegungsrichtung – durch eine fünfgliedrige Reihe zum Ausdruck gebracht werden können: *ovdje, tu, ondje – odavde, odatle, odande – ovamo, tamo, onamo – ovuda, tuda, onuda – dovde, dotle, donde*.

²¹ Sowohl *този* als auch *онзи* gehen auf die entsprechenden und bereits besprochenen Stämme zurück und wurden mit dem Intensivierungspartikel *-zu* verlängert.

des Mazedonischen auf, indem mit *ta*²² – *tisti* – *oni*²³ auf Seiten von B/K/M/S *ovaj* – *taj* – *onaj* korrespondieren. Der semantische Wert dieser jeweils dreigliedrigen Pronominalkette kann im Falle von *ta* – *tisti* bzw. *ovaj* – *taj* (mit proximaler bzw. medialer Bedeutung) als annähernd gleich bezeichnet werden kann, indem die Formen *ta* bzw. *ovaj* auf Nähe, *tisti* bzw. *taj* auf Medialität und *oni* bzw. *onaj* auf Ferne verweisen. Bei *oni* bzw. *onaj* liegt hingegen ein Unterschied vor, indem *oni* über die Bezeichnung *kazalni nedoločni zaimek* verfügt, dem eine mitunter pejorative und in vielen Fällen auch archaische Bedeutung zukommt. Im Rahmen der Ostslawia, deren Sprachen ebenso wie Bulgarisch und Mazedonisch bei den Pluralformen der Demonstrativa keine Genera unterscheiden, greifen Russisch, Ukrainisch und Weißrussisch auf ein zweigliedrig-deiktisches System zurück, während das Rusinische breitere Möglichkeiten bietet. Generell kann eine Differenzierung zwischen dem Russischen und Weißrussischen auf der einen und dem Ukrainischen und Rusinischen auf der anderen Seite ausgemacht werden, die sich in einer stärkeren Archaizität und feineren Ausdrucksoptionen in den beiden eng verwandten Sprachen auf dem Staatsgebiet der Ukraine manifestiert. Während für den Standard des Russischen und Weißrussischen heute nur auf *этом*, *том* (Russisch)²⁴ und *этым*, *той* (Weißrussisch) verwiesen wird, verfügt das Ukrainische neben den semantisch analogen Formen *цей* und *той* weiters über verstärkendes *оцей* und altkirchenslawisches Erbe tradierendes *сеј*, das in Regelwerken sekundär genannt und als veraltet ausgewiesen wird.²⁵ Das Rusinische besitzt neben weichem *сись* und hartem *том* zum Ausdruck der grundlegenden ostslawischen Zweifachdeixis weiters die Lautungen *зевтом* (vgl. *этым* im Weißrussischen), *антом* usw., die vom prinzipiell gut ausgebauten Pronominalsystem dieser Sprache zeugen.²⁶

Ausgehend vom Rusinischen und von dem im Vergleich zur übrigen Ostslawia umfangreichen Bestand an Demonstrativpronomina dieser Mikrosprache lässt sich der Bogen zu den westslawischen Sprachen spannen, die sich stärker als alle anderen Slawinen in ihrer Mehrzahl durch eine – zumindest

²² Die Form *ta* für das slowenische Maskulinum (und auch Femininum) entspricht dem zu erwartenden Reflex von altkirchenslawischem *тъ*, der auch in nordkroatischen Dialekten vertreten ist.

²³ Kordić 1997: 275 spricht von einem viergliedrigen System des Slowenischen, wobei möglicherweise *isti*, *ista*, *isto* zu den Demonstrativa gezählt wurden (dies geschieht etwa bei Bajec/Kolarič/Rupel 1964: 176, wo *isti* gleichrangig mit *ta*, *tisti* und *oni* angeführt wird).

²⁴ Ein mit dem Stamm *онъ-* gebildetes, distales Pronomen in der Form *оный* liegt theoretisch zwar auch im Russischen vor, doch ist es mit stark archaischem Charakter behaftet und kommt einzig noch in Redewendungen des Typs *во время оно* oder *во дни оны* vor.

²⁵ Archaizität und stilistische Markierung haftet auch russischem *сеј* an, das in rein pronominaler Bedeutung nur noch in Fügungen wie etwa *по сеј день*, *до сих пор* Verwendung findet.

²⁶ Darüber berichtet für das Vojvodina-Rusinische Duličenko (1995: 163).

nominell – umfassend entwickelte formale Polydeixis auszeichnen. An der Spitze steht dabei das Tschechische, das theoretisch über eine größere Zahl an Demonstrativpronomina als alle anderen slawischen Sprachen verfügt (*ten, tento, tamten, onen, tenhle, tenhleten, tamhleten, tuhleten, tadyhleten* und *tady ten*), wobei sogar von einem bis zu zehngliedrigen deiktischen System tschechischer Demonstrativa gesprochen wird.²⁷ Hierbei gilt es jedoch zwischen den ein- und zweisilbigen Ausgangsformen *ten* und *onen*, den suffigierten, synthetischen Formen und den analytischen Erweiterungen mit *tady* zu differenzieren, da kombinierten Lautungen ein mehr oder weniger hohes Maß an stilistischer Markierung innewohnt.²⁸ Auf diese Weise erscheint das System des Tschechischen ungeachtet seines Formenreichtums relativ eingengt und auf die Formen von *ten* fokussiert zu sein. Vergleichbares trifft auf das Slowakische zu, für das in der Regel auf *ten, onen* und *tento* verwiesen wird, wobei den Formen mit *on-* wie im Tschechischen (aber auch im Slowenischen) stilistisch markierter Charakter zugeschrieben wird. In Bezug auf distales *on-* sei hier erneut auf das dem Slowakischen benachbarte Rusinische verwiesen, das als einzige ostslawische Sprache mit *anmom* über eine eigene aus dem historischen Stamm *onъ-* ererbte Pronominalform (mit Dissimilation im Anlaut) verfügt. Wie auch im Tschechischen besteht im Slowakischen die Möglichkeit einer Verlängerung mit dem Partikel *-to*, aber auch die Option einer synthetischen Verschmelzung mit den Adverbien *tu* und *tam*, sodass deiktische Bezüge nicht nur rein pronominal, sondern auch mit der Hinzuziehung anderer Wortarten ausgedrückt werden können. Formenärmer als Tschechisch und Slowakisch stellt sich das deiktisch zweigliedrige Polnische dar, das über *ten*, sekundär verlängertes *tamten* (mit vorangestelltem Lokaladverb) und distales *ów* verfügt. In den beiden Ausprägungen des Sorbischen zeugen *ten* und *wony* (Niedersorbisch) sowie *tón* und *wony* (Obersorbisch) von einer Zweigliedrigkeit, die wie in der übrigen Westslawia durch Hinzufügen von Elementen (wie präpositivem *tu-* und postpositivem *-le*) semantisch erweitert werden kann.²⁹

Summarisch kann zu den Demonstrativpronomina festgehalten werden, dass sich systematische Unterschiede zwischen den Sprachen bzw. den Arealen offenbaren, die von stärker ausgebauten Verweissystemen in der Süd- und Westslawia künden. Dreigliedrige Systeme besitzen neben B/K/M/S auch das Mazedonische und Slowenische, während das Bulgarische eine nur zweifache Gegenüberstellung kennt. Über den formal größten Umfang an Demonstrativlautungen ver-

²⁷ Dies tut etwa Berger 1994. Die Aufstellung der Pronomina des Tschechischen stammt aus Kordić 1997 (277).

²⁸ Kordić (1997: 277) verweist in diesem Zusammenhang auf tschechische Grammatiken, denen zufolge bei dieser Pronominalkette einzig *ten* über neutrale stilistische und deiktische Charakteristiken verfügt.

²⁹ Bezüglich der Möglichkeit des Anfügens von *-le* gehen Tschechisch, Slowakisch, Nieder- und Obersorbisch mit dem Slowenischen konform, dessen historische Verwandtschaft mit den Sprachen der Westslawia unter anderem auch hier erkannt werden kann.

fügen die westslawischen Sprachen, bei denen jedoch der Formenreichtum mit einer Einengung auf Formen mit dem Stamm *tb-* einhergeht. Im Rahmen der überwiegend zweideiktischen Ostslawia sei auf das Rusinische verwiesen, das im Unterschied zu Russisch, Ukrainisch und Weißrussisch *omb-* fortführt und auch noch ein Paradigma mit *sb-* besitzt.

Zusammenfassendes

Abschließend sei festgehalten, dass bei den hier behandelten Personal-, Possessiv- und Demonstrativpronomina unterschiedliche Umfänge von Tradition, Innovation und Formenvarianz erkannt werden können. Bezüglich Innovation kann für beinahe alle slawischen Gegenwartssprachen auf den Verlust der Dual-Kategorie verwiesen werden, der bereits im Altkirchenslawischen in manchen pronominalen Klassen nur mehr in eingeschränkter Form erhalten war. Die Personalpronomina mit ihrer – damals wie heute – geringen Formenvarianz zeichnen sich überwiegend durch Bewahrung aus, die sich etwa in der Fortführung des Suppletivismus äußert. Als innovativ stellt sich in allen heutigen Sprachen die „Pronominalisierung“ der Nominativlautungen in der 3. Person dar, die im Altkirchenslawischen primär mit den demonstrativen Elementen **и*, **ѣ*, **ѣ* gebildet wurden. Bei den mit nur geringer Varianz versehenen Possessivpronomina liegt die größte Innovation in der Südslawia vor, in der es zum Ausbau von Paradigmata für die 3. Person kam (*njegov, njegova, njegovo ...; nje/zil/n, nje/zil/na, nje/zil/no ...*), wogegen die Ost- und Westslawia wie auch das Altkirchenslawische genitivische und kasusneutrale Formen gebrauch(t)en (z. B.: Russisch *его, ее*). Im Unterschied zu Personal- und Possessivpronomina wiesen und weisen die Demonstrativa eine überaus hohe Formenvarianz auf, was im Besonderen auf die an deiktischen Möglichkeiten äußerst reiche älteste slawische Schriftsprache zutrifft. Die Neuerungen der heutigen Sprachen liegen in erster Linie in einem Abbau dieses Systems, wobei vor allem in der Ostslawia die altkirchenslawische Deixis mehrheitlich nicht weitergeführt wird. Im Süden und Westen (insbesondere Tschechisch und Slowakisch) stellen sich die pronominalen Verweismöglichkeiten umfassender und somit zugleich traditioneller dar.

LITERATUR

Stjepan BABIĆ et al., 2005: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU, Nakladni zavod Globus.

Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, 1964: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Tilman BERGER, 1994: Wie viele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache? – Überlegungen zu einigen Merkwürdigkeiten des Tschechischen. *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 21–36.

Aleksandr D. DULIČENKO, 1995: *Jugoslavo-Ruthenica. Roboti z ruskej filologiji*. Novi Sad: Ruske slovo.

Ivan DURIDANOV, 1991: *Gramatika na starobalgarskija ezik. Fonetika – Morfologija – Sintaksis*. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.

Alemko GLUHAK, 1993: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.

Dževad JAHIĆ, Senahid HALILOVIĆ, Ismail PALIĆ, 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

Josip JEDVAJ, 1956: Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 1, 279–331.

Janneke KALSBECK, 1998: *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

Snježana KORDIĆ, 1997: Predmetne pokazne zamjenice u hrvatskom, poljskom, češkom i ruskom jeziku. *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova* I. Ur. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 274–288.

August LESKIEN, 1914: *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

August LESKIEN, 1955⁷: *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslawischen) Sprache. Grammatik – Texte – Glossar*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Klara E. MAJTINSKAJA, 2009: *Mestoimenija v jazykach raznych sistem*. Moskva: KD Librokom.

Franz MIKLOSICH, 1926: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprache. IV. Band: Syntax*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Dora SCHULZ, Heinz GRIESBACH, 1978: *Grammatik der deutschen Sprache*. München: Max Hueber.

Petar SKOK, 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva (A–J), druga (K–poni¹) i treća (poni²–Ž)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Dymytrij SYDOR, 2002: *Gramatyka rusyns'koho jazyka*. Užhorod: Carpathian Rus.

Arno WONISCH, 2000: *Das Variantenparadigma der nicht-genusunterscheidenden Pronomina im Kroatischen*. Graz: Phil. DA.

DIAHRONI IN SINHRONI VIDIKI OSEBNIH, SVOJILNIH IN KAZALNIH
ZAIMKOV V SLOVANSKIH JEZIKIH

V slovanskih jezikih na ravni osebnih, svojilnih in kazalnih zaimkov obstajajo različne stopnje tradicije, inovacije in variantnosti. V skoraj vseh današnjih slovanskih jezikih (z izjemo slovenščine in lužiščine) lahko med inovacijami ugotovimo izgubo dvojine, ki je že v stari cerkveni slovanščini v nekaterih zaimenskih vrstah pokazala prva znamenja razpada. Osebnne zaimke – tako danes kot tudi v najstarejšem slovanskem jeziku – odlikuje omejena variantnost oblik in splošna težnja h konservativnosti, kar se med drugim odraža v ohranjanju supletivizma v sklanjatvah (npr. *ja – mene*). Inovacijo v vseh današnjih slovanskih jezikih predstavlja pronominalizacija imenovalniških oblik za tretjo osebo, ki so se v stari cerkveni slovanščini oblikovale le s kazalnimi elementi *н, *а, *к ali pa tudi s kazalnimi zaimki. Za svojilne zaimke je značilna manjša variantnost, pri čemer je prišlo do največje inovacije v južnoslovanskih jezikih. Tam danes obstaja polna paradigma za tretjo osebo (npr. *njegov, njegova, njegovo ...; nje/zi/n, nje/zi/na, nje/zi/no ...*), medtem ko vzhodni in zahodni slovanski jeziki (in tudi prvi slovanski knjižni jezik) uporabljajo roditeljske oblike brez razlikovanja sklonov (npr. *ego, ee* v ruščini). Za razliko od osebnih in svojilnih zaimkov je za kazalne zaimke značilna precejšnja variantnost oblik, zlasti na ravni bogatega deiktičnega sistema stare cerkvene slovanščine (s splošnimi elementi ть-, онь-, овь- in съ-). Inovacije v današnjih jezikih se prvenstveno odražajo v izgubi tega sistema, kar predvsem velja za jezike slovanskega vzhoda (npr. *эмом, мом* v ruščini). Na jugu (zlasti v bosanščini, črnogorščini, hrvaščini, srbščini) in na zahodu (v največji meri v češčini in slovaščini) so možnosti zaimenske deiktike obsežnejše, hkrati pa tudi bolj tradicionalne (npr.: *ovaj – taj – onaj* v jezikih, ki so nastali iz nekdanje srbohrvaščine).

Отсубстантивные имена действия с формантами отглагольных nomina actionis в современных русском и польском языках

ЕЛЕНА И. КОРЯКОВЦЕВА

*Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach,
Wydział Humanistyczny, ul. Żytnia 39, PL – 08-110 Siedlce, Polska,
elena.koriakowcewa@gmail.com*

SCN VII/1 [2014], 34–47

Namen članka je, da dokaže obstoj vrste izsamostalniških tvorjenk s pomenom dejanja (*denominativna nomina actionis*) z obrazilom *-ование/-owanie* v sodobnem ruskem in poljskem besedotvornem sistemu. V ta namen so bile analizirane njihove pomenske posebnosti in besedotvorne podstave. Avtorica se osredotoča na interakcijo med ustreznimi terminotvornimi in besedotvornimi modeli tovrstnih ruskih in poljskih tvorjenk, zbranih v slovarjih neologizmov. Analiza pa upošteva tudi številne besede iz sodobnih medijev, ki so se pojavile v zadnjih nekaj letih in še niso bile zajete v specializiranih slovarjih.

The aim of the article is to prove that there exist types of denominative nomina actionis with formants *-ование/-owanie* in contemporary Russian and Polish word-formation systems. In order to prove this, word-formation bases of denominative nomina actionis have been analysed and their semantic peculiarities have been obtained. The author focuses here on the interaction of term-formation models with the word-formation subsystems of Russian and Polish nomina actionis. The words are selected from Russian and Polish neological dictionaries. The analysis also covers a number of recent words found in the press that have emerged over the past several years and have not yet been listed in professional dictionaries.

Ključne besede: nomina actionis, termini, besedotvorno zgoščevanje, inovacije

Key words: nomina actionis, terms, word-formation compression, innovation

1 Вступление

На рубеже XX-XXI веков обострилось внимание исследователей к причинам различных языковых изменений, их источникам, механизмам, движущим силам, тенденциям, направлениям и т. д. В частности, активно анализируются внешние и внутренние ресурсы развития лексической и словообразовательной подсистем, связанные с возрастом коммуникативной роли терминологии. Отмечается, что в конце XX – начале XXI века заметно участились случаи использования в текстах СМИ деривационных аффиксов и аффиксоидов как в функции полнозначных слов-терминоидов, так и в функции терминоподобных со специализированными значениями (Рацибурская 2003; Янко-Триницкая 2001: 476). „Автономное“ использование деривационного элемента, при котором особенно ярко проявляется его собственное значение, называется российскими учеными по-разному: „высвобождение аффикса“ (Земская 1996), „лексикализация аффикса“ (Журавлев 1982; Николина 2001), „эмансипация аффикса“ (Изотов 1998).

Следует отметить, что лексикализация аффиксов, а также их превращение в терминоподобные – автономные носители общего значения той категории слов, в состав которых они входят, – явление далеко не уникальное, не ограниченное рамками одного языка, в данном случае – русского. Так, например, не только в русском, но и в польском языке известны примеры самостоятельного использования в обобщенном значении „течение, доктрина“ суффикса *-izm* (ср. *-изм*), греко-латинского по происхождению, с помощью которого во многих языках образуются названия идеологических и научных направлений (см. <http://sjp.pl/izm>). Анализируя примеры лексикализации аффиксов в английском языке, Вальтер фон Вартбург описал процесс превращения суффикса *-ade* в самостоятельное слово (см.: Арутюнова 1961: 99–100). Этот суффикс, выделившись из слов *lemonade, orangeade* (‘лимонад’), с середины XX века начал сам по себе обозначать напиток из фруктов: „Have you some *ade*?“ / „У вас есть какой-нибудь напиток?“

Какие же факторы способствуют превращению служебной морфемы (аффикса) в слово? Известно, что в „словарной“ части языковой способности человека существуют эталоны восприятия аффиксов, составляющие вместе с эталонами восприятия корней словообразовательный компонент внутреннего лексикона. Эталоны восприятия продуктивных словообразовательных аффиксов наиболее близки к эталонам восприятия корневых морфем (Гараева 1987). Очевидно, по этой причине продуктивные аффиксы, передающие категориальные значения, способны выступать как классификаторы, маркеры этих значений (см. Drews 1989; Кубрякова 1991; Вендина 1994). Высокая продуктивность и монофункциональность аффикса способствуют его лексикализации либо превращению в продуктивный терминоподобный – автономный носитель категориального значения. Пример тому – процесс превращения в терминоподобные монофункциональных формантов русских и польских отглагольных *nomina*

actionis с финалями *-ованиј(е), -ированиј(е), -изированиј(е), -owanie*. С помощью этих терминоэлементов, являющихся автономными носителями процессуального значения, создаются отсубстантивные *nomina actionis* в русском и польском языках, хотя в их словообразовательных подсистемах идентичные деривационные процессы, как будет показано в данной статье, развёртывались с разной интенсивностью и скоростью.

2 Русские отсубстантивные имена действия с формантом *-ование/-ирование*

Семантика и особенности функционирования словообразовательных моделей „существительное + *-ирование*“, „существительное + *-ование/-евание*“, по которым образуются термины процессов, достаточно хорошо изучены специалистами по русской терминологии (см.: Винокур 1939; Даниленко 1977; Канделаки 1977). Эти модели стали продуктивными в терминсистеме к 30-м гг. XX в., однако их формирование началось, очевидно, во второй половине XIX века. Именно к этому периоду относится появление окказиональных отыменных имен действия типа *итальянизирование, мужикование*, обнаруженных в переписке деятелей русской культуры: „*итальянизирование* (← *итальянский*) русских напевов“ – при отсутствии глагола *итальянизировать* (П. И. Чайковский – С. В. Флерову, 04.04.1881 г. ПСС, т. 10: 130–131); „специалист по *мужикованию*“, т. е. ‘защитник политических прав *мужика*, крестьянина’ (В. М. Гаршин – Е. М. Гаршиной, 24.02.1882 г. ПСС, т. 3: 247).

В русском языке второй половины XIX века единичные индивидуально-авторские образования типа *итальянизирование, мужикование* были несистемными окказионализмами, поскольку они создавались с нарушением норм построения имен действия на *-ние*. Однако норма, явление конкретно-историческое, может изменяться под влиянием продуктивных словообразовательных процессов, происходящих в системе общенародного языка или в отдельных его подсистемах. Уже к 30-ым годам XX века в русской терминологии оформилась достаточно многочисленная группа отыменных имен действия с формантами *-ование/-евание, -ирование, -изирование* (см.: Винокур 1939). Появление этих формантов было обусловлено преобразованием опосредствованной именной мотивации в непосредственную у имен действия – терминов процессов превращения типа *скирдование* (*скирдовать, скирда*), терминов покрытия типа *обетонирование* (*обетонировать, бетон*). Термины процессов создаются сознательно, с целью указания на ближайшее родовое понятие и на признак – видовое понятие. Например: *брикетирование* „процесс превращения различных мелких материалов в куски – *брикеты*“, *обетонирование* „процесс покрытия чего-л. *бетоном* со всех сторон, по всей поверхности“. В терминологических дефинициях отглагольные имена *превращение* и *покрытие* указывают на ближайшие родовые понятия, а существительные *брикет*

и *бетон* – на видовые отличия. В терминах процессов на *-ние* смысловая граница идет по именной основе. В таких условиях становится неизбежной трансформация отглагольных словообразовательных моделей, по которым образуются термины – имена действия –, в модели отыменные (см.: Канделаки 1977: 152).

Переразложение основ имен действия на *-ние* – явление не новое для славянских языков. О возможности переразложения основ существительных на *-ние* ещё в общеславянском языке писал Антуан Мейе: „Отвлеченные существительные могут быть образованы и от причастий, восстанавливаемых лишь теоретически; так, от глагола несовершенного вида **ЋБИВАТИ** мы находим **ЋБИВАНИК**, хотя страдательное причастие прошедшего времени вряд ли существовало“ (Мейе 1951: 217).

Переразложение основ терминов – отглагольных имен действия на *-ирование, -изирование, -ование/-евание* –, обусловленное существованием устойчивых моделей составов значений, а также чёткими смысловыми отношениями, существующими между составом значений терминов и их звуковыми оболочками, явилось причиной образования вторичных суффиксов *-изированиј-, -ированиј-, -ованиј-* и формирования отыменных словообразовательных моделей имен действия с этими суффиксами (см.: Канделаки 1977: 153). Формирование вторичных суффиксов *-ированиј-, -изированиј-, -ованиј-* отвечает тенденции к фонетическому наращению суффиксов, обладающих максимальной продуктивностью (в данном случае – суффикса *-ниј-*).

Вторичные суффиксы, сформировавшиеся на базе высокопродуктивного монофункционального суффикса отглагольных существительных *-ниј-*, искусственно внедрялись в отраслевые терминологии с целью расширения деривационной базы терминов процессов. Отыменные *nomina actionis* образуются с помощью этих вторичных суффиксов как субституты тождественных им по значению синтаксических конструкций, где имя в именительном падеже, выражающее ближайшее родовое понятие, управляет существительным или субстантивным словосочетанием, на базе которого образуется термин процесса. В специалистических текстах замене однословными терминами процессов чаще всего подлежат следующие синтаксические конструкции (см.: Канделаки 1977: 36–37):

- 1) „имя действия в им. п. + управляемое имя существительное или субстантивное словосочетание в тв. п.“: „мягчение + отрубным *киселем*“ → *киселевание*;
- 2) „имя действия в им. п. + управляемое имя существительное или субстантивное словосочетание в род. п.“: „нанесение + *анперета*“ → *анпертование*;
- 3) „имя действия в им. п. + управляемое им предложно-падежное или субстантивное словосочетание со значением места“: „обработка в *автоклаве*“ → *автокламирование*; „отжим в *центрифуге*“ → *центрифугирование*;

- 4) „имя действия в им. п. + управляемое им предложно-падежное словосочетание в род. п.“: „способ обработки + посредством *фрез*“ → *фрезование*;
- 5) „имя действия в им. п. + управляемое им предложно-падежное словосочетание в вин. п. со значением места“: „пропускание + через *шприц-машину*“ → *шприцевание*;
- 6) „имя действия в им. п. + управляемое им предложно-падежное словосочетание в тв. п. со значением места“: „способ обработки между *вальцами*“ → *вальцевание*.

В терминах процессов типа *автоклави́рование*, *скирдование* основная смысловая нагрузка приходится на финали *-ирование*, *-ование*, так как именно с их помощью получает формальное выражение ядерная процессная сема. Значения именных производящих основ лишь конкретизируют процессное значение, передаваемое формантами. Смысловая „нагруженность“ финалей терминов процессов типа *автоклави́рование*, *скирдование* способствовала превращению этих финалей, состоящих из двух суффиксов – глагольного и высокопродуктивного именного –, в один протяженный суффикс. Структурные элементы *-ирова-*, *-ова-*, материально тождественные суффиксам глаголов несовершенного вида, вносят в семантику вторичных формантов *-ование*, *-ирование* оттенок „длительность“. С помощью суффиксальных терминоэлементов с „автономным“ значением длительного процесса *nomina actionis* стали образовываться от основ идентифицирующих существительных, в значениях которых отсутствует процессуальная сема.

В 60–70-е гг. XX в. усилилась продуктивность терминоэлементов с высокой степенью лексической наполненности: *-ование/-евание*, *-ирование/-изирование* (см.: Даниленко 1977). В период с конца 60-х до середины 80-х гг. с помощью этих формантов, по имеющимся данным, было образовано около 40 отсубстантивных имен действия – терминов процессов, которые в результате т. н. интеллектуализации языка вошли в общее употребление и поэтому были отмечены словарями новых слов: *валкование*, *дождевание* (НСЗ-60); *биркование*, *бороздование*, *лоббирование*, *лункование* (НСЗ-70); *алгоритмирование* (НРЛ-77), *картирование* (НРЛ-79); *логизирование* (НРЛ-80); *неглижирование*, *шутование* (НРЛ-84) и др.

Отсубстантивные имена действия на *-ование*, подобно отглагольным дериватам типа *синхронизирование*, могут сочетаться с большинством лексико-синтаксических показателей процессуального значения,¹ а именно:

- 1) с фазовыми глаголами (*закончить биркование*, *картирование*);
- 2) с глаголами, указывающими на изменение характера протекания процесса (*отложить бороздование*, *картирование*, *лункование*);

¹ О показателях процессуального значения существительных подробнее см. (Коряковцева 1998: 41–44).

- 3) с глаголами, обозначающими противодействие (*препятствовать шутованию*); 4) с глаголами, указывающими на уклонение от участия в процессе (*воздержаться от логизирования, неглижирования, шutowания*);
- 5) с глаголами, указывающими на преднамеренность процесса (*планировать алгоритмирование, бороздование, картирование*);
- 6) с глаголами, обозначающими воздействие на субъект с целью привлечения к совершению процесса или отстранения от совершения процесса (*запретить биркование, лункование*).

Как и отглагольные *nomina actionis*, отыменные имена действия с формантами *-ирование, -изирование, -ование/-евание*) могут управлять зависимыми формами со значением объекта действия. Ср: „Организация ежегодно щедро отсчитывает пятьдесят тысяч долларов на *лоббирование* своих *идей* в конгрессе США“ (Правда, 02. 10. 1974 г.), „неправильное *биркование скота*“ (Сельская жизнь 13. 10. 1973 г.), „*бороздование полей*“ (Известия, 19. 03. 1971 г.).

В 90-е годы XX века продуктивность отыменных словообразовательных моделей с суффиксами *-ованиј-, -ированиј-, -изированиј-* в профессионально-разговорной русской речи заметно снизилась, что нашло отражение в языке прессы. Так, в периодике 90-х годов нами обнаружены только два окказионализма-псевдотермина с формантами *-ирование, -ование: интеллигентизирование* ‘превращение в интеллигента’ („Одновременно проводится „*интеллигентизирование*“ – все поголовно повышают свои знания до уровня выпускников вузов“ // КП, 20. 03. 1990), *дуракование* ‘нарочитое безделье’ – отыменное имя процесса, семантически тождественное фразеологизму *валять дурака* („...бездельничание, *дуровакование* месяцами...“ // „Магазин. Иронический журнал“. Москва, 1991. Вып. 2, с. 9).

К началу XXI века в общелитературном языке угасла эмпирическая продуктивность отыменных словообразовательных моделей с терминологическими элементами *-ирование, -изирование, -ование*: как показал поиск в интернет-базе Национального корпуса русского языка, в период с середины 90-х гг. XX в. до конца 2013 года по данным моделям неологизмы не были образованы. По всей видимости, угасание эмпирической продуктивности словообразовательных моделей *nomina actionis* с суффиксами *-ирование, -ование* было обусловлено возросшей конкуренцией со стороны активных и высокопродуктивных синонимических отыменных словообразовательных типов с суффиксом *-изациј-*: только в период с 1990 по 2010 год появилось около 100 новых отсубстантивных имен действия на *-изација* (Коряковцева 2010).

3 Польские отсубстантивные имена действия с формантом *-owanie*

Отыменные имена действия с формантом *-owanie*, по нашим данным, не были предметом специального исследования в трудах польских дериватологов. Есть основания полагать, что этот тип *nomina actionis* развивался по тому же пути, что и русские имена действия с формантом *-ование*. Случаи образования имен действия с формантом *-owanie* от основ существительных, минуя глагольную ступень, известны уже в XIX веке, например в переписке Б. Пруса: *gangrenowanie* (← *gangrena*) „*gangrenowanie* mowy ojczystej“ (Bolesław Prus, *Kroniki*, t. II: 653–654).

В словарях неологизмов, подготовленных к печати Институтом польского языка Польской академии наук, отмечены десятки имен действия с формантом *-owanie*, не соотносительных с однокоренными глаголами на *-ować*. Большая часть *nomina actionis* с формантом *-owanie* – это термины процессов, попавшие в язык газет из профессиональной разговорной речи. Среди них можно выделить следующие семантические разряды терминов:

- 1) со значением ‘обработка объекта указанным или при помощи указанного вещества’: *kwasowanie* ← *kwas* („...*płukanie studni kwasami*... *kwasowanie studni*“: NSP¹ I: 128), ср. русск. *квасцевание, киселевание*;
- 2) со значением ‘помещение объекта в указанный вид упаковки’: *celofanowanie* ← *celofan* („*celofanowanie i układanie bombonier*“: NSP² I: 82); *paletyzowanie* ← *paleta* („*Koszt paletyzowania takiego ładunku obciąża armatora*“: NSP¹ II: 8), *taśmowanie* ← *taśma* („*aparat do taśmowania bednarką*“: NSP² II: 228), ср. русск. *пакетирование*;
- 3) со значением ‘введение указанной составной части в объект’: *amonowanie* ← *amon* („*próby amonowania serwatki*“: NSP¹ I: 15), *fluorkowanie* ← *fluorek* („*fluorkowanie wody pitnej*“: NSP¹ I: 83), *olejowanie* ← *olej* („*dalsze prace nad olejowaniem i granulacją nawozu*“: NSP¹ I: 191), *ozonizowanie* ← *ozon* („*ozonizowanie powietrza*“: NSP¹ I: 197), ср. русск. *озонирование, фторирование*;
- 4) со значением ‘покрытие указанным объектом’: *asfaltobetonowanie* ← *asfaltobeton* „*układanie nawierzchni z asfaltobetonu*“: NSP¹ I: 26), ср. русск. *асфальтирование*;
- 5) со значением создания: *harmonogramowanie* ← *harmonogram* („*zasady harmonogramowania pracy*“: NSP¹ I: 94), ср. русск. *группирование*;
- 6) со значением ‘сообщение объекту новой указанной форм’: *profilowanie* ← *profil* („*profilowanie odwiertu*“: NSP¹ I: 193), ср. русск. *профилирование*;
- 7) со значением ‘удаление указанного признака у объекта’: *odazotowanie* ← *azot* („*odazotowanie gazu ziemnego*“: NSP¹ I: 181), *odfenolowanie* ← *fenol* („*ludowa metoda odfenolowania koksowniczych wód ściekowych*“: NSP¹ I: 182), *odszypułkowanie* ← *szypułka* („*odszypułkowanie truskawek i malin*“: NSP¹ I: 186), ср. русск. *обезгаживание*;
- 8) со значением ‘удаление из указанного объекта’: *odkopcowanie* ← *kopiec* ‘wydobycie z kopca’: NSP¹ I: 183).

По аналогии с перечисленными выше терминами в разговорной речи образуются псевдотермины² – терминоподобные лексические единицы, которые не могут иметь дефиниции в определенной терминологической подсистеме: *barowanie* ← *bary* ‘branie się za bary, zmaganie się z czymś’ (NSP² I: 55); *blondynkowanie* ← *blondynka* ‘granie ról słodkich blondynek, tzn. ładnych, naiwnych dziewczątek’ (NSP² I: 72); *dachowanie* ← *dach* ‘przewrócenie się samochodu na dach w czasie wypadku’ (NSP² I: 106); *felietonowanie* ← *felieton* ‘pisanie lub wygłaszanie felietonów’ (NSP² I: 81); *festiwalowanie* ← *festiwal* ‘odbywanie się, trwanie festiwalu’ (NSP² I: 161); *kolejkowanie* ← *kolejka* ‘stanie w kolejce’ (NSP² I: 115); *łokciowanie* > *łokieć* ‘przepychnie się za pomocą łokci’ (NSP¹ I: 135); *ogonkowanie* ← *ogonek* ‘stanie w ogonku, tzn. w kolejce’ (NSP² I: 115); *panbratowanie* ← *pan brat* ‘bycie z kimś za pan brat; poufałość’ (NSP¹ II: 8); *placówkowanie* ← *placówka* ‘praca na placówce zagranicznej’ (NSP² II: 16); *plastykowanie* ← *plastyki* ‘ironicznie o upowszechnianiu sztuk plastycznych przez umieszczanie np. rzeźb na ulicach, podwórkach itp.’ (NSP² II: 16); *plombowanie* ← *plomba* ‘budowanie plomb, tzn. nowych budynków w ciągu starej zabudowy’ (NSP² II: 33); *poezjowanie* ← *poezja* ‘pisanie wierszy’, „...w ciągu dwudziestu lat swojego *poezjowanie* wydał dziesięć tomów“ Lit 10/ 1988 r. (NSP² II: 43); *pomnikowanie* ← *pomnik* ‘masowe budowanie pomników’ (NSP² II: 52); *punkowanie* ← *punk* ‘bycie punkiem’ (NSP² II: 107); *rocznicowanie* ← *rocznica* ‘obchodzenie rocznic, jubileuszy’ (NSP² II: 128); *satyrykowanie* ← *satyryk* ‘uprawianie twórczości satyrycznej, kabaretowej’ (NSP² II: 148); *skatowanie* ← англ. *skate, skater* ‘jazda na deskorolce’ (NSP² II: 164); *spółkowanie* ← *spółka* (okazj., żart.) ‘zakładanie spółek, handlowych, przemysłowych itp.’ (NSP² I: 185); *sprayowanie* ← *spray* ‘malowanie napisów na murach sprayem’ (NSP² II: 186); *stypendiowanie* ← *stypendium* ‘przydzielanie stypendiów’ (NSP² II: 198); *taktyzowanie* > *taktyka* ‘przywiązywanie nadmiernej wagi do stosowania taktyki’ (NSP² II: 227); *szwagrowanie* ← *szwagier* ‘bycie szwagrem’ (NSP² II: 220); *zięciowanie* ← *zięć* ‘bycie zięciem’, por. „A w tym wszystkim ogromna rola rodziny: szwagrostwo, zięciostwo. To zięciowanie, szwagrowanie, obdarzanie się rozmaitymi medalami, jest wodewilowo prześwietne“. *Żywot Warszawy*, nr 301–302/1991 r. (NSP² II: 220).

Среди псевдотерминов – существительных с процессуальными значениями – выделяется серия слов, мотивированных названиями лиц по должности или роду занятий, которые имеют значение ‘выполнение функций, занятие того, кто назван мотивирующим личным существительным’: *dziekanowanie* ← *dziekan*, *kustoszowanie* ← *kustosz*, *marszałkowanie* ← *marszałek*, *prezydentowanie* ← *prezydent*, *rektorowanie* ← *rektor*, *reporterowanie* ← *reporter* (NSP¹), *wojewodowanie* ← *wojewoda* (NSP²).

Ряд неологизмов – имен действия с формантом *-owanie* – имеют свойства прототерминов – рабочих названий терминируемых понятий, ср.:

² О ономазиологических типах т. н. „специальных слов“ подробнее см. (Nowakowski 2000: 201–204).

czadowanie (środ.) ‘выполнение музыки рокowej максимально громко, з как największą ekspresją’ (NSP² I: 99) ← *czad* (środ.) ‘громкая, экспрессивная музыка, głównie rockowa’; *czworakowanie* ← *czworaki* (środ.) ‘ходжение на чworакach’, ср.: „Program w przedszkolach przewiduje – w ramach zajęć preferujących wychowanie fizyczne dziecka – tzw. *czworakowanie*“. *Sygnal* 50/1985 r. (NSP² I: 103); *rozśrodkowanie* ← *środek* (środ.) ‘перенесение когоś z centrum na prowincję’, ср.: „...przymusowe *rozśrodkowanie* nauczycieli, a więc przeniesienie kadry pedagogicznej z miasta na wieś“. *Tygodnik Kulturalny* 27/1987 r. (NSP² II: 134); *roztowarowanie* ← *towar* (środ.) ‘опро́жнение sklepu z towaru’ (NSP² II: 134). Эти существительные с процессуальными значениями в словарях неологизмов имеют помету, указывающую на их принадлежность к разговорно-профессиональному стилю, а также дефиницию с поясняющим словосочетанием „так называемый“.

Инновацией в области *nomina actionis* с терминологическим элементом *-owanie* является образование пейоративизмов от фамилий государственных и политических деятелей современной Польши, наблюдаемое в языке прессы и интернет-СМИ: *kaczorowanie* (← *Kaczor* ← *Kaczyński* – прозвище президента Л. Качиньского) ‘поведение, типичное для президента Л. Качиньского’, *lepperowanie* ‘образ действий, типичных для А. Леппера’ (← *Lepper*, ср.: „Mnie nie odpowiada taki sposób *lepperowania* Polski...“ *Angora*, 2001 r., № 42, s. 16), *macierewiczowanie* (← *Macierewicz*) ‘поведение, типичное для политика А. Мацеревича’, *napieralskowanie* (← *Napieralski*) ‘поведение, типичное для политика А. Наперальского’, *tuskowanie* (← *Tusk*) ‘поведение, типичное для Д. Туска, премьер-министра Польши’, ср.: „...*tuskowanie* to agresja nie znająca granic“ – http://forum.gazeta.pl/forum/w,29,70790581,70790581,_tuskowanie_html).

4 Выводы

Анализ *nomina actionis* с финалями *-ование*, *-owanie*, зафиксированных в русских и польских неологических словарях, а также в интернет-базах, показал, что образование отсубстантивных имен действия с помощью суффиксальных терминологических элементов (русс. *-ирование*, *-изирование*, *-ование*, польск. *-owanie*) наблюдается в обоих сопоставляемых языках. Факторами, способствовавшими превращению вторичных производных суффиксов *-ирование*, *-изирование*, *-ование*, *-owanie* в терминологические – автономные носители процессного значения, – являются:

- 1) высокая продуктивность и монофункциональность суффиксов *-ниj(e)*, *-ni(e)*, передающих категориальное значение процесса;
- 2) актуализация опосредованной именной мотивации *nomina actionis* с финалями *-ование*, *-owanie*, обусловленная тенденцией к согласованию семантической структуры с внешней формой терминов процессов с формантами *-ниj(e)*, *-ni(e)*, образованных от отыменных глаголов. Смысловая „нагруженность“ финалей отглагольных терминов процессов

типа *скирдование*, *odprątkowanie* обусловила превращение этих финалей во вторичные протяженные суффиксы – своеобразные терминологические элементы с автономным процессуальным значением.

Эталоны восприятия вторичных суффиксов *-изирование/-ирование, -ование, -owanie* как „автономных“ носителей процессуального значения сформировались прежде всего в сознании ученых – „пользователей“ и творцов терминов. В конце XX века в связи с т. н. „интеллектуализацией“ языка и активизацией тенденции вербальной экономии резко возросла потребность в компактных языковых средствах. В связи с необходимостью компрессии текстов в различных стилях языка и речи появились имена действия, созданные по моделям отыменных терминов процессов с помощью формантов *-ирование/-изирование, -ование, -изация, -owanie, -uzowanie, -izacja*, ставших суффиксальными терминологическими элементами (см. Коряковцева 2000, 2001, 2010). Активное использование терминологических элементов с автономным процессуальным значением, отражающее динамичность мышления современных носителей русского и польского языка, помогает „снять“ всевозможные ограничения на словопроизводство процессных имен. Регулярность образования отсубстантивных *nomina actionis* с помощью суффиксальных терминологических элементов свидетельствует о росте агглютинативности в семантике русских и польских дериватов, т. е. о росте отношений взаимодозначности между означаемым и означающим, что способствует расчлененности слов на морфемы: с каждой морфемой связывается определенная часть значения слова (расчлененность семантическая поддерживает расчлененность структурную).

Отмечая конвергентность развития аналогичных моделей отыменных *nomina actionis* с терминологическими элементами *-ование* и *-owanie* в русском и польском языках, следует, однако, подчеркнуть, что эти модели обладают разной активностью и продуктивностью. Так, суффикс польских отсубстантивных имен действия *-owanie* обладает значительно большей активностью и более высоким стилистическим потенциалом, чем изофонный суффикс русских *nomina actionis* *-ованиj(e)*. Лексическая база для создания польских отыменных имен действия на *-owanie* значительно шире, чем у русских словообразовательных типов с формантами *-ирование, -изирование, -ование/-ование*. Польские *nomina actionis* на *-owanie* образуются не только от конкретно-предметных и вещественных существительных (как русские имена действия на *-ование*), но также и от названий литературных жанров (*felietonowanie, poezjowanie*), от названий болезней (*gangrenowanie*), от фамилий (*lepperowanie, tuskowanie*), от названий лиц: а) по занимаемой должности (*dziekanowanie, rektorowanie*), б) по степени родства (*szwagrowanie, zięciowanie*), в) по типу внешности (*blondynkowanie*), г) по принадлежности к неформальной организации (*punkowanie*), д) по профессии и роду занятий (*reporterowanie, satyrykowanie*). С помощью форманта *-owanie* существительные с процессуальным значением свободно образуются от экзотизмов-трансплан-

тантов (*skatowanie* ← англ. *skate, skater, sprayowanie* ← англ. *spray*), а также от фразеологизмов (*panbratowanie* ‘byście z kimś za pan brat’). В русском языке такой практически ничем не ограниченной продуктивностью характеризуются словообразовательные модели отыменных *potina* actionis с интернациональным суффиксом *-изация*, вытеснившие модели с терминоэлементом *-ование*. Польский язык, в отличие от русского, более активно использует исконный формант *-owanie*, хотя изофонный суффикс *-izacja* также является продуктивным.

ЛИТЕРАТУРА

Нина Д. АРУТЮНОВА, 1961: *Очерки по словообразованию в современном испанском языке*. Москва: Издательство АН СССР.

Татьяна И. ВЕНДИНА, 1994: Семантическая функция суффикса и сопоставительное изучение славянского словообразования. *Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков*. Отв. ред. Г.П. Нешименко. Москва: Наука. 80–92.

Григорий О. ВИНОКУР, 1939: О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. *Труды МИФЛИ. Сборник статей по языкознанию*. Москва, т. V.

Людмила И. ГАРАЕВА, 1987: *Психолингвистический анализ семантической структуры производного слова*: Автореферат дисс...канд. филол. наук. Москва.

Валерия П. ДАНИЛЕНКО, 1977: *Русская терминология*. Москва: Издательство АН СССР.

Анатолий Ф. ЖУРАВЛЕВ, 1982: Технические возможности русского языка в области предметной номинации. *Способы номинации в современном русском языке*. Отв. ред. Д. Н. Шмелев. Москва: Наука. 45–109.

Елена А. ЗЕМСКАЯ, 1996: Активные процессы современного словопроизводства. *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Отв. ред. Е. А. Земская. Москва: Языки русской культуры.

Владимир П. ИЗОТОВ, 1998: *Параметры описания системы способов русского словообразования (на материале окказиональной лексики русского языка)*. Орел: Издательство Орловского государственного университета.

Татьяна Л. КАНДЕЛАКИ, 1977: *Семантика и мотивированность терминов*. Москва: Наука.

Елена И. КОРЯКОВЦЕВА, 1998: *Имена действия в русском языке: история, словообразовательная семантика*. Москва: Издательство Института русского языка РАН.

– –, 2000: Существительные с формантом *-изация/-izacja* в русском и польском языках. *Słowo. Tekst. Czas*. Red. Michał Aleksiejenko. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego. Tom IV. 152–155.

—, 2001: Заимствование как средство обогащения словообразовательной системы русского языка. *Słowo. Tekst. Czas.* Red. Michał Aleksiejko. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego. Tom V. 208–211.

—, 2010: Производные nomina actionis и языковой образ постсоциалистического общества (на материале русского, польского и чешского языков). *Відображення історії та культури народу в словотворенні.* Ред. Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська. Київ. 133–144.

Елена С. КУБРЯКОВА, 1991: Проблема соотношения внутреннего лексикона с морфологией и словообразованием. *Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи.* Отв. ред. Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. Москва: Наука. 113–123.

Антуан МЕЙЕ, 1951: *Общеславянский язык.* Москва: Издательство иностранной литературы.

Наталья А. НИКОЛИНА, 2001: От морфемы к слову. *Языковая деятельность: переходность и синкретизм.* Москва-Ставрополь: Издательство Ставропольского государственного университета. (Сборник статей научно-методического семинара „TEXTUS“, 7). 54–58.

Лариса В. РАЦИБУРСКАЯ, 2003: *Особенности новообразований в современных средствах массовой информации.* [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990196_West_filol_2003_1\(3\)/B_3-3.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990196_West_filol_2003_1(3)/B_3-3.pdf)

Надия А. ЯНКО-ТРИНИЦКАЯ, 2001: *Словообразование в современном русском языке.* Москва: Индрик.

Etta DREWS 1989: *Die Bedeutung von Morphemen für die Sprachanalyse: zur mentalen Verarbeitung lexikalischer und grammatischer Morpheme.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Jacek NOWAKOWSKI, 2000: Типы onomazjologiczne wyrazów specjalnych. *Słowo. Tekst. Czas.* Red. Michał Aleksiejko. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego. Tom IV. 201–204.

СЛОВАРИ И СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

КП – газета „Комсомольская правда“, Москва.

ЛГ – газета „Литературная газета“, Москва.

НСЗ-60 – *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х гг.* Москва, 1971.

НСЗ-70 – *Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х гг.* Москва, 1984.

НРЛ-77 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1977.* Москва, 1980.

НРЛ-78 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1978.* Москва, 1981.

НРЛ-79 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1979.* Москва, 1982.

НРЛ-80 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1980.* Москва, 1984.

НРЛ-81 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1981.* Москва, 1986.

НРЛ-82 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1982.* Москва, 1986.

НРЛ-83 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1983.* Москва, 1987.

НРЛ-84 – *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1984.* Москва, 1989.

ПСС – Полное собрание сочинений.

NSP¹ – *Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 1971–1981.* Wrocław-Warszawa etc., 1989, cz. 1–2.

NSP² – *Nowe słownictwo polskie: materiały z prasy lat 1985–1992.* Wrocław-Warszawa etc., 1998, cz. 1–2.

НЕТОГРАФИЯ

Национальный корпус русского языка – <http://www.ruscorpora.ru/search-main.html>

Narodowy Korpus Języka Polskiego – <http://nkjp.pl/poliqarp/>

Słownik Języka Polskiego – <http://sjp.pl/>

IZSAMOSTALNIŠKE TVORJENKE Z OBRAZILI IZGLAGOLSKIH TVORJENK S POMENOM DEJANJA V RUŠČINI IN POLJŠČINI

Namen članka je opraviti celovito analizo pomenskih kategorij in tvorbenih vzorcev izsamostalniških tvorjenk s pomenom dejanja (*denominativna nomina actionis*), ki vsebujejo glagolsko pripono *-ова/-ова-*.

Prvi del članka je posvečen kratekemu opisu značilnosti morfemske leksikalizacije. Drugi in tretji del pa vsebujeta pomenski in morfološki opis besedotvornih procesov s sekundarnimi obrazili *-ование/-owanie* v sodobnem ruskem in poljskem jeziku. Avtorica posebno pozornost namenja tvorbi novejših terminov in se osredotoči na opis besedotvornih vzorcev v znanstvenem jeziku; ugotavlja, da se specializirano strokovno kodiranje izvaja s pomočjo sekundarnih besedotvornih obrazil, tj. *-ование/-owanie*.

Izglagolske samostalniške tvorjenke s pomenom dejanja in z obrazilom *-ование/-owanie* navadno vsebujejo glagolsko pripono *-ова/-ова-*. Avtorica določa dejavnike, ki odločajo o izglagolskih značilnostih takih samostalniških tvorjenk, in ugotavlja, da po eni strani izgubijo nekaj glagolskih oblikoskladenjskih lastnosti, po drugi strani pa pridobijo več samostalniških.

Izhajajoč iz strukturne analize takih tvorjenk, avtorica predstavi vrsto dejavnikov, ki odločajo o njihovih značilnostih. Med njimi so najpomembnejši: (1) morfološke značilnosti besedotvorne podstave in njihova vloga v tvorbenem procesu, (2) pomen

tvorjenke v odnosu do motivirajoče beside, (3) tvorbene zmožnosti in (4) druge v študiji izpostavljene morfološke kategorije.

Upoštevan je tudi skladijski vidik, saj je sintagma temeljnega pomena za besedotvorno analizo. Pretvorba skladijske podstave v tvorjenko namreč deluje v smeri od skladijsko-pomenske k novi morfološki in morfemski površinski strukturi v sodobni ruščini in poljščini, tj. *-ование/-owanie*. S tema obraziloma se tovrstne tvorjenke pogosto izpeljujejo v sodobnih ruskih in poljskih besedilih množičnih medijev.

Zasidranost pregovorov v besedišču govorcev slovenskega jezika

ALJA LIPAVIC OŠTIR
ANJA VASILJEVIČ
MIHAELA KOLETNIK

*Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor,
alja.lipavic@um.si; anja.vasiljevic@gmail.com; mihaela.koletnik@um.si*

SCN VII/1 [2014], 48–72

Prispevek prikazuje rezultate anket o poznavanju in rabi slovenskih pregovorov pri skupini informantov različne starosti v Sloveniji. Pregovori so del njihovega pasivnega leksikona (povprečno poznavanje v 83 % in raba v 24 % pri govorjenju ter 12 % pri pisanju). Razlike kažejo tudi sociodemografski parametri, tako poznavanje pregovorov linearno narašča z izobrazbo informantov. Parameter kraj bivanja ni pokazal statistično pomenljivih razlik, enako velja tudi za parameter spol. Anketa je pokazala nekaj razlik tudi med posameznimi narečnimi skupinami. Nekatera odstopanja bi lahko pojasnile le nadaljnje raziskave, ki bi gotovo odprle tudi nova vprašanja in nakazale nove poti raziskovanja.

The statistical analysis of the results obtained by means of a survey conducted among speakers of the Slovene language have shown that proverbs represent a significant part of the individual passive lexicons of the majority of speakers. The results have shown that the informants use proverbs verbally more often than in written form. The empirical study has a sociolinguistic character: a linear increase in proverb knowledge was ascertained based on the respective levels of education of the informants. The results have not revealed any significant differences with regard to the factors of location (living in a metropolitan or a rural area) and gender respectively, while individual differences were observed with regard to the factor of dialect. In order to explain some discrepancies, further research is needed, which surely would lead to new points of perspective on the matter.

Ključne besede: pregovori, jezikovna raba, sociolingvistika, izobrazba, starost, spol, narečja

Key words: proverbs, language use, sociolinguistics, education, age, gender, dialects

1 Uvod

Prispevek predstavlja rezultate raziskave poznavanja in rabe pregovorov na območju štajerske, panonske in koroške narečne skupine.¹ Pregovori so bili pridobljeni z anketiranjem različno starih informantov. Osnovo ankete so predstavljali nabor 67 pregovorov in sociodemografski podatki o informantih. Cilj raziskave je bil ugotoviti poznavanje in rabo pregovorov v povezavi s krajem bivanja, izobrazbo, spolom in narečjem informantov. V prispevku je prikazan tudi kratek prerez stanja sociolingvističnih raziskav na področju raziskovanja pregovorov v evropskem prostoru.

2 Raziskave rabe in poznavanja pregovorov

Na področju slovenistike pogrešamo obširne raziskave, ki bi obravnavale poznavanje in rabo pregovorov² z upoštevanjem sociolingvističnih parametrov.³ Več podatkov lahko črpamo iz raziskav iz drugih jezikovnih okolij. V nadaljevanju bodo na kratko predstavljene. Novejše razprave o pregovorih ugotavljajo (npr. Norrick 2007: 386), da se ti redko pojavljajo, da so hitro prepoznavni, ker v sobesedilu izstopajo, da stojijo v ospredju in da si jih zlahka zapomnimo. Navajanje pregovora pomeni tudi poznavanje tradicije in modrosti jezikovne in kulturne skupnosti, v kateri živimo. Paremiologija je že od svojih začetkov upoštevala geojezikovne dejavnike (Piirainen 2006: 196), vendar so raziskave s tega področja ostajale na področju etnologije in kulturologije. V zadnjih letih je nastalo nekaj raziskav s področja narečne frazeologije (pregled najdemo pri Piirainen 2006: 198), ki se osredinjajo na norme frazemov, na njihovo oblikoslovno, skladijsko in leksikalno spremenljivost ter na razmerje do knjižne norme. Sociolingvistične raziskave na področju frazeologije so relativno nove, in to ne glede na ciljni jezik ali kulturno okolje. Sociolingvistika razume pregovore kot neke vrste anomalijo (prim. Abrahams 1972: 64), saj so v svoji prvotni rabi v prvi vrsti stilizirano komunikacijsko sredstvo, ki se uporablja, da bi diskurz prenesli s področja osebnega na neosebno, iz sedanjosti v preteklost, od neformalnega koda do formalnega in retoričnega itd. Pregovori so

¹ Nekateri osnovni podatki o poznavanju in rabi pregovorov pri vseh govorcih in nekateri osnovni podatki o povezavi s parametroma spol in starost so predstavljeni tudi v Lipavic Oštir (2013).

² Pregovore razumemo kot frazeme z lastnostmi stavkov; od stalnih frazemov se razlikujejo po tem, da v besedilno okolje niso vključeni z besediloslovnimi elementi, so splošne izjave ali sodbe, ki pojasnjujejo neko situacijo ali pa o njej sodijo, se vanjo umeščajo (Burger idr. 1982: 39). Zaradi svoje metaforike nam ponujajo izjave o stereotipih in kulturnih metaforah (Norrick 2007: 381), zaradi česar so primerni za psiholingvistične in tudi za medkulturne raziskave.

³ Obširnejši pregled raziskav v evropskem prostoru je vključen v članek, ki obravnava rezultate anketiranja o poznavanju in rabi nemških pregovorov v Avstriji (Lipavic Oštir, Štavbar 2013).

tudi formalne in retorične enote, ki se uporabljajo v celi vrsti formalnih in sociolingvističnih sobesedil. Abrahams (1972: 61) ugotavlja, da pregovorov v današnjem jeziku skorajda ne uporabljamo, vendar pa govornici poznajo njihove pomene in imajo celo predstavo o tem, kako učinkoviti so bili v preteklosti in katere funkcije so imeli. Od kod govornici poznajo pomene pregovorov, če ti ne spadajo v aktivni del našega besedišča? Abrahams (1972: 61) našteva naslednje vire: besedila, reklame, pesmi, leposlovje, opisi idr. Spoznamo jih tudi preko staršev, starih staršev, sorodnikov, učiteljev, iz literature in medijev, npr. pri poročanju športnih novinarjev, slišimo jih v cerkvi.

Podatke o poznavanju in rabi pregovorov nam ponujajo tudi raziskave iz nemškega govornega prostora, pri čemer se jih večina osredinja na frazeme⁴ in manj na pregovore. Regionalni vidik v povezavi s pregovori obravnava Đurčo (2005: 46–59), ki ugotavlja, da informanti na neki način poznajo okrog 95 % pregovorov iz ankete, obenem pa se s starostjo povečuje poznavanje pregovorov in komplementarno niža pasivno obvladovanje. Splošen leksikografski leksikon se s starostjo ne spreminja, prihaja pa do kvalitativnega preoblikovanja razmerja aktivno – pasivno znanje, in sicer tako, da se s starostjo povečuje aktivna raba pregovorov. V raziskavi o poznavanju nemških pregovorov Grzybek (1991) določa minimum pregovorov, in sicer na osnovi 275 pregovorov in z anketiranjem 125 informantov v Severnem Porenju – Vestfaliji, pri čemer upošteva tudi vpliv spola, starosti, izobrazbe in kraja bivanja (mesto – dežela). Razmerje med mestom in podeželjem je veliko premalo raziskano (Burger idr. 1982: 134ff), ugotavlja se v glavnem samo, da se je raba pregovorov v podeželskem okolju zaradi vpliva številnih socialno-ekonomskih dejavnikov spremenila. Tradicionalne funkcije pregovorov so konzervativne, pregovore razumemo kot dejavnike, ki ohranjajo sistem in norme, torej so sredstvo za utrjevanje preživetih vrednot. Pogosto je poudarjena njihova vloga v (jezikovni) vzgoji in zavestno jih uporabljamo v določenih sobesedilih, imajo pa tudi avtoritativno težo. Analize kažejo (Burger idr. 1982: 136ff), da mladi namesto tradicionalnih pregovorov uporabljajo druge oblike frazemov in da je zaznati spremembe funkcije pregovorov, če se ti sploh še uporabljajo. Njihova primarna vloga ni več sklicevanje na avtoriteto, ampak imajo vlogo retoričnih, pogosto humornih sredstev v diskurzu in čustveni razpravi s sogovornikom.

Raziskave slovenskih pregovorov so večinoma paremiološke, npr. Grafenauer (1952), Rode (1989) in Stanonik (2000).⁵ Tovrstne raziskave so pozitivistične in v večji meri simptomatične kot sistematične. Grzybek (2008: 24–25) v svoji

⁴ Prim. tudi naslednje raziskave: Häcki, Buhofer, Burger (1994) o poznavanju, rabi in presojanju 63 frazemov pri informantih s poklicnih šol, z gimnazij in s tehničnih šol (z upoštevanjem vpliva starosti, izobrazbe in spola), Đurčo (1994) o vplivu starosti na poznavanje frazemov, Piirainen (2006) o ugotavljanju lokalnega vidika in poznavanja frazemov z upoštevanjem dejavnika starosti informantov in njihove mobilnosti, Filatkina (2005) o starosti, spolu, izobrazbi in kraju bivanja v luksemburški nemščini, Földes (1992) o regionalnem vidiku poznavanja frazemov v Avstriji.

⁵ Prim. Grzybek (2008: 23).

raziskavi skicira zgodovino slovenske paremiografije, ki jo začena z Janezom Miheličem (1780), katerega zbirka pregovorov ni ohranjena. Sicer pa velja za prvo zbirko slovenskih pregovorov Megiserjeva iz leta 1592 (*Paremiologia*), ki ji je bilo pogosto očitano, da vsebuje hrvaške pregovore. Danes menimo, da gre za pregovore, skupne slovenskemu jeziku in kajkavski hrvaščini.

Dvom o Megiserjevi zbirki je morda posledica stališča, da je prva zbirka slovenskih pregovorov zbirka 150 pregovorov Ožbalta Gutsmana iz leta 1777. V naslednjih sto letih najdemo nekaj manjših zbirk, prva obširnejša je Kocbekova iz leta 1887 (*Pregovori, prilike in reki*), ki jo Grzybek ocenjuje kot temelj slovenske paremiografije. Zbirka je bila kasneje (1934) razširjena in je predstavljala osnovo za naslednje zbirke (Bojc 1974; Prek 1970). Drugačen je pristop etnologinje Marije Makarovič (1975), ki paremiografske podatke dopolnjuje z raziskovanjem poznavanja pregovorov. Te je zbrala v 32 krajih po Sloveniji, pri čemer je v Ljubljani in Mariboru sodelovalo več informantov, vendar zbiranje žal ni potekalo sistematično po narečnih skupinah. Informanti so prepoznavali pregovore iz zbirke in zbirko dopolnjevali s pregovori, ki jih ta ni vsebovala. Ob tem so navedli še spol, starost in poklic. Marija Makarovič piše (1975: 207), da so za ugotavljanje resničnega stanja današnje rabe pregovorov zanesljivejša klinična opažanja, ki bi jih najlaže opravil etnolog – domačin. Sama se je odločila za ugotavljanje krajevne razširjenosti, saj razen v krajših zapisih, kjer so navedeni tudi kraji oz. območja zbiranja, pregovori tudi v dveh večjih zbirkah slovenskih pregovorov niso krajevno opredeljeni.

S pregovori se ne ukvarja samo jezikoslovje, ampak tudi druge vede, npr. narodopisje, ki svoje raziskave (paremiološke) umešča med jezikoslovje in slovstveno folkloristiko. Sámó zbiranje in zapisovanje pregovorov poznamo npr. v slovenskem prostoru že od 17. stoletja (Babič 2011: 27), medtem ko se je zanimanje za preučevanje pregovorov začelo v tridesetih letih 20. stoletja. Paremiologija je v tem prostoru razumljena predvsem jezikoslovno in se tako osredinja na dialektološke, poetološke, deloma kognitivnolingvistične in jezikovnozgodovinske raziskave. Saša Babič (2011: 28) poudarja pomen jezikoslovnega znanja pri raziskavah pregovorov in vlogo dialektologije, ki je neobhodna pri razvozlavanju metaforičnosti pregovorov. Ob tem poudarja pomembnost zbiranja gradiva v sami rabi pregovora, predvsem v vsakdanji komunikaciji.

3 Poznavanje in raba pregovorov pri različnih skupinah informantov

Raziskava poznavanja in rabe izbranih pregovorov v vzhodnih slovenskih narečjih (2012) je bila opravljena s ciljem ugotoviti današnje poznavanje in rabo pregovorov. Opravljena je bila s pomočjo anketiranja informantov, glede nabora pregovorov in strukture ankete se naslanja na raziskavo rabe nemških pregovorov pri mladostnikih v Avstriji (gl. Lipavic Oštir, Štavbar 2013). Ker ob oblikovanju ankete še nismo razpolagali z novejšimi raziskavami poznavanja in rabe slovenskih pregovorov, ki bi izpostavljale področje pogostnosti, smo problem izbora pregovorov rešili tako, da smo izhajali iz pregovorov v podat-

kovni zbirki SprichWort. Izbrali smo 76 nemških pregovorov, ki se najpogosteje uporabljajo v korpusu DeReKo in ki smo jih uporabili v anketi v Avstriji. Ker podatkovna banka SprichWort zajema tudi slovenske različice pregovorov, ki so preverjene v besedilnih korpusih slovenskega jezika, smo slovenske različice izbranih 76 nemških pregovorov pregledali in vključili le tiste, ki jih slovenski del podatkovne zbirke SprichWort navaja. Tako se je izbor skrčil na 67 pregovorov, ki smo jih preverili tudi v slovenskem korpusu Nova beseda.

V času anketiranja in obdelave podatkov se je v Sloveniji izvajala še raziskava na temo paremiološkega minimuma petdesetih najbolje poznanih pregovorov (Đurčo, Meterc 2013). Avtorja vseh petdeset pregovorov razporejata v lestvici (2013: 23), in primerjava z naborom pregovorov, ki je bil uporabljen v naši anketi, pokaže naslednje. Prekrivanje ankete in paremiološkega minimuma je samo pri 11 pregovorih (*Kdor išče, ta najde; Denar je sveta vladar; Jabolko ne pade daleč od drevesa; Kdor čaka, dočaka; Rana ura – zlata ura; Vaja dela mojstra; Bolje pozneje kot nikoli; Kdor prvi prid, prvi melje; Konec dober, vse dobro; Kdor visoko leta, nizko pade; Hiti počasi*). Pregovor *Kdor išče, ta najde* je uvrščen na vrh lestvice, ostali so razporejeni po celotni skali. Razlog za neujemanje je nedvomno v različnih korpusnih izhodiščih obeh raziskav.

Anketa je bila izvedena med govorce slovenščine v severovzhodni Sloveniji. Informanti so bili izbrani glede na kraj bivanja, pri čemer so ob kraju bivanja navedli tudi kraj, v katerem so najdlje živeli – po tem smo jih tudi razdelili na govorce posameznih narečij. Informanti so navedli tudi spol, starost in stopnjo izobrazbe. Jezikovni del ankete obsega označevanje določenih vrednosti za vsak pregovor posebej. Tako so informanti označili, ali posamezen pregovor poznajo in ali vedo, kaj pomeni, nato so ocenili, kako pogosto ga uporabljajo pri govorjenju in pisanju. Ankete smo informantom izročali v tiskani obliki, izpolnjene so vsi z nekaj redkimi izjemami vrnili, tako da je skupno število anket 189. Rezultati ankete so bili statistično obdelani s programom SPSS.⁶

Struktura ankete glede na kategorije vprašanj je dvodelna. V prvem delu sta vprašanji, ki se nanašata na poznavanje posameznega pregovora (*Pregovor poznam* in *Vem, kaj pregovor pomeni*). Možni odgovori so: DA/NE/NE VEM), v drugem delu pa so informanti ocenjevali rabo posameznega pregovora (*Pregovor uporabljam pri govorjenju* in *Pregovor uporabljam pri pisanju*). Možni odgovori so izbor števila na lestvici 1–5, pri čemer 1 pomeni *pregovora nikoli ne uporabljam*, 3 *pregovor uporabljam včasih* in 5 *pregovor uporabljam zelo pogosto*.

⁶ Rezultati ankete so bili obdelani tako, da so bili v program vneseni po parametrih, in sicer vsaka vrednost posebej. Nato so bili statistično obdelani, pri čemer so bile določane povprečne vrednosti in ugotovljeni tisti pregovori, ki po vrednostih odstopajo od povprečja.

3.1 Poznavanje in raba slovenskih pregovorov

Informanti so označevali poznavanje in rabo posameznega pregovora, da pa bi prikazali celotno sliko poznavanja in rabe pregovorov. V tabeli 1 prikazujemo povprečne vrednosti za vse pregovore, ki predstavljajo povprečne vrednosti za vsak posamezni pregovor v primeru vprašanj A in B, v primeru ocenjevanja rabe (C, D) pa prikazujemo povprečne vrednosti za vse pregovore, ki predstavljajo povprečne vrednosti za vsak posamezni pregovor (upoštevana je srednja vrednost 3, tj. *včasih*).

	Pregovor poznam.	Vem, kaj pregovor pomeni.	Pregovor včasih uporabljam pri govorjenju.	Pregovor včasih uporabljam pri pisanju.
Število informantov	157,8	168,1	45,9	24,8
%	83,1	88,4	24,0	12,4

Tabela 1: Povprečne vrednosti poznavanja in rabe pregovorov

Statistični podatki kažejo na to, da spadajo pregovori v veliki meri v tako imenovani pasivni del besedišča. Informanti poznajo pregovore povprečno v 83,1 %, kar predstavlja sorazmerno visoko stopnjo poznavanja, vendar pa nam podatek ne pove ničesar o sami distribuciji poznavanja, saj predstavlja povprečno vrednost. Še višji je odstotek poznavanja pomena pregovora, vendar o tem kasneje. Informanti pregovore torej dobro poznajo, vendar pa ocenjujejo, da jih včasih uporabljajo pri govorjenju povprečno v 24 %, pri pisanju pa povprečno v 12,4 %, kar je še približno polovica prejšnje vrednosti. Nižje vrednosti za rabo pregovorov smo pričakovali, saj tudi sicer jezikoslovna literatura pregovore uvršča med pasivno besedišče. Pričakovane so tudi nižje vrednosti kar zadeva pisno rabo jezika v primerjavi z govorjenim jezikom. Presenetljive se zdijo višje vrednosti v drugem stolpcu, kjer so navedene povprečne vrednosti poznavanja pomena pregovorov. Pojasnjujemo jih tako, da so informanti pri kategoriji poznavanja pregovora odločali o tem, ali jim je pregovor poznan, medtem ko so pri drugem vprašanju ocenjevali, ali jim je poznan pomen pregovora, pri čemer je možno, da je pomen pregovora poznan, saj lahko nanj sklepamo (ali je sklepanje pravilno ali ne, anketa ni ugotavljala), medtem ko je bilo prvo vprašanje razumljeno v smislu, ali je pregovor del besednega zaklada, s katerim informant razpolaga. Pri tem koncept pasivnega obvladovanja razumemo kot sprejemanje nepoznanih jezikovnih struktur na osnovi individualnih sposobnosti govorca, da nepoznane in nove oblike kognitivno predeluje in jih vsaj zase interpretira (Đurčo 2005: 49).

V tabeli 1 so navedene povprečne vrednosti poznavanja pregovorov. Pri tem so informanti (več kot 95 %) najvišje vrednosti poznavanja pripisali naslednjim pregovorom:

Vsak začetek je težak.

Jabolko ne pade daleč od drevesa.

*Vaja dela mojstra.
Kdor čaka, dočaka.
Kdor prej pride, prej melje.
Denar je sveta vladar.
Kdor visoko leta, nizko pade.
Smeh je pol zdravja.
Rana ura, zlata ura.
Obljuba dela dolg.
Kakršen oče, takšen sin.*

Manj kot 25 % informantov pozna naslednja pregovora:

*Pokopani živijo dlje.
Uspeh ima veliko očetov.*

Marija Makarovič (1975) navaja pogoste slovenske pregovore in njihovo poznavanje deloma preverja tudi v različnih slovenskih krajih. Primerjava teh pregovorov in zgoraj naštetih najpogosteje poznanih pregovorov iz ankete pokaže, da najdemo med pregovori v zbirki Marije Makarovič samo tri, ki jim informanti v anketi pripisujejo najvišje stopnje poznavanja: *Jabolko ne pade daleč od drevesa*; *Kdor visoko leta, nizko pade* in *Kdor prej pride, prej melje*. Marija Makarovič (1975: 184–204) dodaja razlagam pregovorov tudi omenjeni delni pregled po regijah, v okviru katerega so informanti navedli tudi pregovore, ki jih poznajo in jih Marija Makarovič v svoji zbirki ne navaja. Med temi najdemo tri pregovore, ki ju sami navajamo med najpogosteje poznanimi, to so *Rana ura, zlata ura*; *Kakršen oče, takšen sin* in *Kdor čaka, dočaka*. Med njimi je velika razlika glede samih navedb informantov. Pregovora *Kdor čaka, dočaka* navaja samo informantka iz Lupinice pri Šmartnem, pregovor *Kakršen oče, takšen sin* informantka iz Križevcev pri Ljutomeru, medtem ko pregovor *Rana ura, zlata ura* navajajo informanti iz naslednjih krajev: Mengeš, Kališe pri Železnikih, Križevci pri Ljutomeru, Maribor, Mozirje, Podbočje, Podkoren, Predgrad ob Kolpi, Sečje selo, Sežana in Šoštanj. Sovpadanje pregovorov med seznamom, ki je nastal na osnovi naše ankete, in pregovori, ki jih navaja Marija Makarovič, je presenetljivo nizko, saj gre samo za nekaj pregovorov.

V analizo smo zajeli tudi podatke o rabi pregovorov, do katerih smo prišli s samoocenjevanjem informantov. Informanti so se o rabi odločali brez sobesedila,⁷ saj so bili pregovori zapisani izolirano. Iz podatkov analize sledi, da informanti glede na svojo lastno oceno pri govorjenju najpogosteje (več kot 40 %) uporabljajo naslednje pregovore:

*Vse ima svoj čas.
Vsak začetek je težak.
Kdor visoko leta, nizko pade.*

⁷ O prednostih in slabostih glede zapisa v sobesedilu ali brez njega glej Đurčo (2005: 49). Za zapis brez sobesedila smo se odločili na podlagi Bürgerjeve razlage (1998: 100), da so pregovori neke vrste zaprte strukture, ki jih ni nujno potrebno z dodatnimi leksikalnimi elementi povezovati s sobesedilom.

Brez dela ni jela.
Bolje je preprečiti kot zdraviti.
Denar je sveta vladar.
Red mora biti.

Preverjanje v korpusu slovenskega jezika Nova beseda pokaže, da gre za pregovore z različnim številom navedb. Pregovora *Vse ima svoj čas* in *Kdor visoko leta, nizko pade* se v korpusu ne pojavljata, pregovor *Brez dela ni jela* se pojavlja 11-krat, *Bolje preprečiti kot zdraviti* 15-krat, *Denar je sveta vladar* 38-krat, najpogosteje pa se pojavljata pregovora *Red mora biti* (59-krat) in *Vsak začetek je težak* (61-krat). Ti podatki se ne ujemajo z rezultati anket. Informanti kot najpogosteje uporabljane ocenjujejo pregovore, za katere je v korpusu Nova beseda izkazana različno intenzivna stopnja rabe. Vzrok neujemanja je lahko izbor pregovorov za anketo (?), sam besedilni korpus Nova beseda ali pa samooocenjevanje informantov.

V tabeli 1 smo navedli pregovore, ki jih informanti najbolj poznajo. Primerjava s tistimi, ki jih informanti najpogosteje uporabljajo pri govorjenju, kaže, da sovpadajo samo trije pregovori: *Vsak začetek je težak*, *Kdor visoko leta, nizko pade* in *Denar je sveta vladar*, medtem ko se ostali razlikujejo. Celotna skupina informantov torej različno ocenjuje poznavanje in rabo pregovorov pri govorjenju, ko gre za posamezne pregovore.⁸

Iz podatkov analize tudi sledi, da informanti pri govorjenju najredkeje (manj kot 3,5 %) uporabljajo naslednje pregovore:

Zgodnja ptica ujame črva.
Čast komur čast.
Odličnost zavezuje.
Pokopani živijo dlje.
Zaupanje je dobro, kontrola je boljša.
Uspeh ima veliko očetov.

V korpusu Nova beseda izmed teh pregovorov najdemo samo prvega (*Zgodnja ptica ujame črva*), in sicer z enkratno pojavitvijo v korpusu. Takšne podatke smo pričakovali in se ujemajo s podatki analize ankete, ki jih predstavljamo.

Informanti so ocenjevali tudi rabo pregovorov pri pisanju. Iz podatkov analize sledi, da informanti pri pisanju najpogosteje (več kot 20 %) uporabljajo naslednje pregovore:

Vsak začetek je težak.
Kdor prej pride, prej melje.
Rana ura, zlata ura.
Vse ima svoj čas.
Upanje umre zadnje.
Konec dober, vse dobro.

⁸ V nadaljevanju bomo pokazali, ali opazamo določena prekrivanja med posameznimi skupinami informantov, če jih razvrstimo po izobrazbi, spolu, starosti in kraju bivanja ter skupini informantov kot celoti.

*Čas je denar.
Motiti se je človeško.
Vaja dela mojstra.*

Izmed teh v korpusu Nova beseda ni mogoče najti pregovorov: *Kdor prej pride, prej melje, Rana ura, zlata ura* in *Konec dober, vse dobro*. Z dvakratno pojavitvijo je zabeležen pregovor *Vse ima svoj čas*, medtem ko se ostali pojavljajo precej pogosteje: *Čas je denar* (46-krat), *Motiti se je človeško* (60-krat), *Upanje umre zadnje* (60-krat), *Vsak začetek je težak* (61-krat) in *Vaja dela mojstra* (74-krat). Tudi tukaj je distribucija v korpusu Nova beseda drugačna od podatkov iz ankete, vendar pa gre za nizke številke, saj informanti ocenjujejo, da navedene pregovore uporabljajo več kot 20 %.

V tabeli 1 smo navedli pregovore, ki jim informanti pripisujejo najvišje vrednosti poznavanja. Primerjavo s pregovori, ki jih informanti najpogosteje uporabljajo pri pisanju, pokaže, da se ujemajo samo 4 pregovori: *Vsak začetek je težak*; *Kdor prej pride, prej melje*; *Vaja dela mojstra* in *Rana ura, zlata ura*. Vsi ostali pregovori se razlikujejo. Informanti torej različno ocenjujejo poznavanje pregovorov in njihovo rabo pri pisanju.

Iz podatkov analize sledi, da informanti pri pisanju najredkeje (več kot 1,8 %) uporabljajo naslednje pregovore:

*Zgodnja ptica ujame črva.
Pokopani živijo dlje.
Zaupanje je dobro, kontrola je boljša.
Odličnost zavezuje.
Drugi kraji, drugi običaji.
Uspeh ima veliko očetov.*

V korpusu Nova beseda najdemo samo pregovor *Zgodnja ptica ujame črva*, ki pa se pojavlja v kontekstu interpretacije prevoda angleškega prevoda. Ostali pregovori se v korpusu ne pojavljajo. Ti rezultati se ujemajo s tem, kar pokaže analiza anket.

3.2 Parameter izobrazba

Podatki, pridobljene iz anket, so povezljivi tudi s podatki o jezikovnih parametrih, kot so izobrazba, spol, kraj bivanja, starost in narečna skupina. V tabeli 2 so prikazani podatki za parameter izobrazba.

Odstotki kažejo, da se poznavanje pregovorov razlikuje, in sicer raste z izobrazbo. Razlike so največje v kategoriji poznavanje pregovora (16,4 %) in raba pri pisanju (11,4 %) ter se linearno povečujejo z izobrazbo. Pri tem so razlike med podatki za tiste s poklicno šolo in za tiste s srednjo izobrazbo večje (10,3 % za prvo in 10,4 % za tretjo kategorijo) kot razlike med podatki za tiste s srednjo šolo in tiste z univerzitetno izobrazbo (6,1 % za prvo in 1 % za tretjo kategorijo).

	OŠ ⁹	SŠ ¹⁰	UNI ¹¹
Poznavanje (%)	72,1	82,4	88,5
Raba pri govorjenju ¹² (%)	17,4	26,8	24,8
Raba pri pisanju ¹³ (%)	3,7	14,1	15,1

Tabela 2: Povprečne vrednosti za parameter izobrazba

Nekoliko drugačna slika je pri parametru raba pregovorov pri govorjenju. Tudi tukaj informanti s poklicno izobrazbo uporabljajo pregovore pri govorjenju najmanj pogosto (razlika med to skupino in skupino s srednješolsko izobrazbo znaša 9,4 %), medtem ko sta si ostali dve skupini po številčnih vrednostih bližu, pri čemer so višje vrednosti pri skupini s srednješolsko izobrazbo (razlika znaša 2 %).

Glede na različne odstotke v kategorijah poznavanje in raba pri govorjenju kot tudi raba pri pisanju je smiselno preveriti tudi, za katere pregovore informanti vseh treh izobrazbenih stopenj navajajo najvišje in najnižje vrednosti.

V kategoriji poznavanje pregovorov smo izbrali tiste, ki jih informanti poznajo v več kot 95 %. Razlike so opazne in zaradi večje preglednosti pregovore navajamo v tabeli.

Skupine OŠ, SŠ in UNI poznajo pregovore 95 % >	Skupini SŠ in UNI poznata pregovore 95 % >	Skupina UNI pozna pregovore 95 % >
<i>Vsak začetek je težak. Jabolko ne pade daleč od drevesa. Konec dober, vse dobro. Vaja dela mojstra. Vsak naj pomete pred svojim pragom. Kdor prej pride, prej melje. Hiti počasi. Kdor visoko leta, nizko pade. Smeh je pol zdravja. Rana ura, zlata ura. Zihér je zihér. Obljuba dela dolg. Kakršén oče, takšen sin.</i>	<i>Videz vara. Upanje umre zadnje. Obleka naredi človeka. Nikoli ne reci nikoli. Kdor čaka, dočaka. Čas je denar. Oko za oko, zob za zob. Bolje pozno kot nikoli. Roka roko umije. Denar je sveta vladar. Vse potrebuje svoj čas. V vinu je resnica, Motiti se je človeško. Ljubezen je slepa. Brez dela ni jela. Kdor išče, ta najde. Kdor riskira, profitira. Kjer je volja, je tudi pot.</i>	<i>Vse ima svoj čas. Daleč od oči, daleč od srca. Izjema potrjuje pravilo. Papir vse prenese. Veliko hrupa za nič. Ena lastovka še ne prinese pomladi. Kdor ne dela, naj ne je. Nasprotja se privlačijo. Red mora biti. Maščevanje je sladko. Bolje je preprečiti kot zdraviti. Kakor dobljeno, tako izgubljeno. Vsi smo v istem čolnu.</i>

Tabela 3: Poznavanje pregovorov glede na izobrazbo

⁹ Osnovnošolska izobrazba ali poklicna izobrazba.

¹⁰ Srednješolska izobrazba.

¹¹ Univerzitetna izobrazba.

¹² Srednja vrednost *včasih*.

¹³ Srednja vrednost *včasih*.

Informanti iz vseh treh skupin poznajo 13 pregovorov v več kot 95 %. Informanti iz skupine s srednješolsko izobrazbo poznajo v več kot 95 % še nadaljnjih 17 pregovorov, ki jih v več kot 95 % poznajo tudi informanti iz skupine tistih z univerzitetno izobrazbo. Slednji pa poznajo v več kot 95 % še nadaljnjih 13 pregovorov.¹⁴

Informanti iz vseh treh skupin so navedli tudi različne pregovore, ki jih uporabljajo pri govorjenju. Navajamo jih v tabeli 4, vendar ločeno po posameznih skupinah, in sicer navajamo samo tiste pregovore, ki jih informanti uporabljajo najpogosteje.

Skupina OŠ	Skupina SŠ	Skupina UNI
<i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i> <i>Kdor ne dela, naj ne je.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Brez dela ni jela.</i> <i>Ziher je ziher.</i> <i>Kdor išče, ta najde.</i>	<i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Kdor čaka, dočaka.</i> <i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Ziher je ziher.</i>	<i>Jabolko ne pade daleč od drevesa.</i> <i>Videz vara.</i> <i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Kdor čaka, dočaka.</i> <i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i> <i>Kdor prej pride, prej melje.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Ziher je ziher.</i>

Tabela 4: Najpogosteje uporabljeni pregovori pri govorjenju glede na izobrazbo

Med najpogostejšimi v vseh treh skupinah se pojavljajo trije pregovori: *Vsak naj pomete pred svojim pragom*, *Rana ura, zlata ura* in *Ziher je ziher*, sicer pa je opazno večje ujemanje med skupinama SŠ in UNI kot med OŠ in drugima dvema skupinama. To ujemanje korelira tudi z ujemanjem s podatki iz tabele 2, kjer je raba pri govorjenju prikazana v odstotkih.

V tabeli 3 v prvem stolpcu navajamo pregovore, ki jih najbolj poznajo informanti iz vseh treh skupin. Večino jih najdemo tudi v tabeli 4, ki prikazuje pogostnost uporabe pri govorjenju, kar pomeni, da gre za pregovore, ki so dobro prepoznani in pogosto uporabljeni pri različnih izobrazbenih skupinah. Vse tri skupine navajajo naslednje pregovore kot najpogosteje uporabljane in obenem najbolj poznane: *Vsak naj pomete pred svojim pragom*, *Rana ura, zlata ura* in *Ziher je ziher*. Dva pregovora – *Vaja dela mojstra* in *Smeh je pol zdravja* – sta med najbolj poznanimi in najpogosteje uporabljanimi pri skupinah SŠ in UNI, pregovora *Jabolko ne pade daleč od drevesa* in *Kdor prej pride, prej melje* pa

¹⁴ O položaju frazemov v kurikularnih dokumentih za slovenske šole primerjaj Kacjan in Jazbec (2012). Dodatna raziskava bi lahko izpostavila pregovore v omenjenih dokumentih in problematizirala njihovo pojavljanje. Sicer pa tudi ne poznamo raziskave, ki bi natančneje ugotavljala vire usvajanja pregovorov, predvsem razmerja med formalnim in neformalnim izobraževanjem.

sta med najboljše poznanimi in najpogosteje uporabljanimi pri govorjenju pri skupini UNI.

V naslednji tabeli navajamo pregovore, ki jih informanti iz različnih izobrazbenih skupin navajajo kot tiste, ki jih najpogosteje uporabljajo pri pisanju.

Skupina OŠ	Skupina SŠ	Skupina UNI
<i>Kjer je volja, je tudi pot.</i>	<i>Nikoli ne reci nikoli. Vaja dela mojstra. Smeh je pol zdravja. Ziher je ziher.</i>	<i>Nikoli ne reci nikoli. Vaja dela mojstra. Vse potrebuje svoj čas. Smeh je pol zdravja. Kjer je volja, je tudi pot.</i>

Tabela 5: Najpogosteje uporabljeni pregovori pri pisanju glede na izobrazbo

Pri pisanju informanti uporabljajo manj pregovorov na splošno, kar kaže primerjava odstotkov iz tabele 2, razlike znašajo od 10 do 14 %. Katere pregovore uporabljajo najpogosteje, kaže tabela 5, pri čemer se noben pregovor ne pojavlja pri vseh treh skupinah. Nekaj prekrivanja je med dvema skupinama: prvi trije pregovori iz stolpca SŠ se pojavljajo tudi v stolpcu UNI in pregovor iz stolpca OŠ se pojavlja tudi v stolpcu UNI. V stolpcu SŠ in stolpcu UNI se pojavljata pregovora, ki ju v drugih dveh stolpcih ni najti. Zanimivo je pogosto pojavljanje pregovora *Ziher je ziher* v skupini SŠ. Pregovor zaznamuje element germanizma (*ziher*) in presenetljivo je, da ga informanti označujejo kot pregovor, ki ga uporabljajo pri pisanju. Kadar pišemo, običajno pišemo v knjižnem jeziku, obstaja pa vrsta besedilnih vrst, kjer ne uporabljamo nujno knjižnega jezika. Žal nam anketa ne daje podatkov o tem, katere besedilne vrste so imeli informanti v mislih, ko so anketo izpolnjevali. Ta pregovor je tudi pogosto označen kot pregovor, ki je dobro poznan in se pogosteje uporablja, zato je mogoče, da so se informanti deloma odločali tudi po inerciji in mu pripisovali večjo pogostnost pri pisanju.

Pregovori iz tabele 5 se z izjemo pregovora *Kjer je volja, je tudi pot* pojavljajo tudi v tabeli 3, kjer so zbrani pregovori, ki jih informanti iz posameznih skupin najbolj poznajo. Torej lahko sklepamo, da informanti pri pisanju največkrat uporabljajo tiste pregovore, za katere navajajo, da jih v veliki večini tudi poznajo.

Pregovori iz tabele 5 se z izjemo pregovorov *Kjer je volja, je tudi pot* in *Vse potrebuje svoj čas* pojavljajo tudi v tabeli 4, kjer so zbrani pregovori, ki jih informanti najpogosteje uporabljajo pri govorjenju. Torej lahko sklepamo, da informanti pri pisanju večinoma uporabljajo tiste pregovore, ki jih najpogosteje uporabljajo tudi pri govorjenju.

3.3 Parameter kraj bivanja

Informanti prihajajo iz različnih krajev Slovenije, večina od njih živi ali je najdaljši del življenja preživela v manjših krajih in vaseh, edino večje mesto v odgovorih je Maribor. Zato v tem podpoglavju prikazujemo podatke o poznavanju in rabi pregovorov ločeno za dve skupini: Maribor in vsi ostali kraji (manjša mesta, vasi iz vseh treh narečnih skupin). Tudi tukaj navajamo sredinske, tj. povprečne vrednosti (vrednost 3 na lestvici v anketi), in sicer pri kategorijah o rabi pri govorjenju oz. pisanju, medtem ko za prvi dve kategoriji navajamo deleže pozitivnih odgovorov.

	Poznavanje		Poznavanje pomena		Raba pri govorjenju ¹⁵		Raba pri pisanju ¹⁶	
	MB	ostali	MB	ostali	MB	ostali	MB	ostali
%	82,1	84,1	86,9	89,8	23,2	24,8	10,9	14

Tabela 6: Povprečne vrednosti za parameter kraj bivanja

V tabeli se kaže nekaj razlik, ki pa ne presegajo 4 %. Vse kažejo na boljše poznavanje, razumevanje in pogostejšo rabo tako pri govorjenju kot pri pisanju pri informantih, ki ne živijo v Mariboru. Skupno število informantov je 189, tistih iz Maribora je 55, kar lahko pomeni, da so deleži za Maribor zavajajoči, saj število informantov ni veliko. Ker pa je samo število pregovorov sorazmerno veliko, rezultatom pripisujemo določeno mero relevantnosti.

Tako kot so primerljivi rezultati v tabeli 6, so primerljivi tudi sami pregovori, za katere informanti najpogosteje navajajo, da jih poznajo. Navajamo tiste pregovore, ki jih pozna 95 % informantov ali več. Kot je razvidno s seznama, gre za identično listo pregovorov:

*Vsak začetek je težak.
Jabolko ne pade daleč od drevesa.
Vaja dela mojstra.
Kdor čaka, dočaka.
Kdor prej pride, prej melje.
Denar je sveta vladar.
Kdor visoko leta, nizko pade.
Smeh je pol zdravja.
Rana ura, zlata ura.
Obljuba dela dolg.
Kakršen oče, takšen sin.*

Samo dva pregovora informanti poznajo v manj kot 25 %: *Pokopani živijo dlje in Zgodnja ptica ujame črva*. Tudi tukaj ni razlike med informantami iz Maribora in tistimi iz ostalih krajev.

¹⁵ Srednja vrednost *včasih*.

¹⁶ Srednja vrednost *včasih*.

Tudi seznam pregovorov, za katere informanti v najvišjih odstotkih navajajo, da poznajo njihov pomen, je identičen za obe skupini (MB, ostali kraji):

Vsak začetek je težak.
Vaja dela mojstra.
Kdor čaka, dočaka.
Kdor prej pride, prej melje.
Denar je sveta vladar.
Kdor visoko leta, nizko pade.
Rana ura, zlata ura.
Obljuba dela dolg.

Identični v obeh skupinah so tudi pregovori, katerih pomen pozna najmanj informantov: *Čast komur čast, Pokopani živijo dlje, Zgodnja ptica ujame črva.*

Razlike med skupinama (MB, ostali) se delno kažejo pri kategoriji *raba pregovorov pri govorjenju*. V tabeli 7 so navedeni pregovori, ki jih pri govorjenju najpogosteje uporabljajo informanti iz obeh skupih.

Maribor	Ostali
<i>Vse ima svoj čas.</i> <i>Vsak začetek je težak.</i> <i>Kdor visoko leta, nizko pade.</i> <i>Brez dela ni jela.</i> <i>Bolje je preprečiti kot zdraviti.</i>	<i>Vse ima svoj čas.</i> <i>Denar je sveta vladar.</i> <i>Brez dela ni jela.</i> <i>Bolje je preprečiti kot zdraviti.</i> <i>Kdor visoko leta, nizko pade.</i> <i>Red mora biti.</i>

Tabela 7: Najpogosteje rabljeni pregovori pri govorjenju po kraju bivanja

Razlike so opazne pri treh pregovorih. Informanti iz Maribora pri govorjenju pogosto uporabljajo pregovor *Vsak začetek je težak*, ki mu ostali informanti ne pripisujejo pogoste uporabe. Medtem pa informanti, ki niso najdlje časa živeli v Mariboru, pri govorjenju pogosto uporabljajo naslednja pregovora: *Denar je sveta vladar*, *Red mora biti*, ki pa ju informanti iz Maribora pri govorjenju ne uporabljajo pogosto.

V tabeli 8 so prikazani najredkeje rabljeni pregovori glede na kraj bivanja.

Maribor	Ostali
<i>Zgodnja ptica ujame črva.</i> <i>Čast komur čast.</i> <i>Odličnost zavezuje.</i> <i>Pokopani živijo dlje.</i> <i>Zaupanje je dobro, kontrola je boljša.</i> <i>Uspeh ima veliko očetov.</i>	<i>Zgodnja ptica ujame črva.</i> <i>Pokopani živijo dlje.</i> <i>Uspeh ima veliko očetov.</i> <i>Čast komur čast.</i> <i>Zaupanje je dobro, kontrola je boljša.</i> <i>Odličnost zavezuje.</i>

Tabela 8: Najredkeje rabljeni pregovori pri govorjenju glede na kraj bivanja

Gre za dva identična seznama, ki se razlikujeta v posameznih odstotkih, vendar so tudi tukaj opazne vzporednice.

V tabeli 9 so navedeni pregovori, ki jih informanti obeh skupin (MB, ostali) najpogosteje uporabljajo pri pisanju.

Maribor	Ostali
<i>Vsak začetek je težak. Kdor prej pride, prej melje. Rana ura, zlata ura. Vse ima svoj čas. Upanje umre zadnje. Konec dober, vse dobro. Čas je denar. Motiti se je človeško.</i>	<i>Vsak začetek je težak. Vse ima svoj čas. Upanje umre zadnje. Vaja dela mojstra. Kdor prej pride, prej melje. Čas je denar. Motiti se je človeško. Konec dober, vse dobro.</i>

Tabela 9: Najpogosteje rabljeni pregovori pri pisanju glede na kraj bivanja

Večina pregovorov se pojavlja v obeh skupinah, razlika je samo v frekveni pregovorov: *Rana ura, zlata ura* je med najpogosteje uporabljanimi pregovori v Mariboru, *Vaja dela mojstra* pa med najpogosteje uporabljanimi pregovori ostalih informantov.

V tabeli 10 so navedeni pregovori, ki jih informanti obeh skupin (MB, ostali) najredkeje uporabljajo pri pisanju.

Maribor	Ostali
<i>Zgodnja ptica ujame črva. Pokopani živijo dlje. Zaupanje je dobro, kontrola je boljša. Odličnost zavezuje. Drugi kraji, drugi običaji. Uspeh ima veliko očetov.</i>	<i>Zgodnja ptica ujame črva. Pokopani živijo dlje. Zaupanje je dobro, kontrola je boljša. Čast komur čast. Odličnost zavezuje. Uspeh ima veliko očetov.</i>

Tabela 10: Najredkeje rabljeni pregovori pri pisanju glede na kraj bivanja

Tudi v tem primeru gre za skorajda identične pregovore, razlika je le v dveh pregovorih: *Drugi kraji, drugi običaji* je pregovor, ki je med najredkeje uporabljanimi pregovori pri pisanju pri informantih iz Maribora, *Čast komur čast* pa pri ostalih informantih.

3.4 Parameter spol

Analiza podatkov za parameter spol ni pokazala signifikantnih razlik: informantke poznajo v povprečju 83,9 %, informanti pa 81,6 % pregovorov. Statistične podatke prikazuje tabela 11.

	Informantke	Informanti
Poznavanje (%)	83,9	81,6
Raba pri govorjenju ¹⁷ (%)	23,9	25,7
Raba pri pisanju ¹⁸ (%)	14,6	9,1

Tabela 11: Poznavanje in raba pregovorov glede na spol

Opaznejše razlike v številčnih vrednostih so pri kategoriji *raba pregovora pri pisanju*, kjer informantke navajajo za 5,5 % višje vrednosti. V tabeli 12 so navedeni pregovori, ki jih informantke in informanti najpogosteje uporabljajo pri pisanju, in sicer tisti, ki so jim bile v anketi pripisane najvišje vrednosti v kategoriji *včasih*, torej srednje vrednosti.

Raba pri pisanju (informantke)	Raba pri pisanju (informanti)
<i>Vse ima svoj čas. Vsak začetek je težak. Papir vse prenese. Nikoli ne reci nikoli. Vaja dela mojstra. Upanje umre zadnje. Kdor čaka, dočaka. Vsak naj pomete pred svojim pragom. Čas je denar. Rana ura, zlata ura. Kdor išče, ta najde.</i>	<i>Upanje umre zadnje. Kdor prej pride, prej melje. Nasprotja se privlačijo. Motiti se je človeško. Ziher je ziher. Kdor išče, ta najde. Znanje je moč.</i>

Tabela 12: Najpogosteje rabljeni pregovori pri pisanju glede na spol

Iz tabele je razvidno, da se samo dva pregovora pojavljata pri obeh skupinah: *Upanje umre zadnje* in *Kdor išče, ta najde*. Pregovor *Upanje umre zadnje* najdemo med najpogostejšimi pregovori tudi v tabeli 9 (v stolpcu pregovorov za Maribor) in med pregovori, ki jih na splošno vsi informanti pogosto uporabljajo pri pisanju, pregovora *Kdor išče, ta najde* pa ne najdemo na seznamih ali v drugih tabelah.

3.5 Parameter starost

V anketnem vprašalniku so informanti navedli tudi podatke o svoji starosti, in sicer smo jih razvrstili v štiri starostne skupine: do 25 let, od 26 do 50 let, od 51 do 64 let in nad 65 let. Poznavanje pregovorov glede na starostne skupine prikazuje tabela 13, pri čemer sta bili dve starejši starostni skupini združeni, saj

¹⁷ Srednja vrednost *včasih*.

¹⁸ Srednja vrednost *včasih*.

ju skupaj tvori 42 informantov, deljeno pa bi v tretjo starostno skupino (51–64 let) uvrstili 28 informantov, v četrto (nad 65 let) pa samo 14 informantov, kar je kljub relativno visokemu številu pregovorov premalo za statistično obdelavo podatkov.

	Do 25 let	26–50 let	Nad 51 let
Poznavanje (%)	81,1	70,8	80,0
Raba pri govorjenju ¹⁹ (%)	21,1	25,5	25,6
Raba pri pisanju ²⁰ (%)	15,01	14,0	7,4

Tabela 13: Povprečne vrednosti za parameter starost

Po podatkih iz tabele 13 pregovore najboljše poznajo informanti iz skupine do 25 let, sledijo jim tisti iz skupine nad 50 let, pri čemer je razlika med tema dvema skupinama samo 1,1 %. Razlika med tema skupinama in skupino od 26–50 let je precejšnja, znaša namreč 9,2 % (druga : tretja starostna skupina) oz. 10,3 % (prva : druga starostna skupina). Čemu lahko pripišemo to razliko? Glede na podatke iz zgornje tabele ne moremo trditi, da je povezljiva s podatki o uporabi pregovorov pri govorjenju in pisanju oziroma z eno od teh kategorij.

V tabeli 14 po starostnih skupinah navajamo pregovore, za katere so vsi informanti navedli, da jih poznajo.

Vse tri skupine	Prva in tretja skupina	Druga in tretja skupina
<i>Jabolko ne pade daleč od drevesa.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Kdor visoko leta, nizko pade.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i>	<i>Kdor prej pride, prej melje.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Obljuba dela dolg.</i> <i>Kakršen oče, takšen sin.</i>	<i>Denar je sveta vladar.</i> <i>Brez dela ni jela.</i>

Tabela 14: Najpogosteje poznani pregovori glede na starost

Vsi informanti vseh treh skupin poznajo štiri pregovore (od 67), štiri jih poznata prva in tretja skupina in dva še druga in tretja skupina. To deloma preseneča, saj bi pričakovali, da se bo več pregovorov pojavilo pri vseh treh skupinah. Med pregovori v anketi je veliko takih, ki jih informanti poznajo (več kot 80 %) in vprašanje je, koliko je samo poznavanje glede na starostne skupine lahko tudi naključno.

Kar zadeva rabo pregovorov se skupine razlikujejo predvsem glede rabe pregovorov pri pisanju, manjše razlike so pri rabi v govorjenju. Katere pregovore informanti iz posameznih starostnih skupin najpogosteje uporabljajo pri govorjenju?

¹⁹ Srednja vrednost *včasih*.

²⁰ Srednja vrednost *včasih*.

Do 25 let	26–50 let	Nad 51 let
<p><i>Upanje umre zadnje.</i> <i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i> <i>Kdor prej pride, prej melje.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Ziher je ziher.</i></p>	<p><i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Kdor čaka, dočaka.</i> <i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Ziher je ziher.</i></p>	<p><i>Jabolko ne pade daleč od drevesa.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Brez dela ni jela.</i> <i>Ziher je ziher.</i> <i>Kdor išče, ta najde.</i></p>

Tabela 15: Najpogosteje rabljeni pregovori pri govorjenju glede na starostno skupino

Zelo pogosto informanti vseh treh starostnih skupin uporabljajo samo dva pregovora, in sicer *Smeh je pol zdravja* in *Ziher je ziher*. Trije pregovori (*Nikoli ne reci nikoli*, *Vaja dela mojstra* in *Vsak naj pomete pred svojim pragom*) se pojavljajo pri prvi in drugi starostni skupini, medtem ko tretja starostna skupina opazno odstopa v smislu, da so med najpogosteje uporabljanimi pregovori trije, ki jih drugi dve skupini ne navajata, in to *Jabolko ne pade daleč od drevesa*, *Brez dela ni jela* in *Kdor išče, ta najde*. Nadaljnje raziskave bi pokazale, ali lahko pri določenih starostnih skupinah govorimo o tipičnih predstavnikih pregovorov, ki se pogosteje uporabljajo, kar je možno umestiti v kulturni, starostni in izobrazbeni kontekst.

V naslednji tabeli so za vse tri starostne skupine navedeni pregovori, ki jih informanti najpogosteje uporabljajo pri pisanju.

Do 25 let	26–50 let	Nad 51 let
<p><i>Upanje umre zadnje.</i> <i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Kdor čaka, dočaka.</i> <i>Kdor prej pride, prej melje.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Ziher je ziher.</i></p>	<p><i>Nikoli ne reci nikoli.</i> <i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Vse potrebuje svoj čas.</i> <i>Kdor visoko leta, nizko pade.</i> <i>Smeh je pol zdravja.</i> <i>Obljuba dela dolg.</i> <i>Kjer je volja, je tudi pot.</i></p>	<p><i>Vaja dela mojstra.</i> <i>Rana ura, zlata ura.</i> <i>Obljuba dela dolg.</i> <i>Bolje je preprečiti kot zdraviti.</i> <i>Kjer je volja, je tudi pot.</i></p>

Tabela 16: Najpogosteje rabljeni pregovori pri pisanju glede na starostno skupino

Pri vseh treh starostnih skupinah je naveden samo pregovor *Vaja dela mojstra*, pregovor *Nikoli ne reci nikoli* je naveden pri prvi in drugi starostni skupini, pregovora *Obljuba dela dolg* in *Kjer je volja, je tudi pot* pri drugi in tretji starostni skupini, ostali se razlikujejo. Pri kategoriji *uporaba pregovora pri pisanju* je torej še manj prekrivanja kot pri kategoriji *uporaba pri govorjenju*.

Kar zadeva najpogostejše pojavljanje pregovorov po posameznih starostnih skupinah in primerjalno pri obeh kategorijah, pa ugotavljamo, da informanti prve starostne skupine najpogosteje uporabljajo iste pregovore pri obeh načinih jezikovnega sporazumevanja, izjemi sta pregovora *Vsak naj pomete pred svojim pragom* in *Kdor čaka, dočaka*.

Pri informantih iz druge starostne skupine je ujemanje pri govorjenju in pri pisanju opazno pri treh pregovorih: *Nikoli ne reci nikoli*, *Vaja dela mojstra* in *Smeh je pol zdravja*, medtem ko se ostali pregovori razlikujejo.

Še večje razlikovanje je opaziti pri tretji starostni skupini, kjer je med najpogosteje uporabljanimi pregovori tako pri govorjenju kot pri pisanju samo pregovor *Rana ura, zlata ura*, vsi ostali se razlikujejo. Tudi tukaj bi nam širše zasnovana raziskava pomagala podkrepiti in pojasniti omenjene razlike med starostnimi skupinami.

3.6 Parameter narečja

Informanti, ki so sodelovali pri izpolnjevanju ankete, so v tej navedli tudi, v katerem kraju so živeli najdlje časa. Na osnovi tega podatka smo jih razdelili v tri narečne skupine, to so štajerska, panonska in koroška (anketiranje je bilo izvedeno samo v Sloveniji). Pet informantov, ki so najdlje živeli na območju, kjer se ne govorijo omenjena narečja, smo izločili iz statistične obdelave podatkov. Ostale informante številčno delimo glede na narečne skupine: štajerska (75 anket), panonska (42 anket) in koroška narečna skupina (67 anket). Podatki statistične obdelave odgovorov v anketi nam omogočajo, da preverimo, ali se poznavanje in raba pregovorov razlikujeta glede na narečne skupine. Možno bi jih bilo sicer razdeliti tudi po posameznih narečjih, vendar bi bila v tem primeru statistična relevantnost vprašljiva.

V tabeli 17 so prikazani podatki, ki se nanašajo na prvo kategorijo v anketi, to je poznavanje pregovorov.

	ŠTA ²¹	PAN ²²	KOR ²³
Poznavanje (%)	82,5	80,7	85,5
Raba pri govorjenju ²⁴ (%)	22,8	23,3	26
Raba pri pisanju ²⁵ (%)	13,1	13,2	13,4

Tabela 17: Povprečne vrednosti za parameter narečna skupina

Razlike ne presegajo 5 %, pri čemer so manjše med štajersko in panonsko narečno skupino kot med njima in koroško narečno skupino. Na podlagi rezultatov ankete je težko govoriti o povezanosti govornega prostora v taki meri, da bi lahko z njo utemeljevali manjše razlike med štajersko in panonsko narečno skupino. Za to bi bilo treba opraviti obsežnejšo leksikološko študijo, s katero

²¹ Štajerska narečja.

²² Panonska narečja.

²³ Koroška narečja, natančneje podjunsko narečje (v Sloveniji).

²⁴ Srednja vrednost *včasih*.

²⁵ Srednja vrednost *včasih*.

bi določili areale posameznih leksemov in njihov pomenski obseg.²⁶ Deloma povezanost posameznih narečnih prostorov nakazuje tudi naslednja tabela.

Različni odstotki, kar zadeva poznavanje pregovorov, se kažejo tudi v tem, katere pregovore poznajo vsi informanti v vsaki posamezni narečni skupini, kar je razvidno iz naslednje tabele.

Vsi informanti ŠTA, PAN, KOR	Vsi informanti ŠTA, PAN	Vsi informanti ŠTA, KOR
<i>Jabolko ne pade daleč od drevesa. Vaja dela mojstra. Kdor prej pride, prej melje. Kdor visoko leta, nizko pade. Smeh je pol zdravja. Obljuba dela dolg.</i>	<i>Vsak začetek je težak. Denar je sveta vladar. Rana ura, zlata ura. Kakršnen oče, takšen sin.</i>	<i>Vsak naj pomete pred svojim pragom.</i>

Tabela 18: Pregovori, ki jih poznajo vsi informanti ŠTA, PAN, KOR narečne skupine

Tabela kaže, da se več istih pregovorov pojavlja v štajerski in panonski narečni skupini.

Kar nekaj pregovorov poznajo vsi informanti iz samo ene narečne skupine. Tako poznajo vsi informanti iz skupine štajerskih narečij pregovor *Kdor čaka, dočaka*, vsi informanti iz skupine panonskih narečij pregovore: *Konec dober, vse dobro; Obleka naredi človeka; Kdor ne dela, naj ne je; Brez dela ni jela in Ziher je ziher*, vsi informanti s področja koroškega podjunskega narečja pa pregovore: *Upanje umre zadnje; Nikoli ne reci nikoli; Bolje pozno kot nikoli; Roka roko umije; Ljubezen je slepa; Nova metla dobro pometa in Kdor išče, ta najde*.

Tudi v kategoriji *uporaba pregovorov pri govorjenju* smo poiskali pregovore, ki jih informanti najpogosteje uporabljajo, in jih v tabeli 19 razvrstili po posameznih narečnih skupinah.

ŠTA	PAN	KOR
<i>Upanje umre zadnje. Nikoli ne reci nikoli. Vaja dela mojstra. Vsak naj pomete pred svojim pragom. Smeh je pol zdravja. Ziher je ziher.</i>	<i>Vaja dela mojstra. Vsak naj pomete pred svojim pragom. Kdor prej pride, prej melje. Rana ura, zlata ura. Ziher je ziher.</i>	<i>Nikoli ne reci nikoli. Vaja dela mojstra. Kdor čaka, dočaka. Vsak naj pomete pred svojim pragom. Smeh je pol zdravja. Ziher je ziher.</i>

Tabela 19: Najpogosteje uporabljeni pregovori pri govorjenju in po posameznih narečnih skupinah

²⁶ Več o tem za prekmursko in koroško poljedelsko leksiko glej pri Benko in Koletnik (2011, 2013).

Pregovori v zgornji tabeli nam pokažejo, da je prekrivanje med posameznimi narečnimi skupinami kar precejšnje. Pregovori *Vaja dela mojstra*; *Vsak naj pomete pred svojim pragom* in *Ziher je ziher* so znani povsod, pregovora *Nikoli ne reci nikoli* in *Smeh je pol zdravja* sta najpogostejša v štajerski in koroški narečni skupini, nekaj jih je znanih samo v posameznih narečnih skupinah. Prekrivanje podatkov za posamezne narečne skupine pri rabi v govoru je vse-kakor večje kot pri samem poznavanju pregovorov.

Pregovori, ki jih informanti v posameznih narečnih skupinah najpogosteje uporabljajo pri pisanju, so navedeni v tabeli 20.

ŠTA	PAN	KOR
<i>Nikoli ne reci nikoli.</i>	<i>Jabolko ne pade daleč od drevesa.</i>	<i>Vsak naj pomete pred</i>
<i>Vaja dela mojstra.</i>	<i>Nikoli ne reci nikoli.</i>	<i>svojim pragom.</i>
<i>Kdor čaka, dočaka.</i>	<i>Vaja dela mojstra.</i>	<i>Denar je sveta vladar.</i>
<i>Smeh je pol zdravja.</i>	<i>Kdor visoko leta, nizko pade.</i>	<i>Vse potrebuje svoj čas.</i>
<i>Ziher je ziher.</i>	<i>Smeh je pol zdravja.</i>	<i>Smeh je pol zdravja.</i>
<i>Obljuba dela dolg.</i>	<i>Rana ura, zlata ura.</i>	<i>Rana ura, zlata ura.</i>
<i>Kjer je volja, je tudi pot.</i>	<i>Ziher je ziher.</i>	<i>Kjer je volja, je tudi pot.</i>

Tabela 20: Najpogosteje uporabljeni pregovori pri pisanju in po posameznih narečnih skupinah

Pri pisanju je v vseh treh narečnih skupinah najpogostejši pregovor *Smeh je pol zdravja*. Pregovori *Nikoli ne reci nikoli*, *Vaja dela mojstra* in *Ziher je ziher* se pojavljajo v štajerski in panonski narečni skupini, medtem ko je prekrivanja s koroško narečno skupino manj. Pregovor *Rana ura, zlata ura* najdemo v panonski in koroški narečni skupini, pregovor *Kjer je volja, je tudi pot* pa v štajerski in koroški narečni skupini. Tudi ti podatki iz tabele potrjujejo večjo povezanost med panonsko in štajersko narečno skupino.

3.7 Sklep

Kot sklep izpostavljam tiste izsledke analize po posameznih parametrih, ki so pokazale določene težnje, in tiste, kjer so statistični podatki dovolj pomenljivi:

- 1) pregovori so pretežno pasivni del besedišča;
- 2) pregovori se pogosteje uporabljajo pri govorjenju kot pri pisanju;
- 3) poznavanje in raba pregovorov sta povezana z izobrazbo informantov;
- 4) poznavanje in raba pregovorov sta povezana s starostjo informantov;
- 5) glede poznavanja in rabe pregovorov se kaže delna povezanost štajerske in panonske narečne skupine.

Statistična analiza je pokazala, da informanti pregovore sorazmerno dobro poznajo, jih pa v veliko manjši meri uporabljajo. Pregovore prepoznavajo, menijo, da poznajo njihov pomen, vendar pa jih redko uporabljajo. Sama anketa nam ne

daje podatkov o kontekstu, v katerem informanti uporabljajo pregovore, prav tako nam ne pove, v katerem kontekstu jih srečujejo in prepoznavajo, kakšen odnos imajo do njih oz. kako pomembna se jim zdita njihovo poznavanje in uporaba. To presega okvir že tako obsežne ankete.

Informanti uporabljajo pregovore pogosteje pri govorjenju kot pri pisanju, pri čemer jih nismo spraševali po besedilnih vrstah, ki jih tvorijo. Večja pogostnost pri govorjenju je povezljiva tudi s tem, da je ustnega sporočanja v vsakodnevni rabi neprimerno več kot pisnega.

Linearno z višjo stopnjo izobrazbe se povečujeta tudi poznavanje in uporaba pregovorov. Pregovori očitno sodijo v besedišče, ki je vsaj deloma vezano na intelektualno izobrazbo oziroma velja za znak izobraženosti. Danes pregovori izgubljajo svojo didaktično vlogo, torej se počasi selijo na področje intelektualnega izziva. Samo na tak način lahko pojasnimo rast poznavanja in rabe linearno z izobrazbo. Število informantov je gotovo dovolj veliko, da pri konotacijah z izobrazbo ne moremo govoriti o naključju.

Večje razlike pri parametru starost so se pokazale pri rabi pregovorov pri pisanju, kjer najstarejša starostna skupina ocenjuje, da pregovore najredkeje uporablja pri pisanju, medtem ko sta drugi dve starostni skupini primerljivi. Rezultat je gotovo povezljiv s pisnim sporočanjem kot takim. Mlajša in srednja generacija sta aktivnejši, kar zadeva dnevno pisno sporočanje.

Poznavanje in raba pregovorov, tudi posameznih, kažeta delno povezljivost štajerskega in panonskega narečnega prostora. To opažanje bi lahko podkrepili ali ovrgli le na podlagi izsledkov širše zasnovane leksikološke študije.

LITERATURA

Roger D. ABRAHAMS, 1975: A Sociolinguistic Approach to Proverbs. *Midwestern Journal of Language and Folklore* 1/1, 60–64.

Saša BABIČ, 2011: Paremiologija – na križišču jezikoslovja in slovstvene folkloristike. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 27–32.

Anja BENKO, Mihaela KOLETNIK, 2011: Primerjalni terminološki narečni slovar (za izbrano besedje s področja poljedelstva). *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Zora, 75). 103–125.

Anja BENKO, Mihaela KOLETNIK, 2013: Strokovni narečni jezikovni slovar na primeru koroške in panonske leksike s tematskega polja »vrt in sadovnjak«. *Slovenski jezik v stiku podonavskega in alpskega prostora*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Zora, 93). 129–198.

Harald BURGER, Annelies BUHOFER, Ambros SIALM (ur.), 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York: de Gruyter.

Harald BURGER, 1998: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Schmidt.

Christoph CHLOSTA, Peter GRZYBEK, Undine ROOS, 1994: Wer kennt denn heute noch den Simrock? Ergebnisse einer empirischen Untersuchung zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter in traditionellen Sammlungen. *Sprachbilder zwischen Theorie und Praxis*. Ur. Christoph Chlosta, Peter Grzybek, Elisabeth Piirainen. Bochum: Brockmeyer. 31–60.

Peter ĐURČO, 1994: *Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie*. Heidelberg: Julius Groos.

Peter ĐURČO, 2003: Unterschiede in der (Un)kenntnis von Sprichwörtern in verschiedenen Lebensaltern. *Spracherwerb und Lebensalter*. Ur. Annelies Häcki Buhofer. Tübingen/Basel: Francke. 293–304.

Peter ĐURČO/Matej METERC, 2013: Empirične paremiološke raziskave tipov ekvivalentnosti in suprasemantičnih razlik v slovenščini in slovaščini. *Slavia Centralis* VI/2, 20–36.

Natalia FILATKINA, 2005: *Phraseologie des Lëtzebuergeschen. Empirische Untersuchungen zu strukturellen, semantisch-pragmatischen und bildlichen Aspekten*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Czaba FÖLDES, 1992: Zu den österreichischen Besonderheiten der deutschen Phraseologie. *Deutsche Phraseologie in Sprachsystem und Sprachverwendung*. Wien: Edition Praesens, 9–24.

Peter GRZYBEK, Rudi SCHLATTE, 2002: Zur Satzlänge deutscher Sprichwörter. Ein Neuansatz. *Phraseologie in Raum und Zeit. Akten der 10. Tagung des Westfälischen Arbeitskreises Phraseologie/Parömiologie (Münster 2001)*. Ur. Elisabeth Piirainen, Ilpo Tapani Piirainen. Essen: Schneider. 287–305.

Peter GRZYBEK, 1991: Sinkendes Kulturgut? Eine empirische Pilotstudie zur Bekanntheit deutscher Sprichwörter. *Wirkendes Wort* 2, 239–264.

Peter GRZYBEK, 2008: Fundamentals of Slovenian Paremiology. *Traditiones* 37/1, 23–46.

Peter GRZYBEK, 2012: Facetten des parömiologischen Rubik-Würfels. Kenntnis \equiv Bekanntheit [\leftrightarrow Verwendung \approx Frequenz]?!? *Sprichwörter multilingual*. Ur. Kathrin Steyer. Tübingen: Narr. 99–138.

Annelies HÄCKI BUHOFER, Harald BURGER, 1994: Phraseologismen im Urteil von Sprecherinnen und Sprechern. *EUROPHRAS 92. Tendenzen der Phraseologieforschung*. Ur. Barbara SANDIG. Bochum: Brockmeyer. 1–33.

Erla HALLSTEINSDÓTTIR, Monika ŠAJÁNKOVÁ, Uwe QUASTHOFF, 2006: Phraseologisches Optimum für Deutsch als Fremdsprache. Ein Vorschlag auf der Basis von Frequenz- und Geläufigkeitsuntersuchungen. *Linguistik online* 27, 117–136, http://linguistik-online.de/27_06/hallsteinsdottir_et_al.html (27. 12. 2013).

Britta JUSKA-BACHER, 2009: *Empirisch-kontrastive Phraseologie: am Beispiel der Bekanntheit der Niederländischen Sprichwörter im Niederländischen, Deutschen und Schwedischen*. Baltmannsweiler: Schneider-Verl. Hohengehren.

Britta JUSKA-BACHER, 2012: Empirische Methoden in der kontrastiven Sprichwörterforschung: Möglichkeiten der Informantenbefragung. *Sprichwörter multilingual*. Ur. Kathrin Steyer. Tübingen: Narr. 139–164.

Brigita KACJAN, Saša JAZBEC, 2012. Phraseme und Sprichwörter in offiziellen Dokumenten des slowenischen Bildungssystems. *Vestnik za tuje jezike* 4/1–2, 83–101.

Alja LIPAVIC OŠTIR, 2013: Poznavanje in raba slovenskih pregovorov: Študija iz vzhodnega dela slovenskega jezikovnega prostora. *Več glav več ve: Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*. Ur. Vida Jesenšek, Saša Babič. 124–138.

Alja LIPAVIC OŠTIR, Simona ŠTAVBAR, 2013: Kenntnis und Gebrauch von Sprichwörtern bei zwei Gruppen österreichischer Jugendlicher. *Linguistik online* 59/2, http://www.linguistik-online.de/59_13/lipavic-ostirStavbar_a.html (27. 12. 2003).

Katrin LÜTHI, Hans-Peter NAUMANN, 2002: Nordic language history and phraseology/idiomatics. *The Nordic Languages*. Ur. Oskar BUNDLE idr. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 241–247.

Neal R. NORRICK, 2007: Proverbs as set phrases. *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Ur. Harald Burger idr. Berlin/New York: de Gruyter. 381–393.

Marija MAKAROVIČ, 1975. *Pregovori – življenjske resnice*. Ljubljana: Kmečki glas.

Elisabeth PIIRAINEN, 2006: Phraseologie in arealen Bezügen: ein Problemaufriss. *Linguistik online* 27, 2/06, 195–218, www.linguistik-online.de/27_06/piirainen.pdf (27. 12. 2013).

Elisabeth PIIRAINEN, 2008: Phraseology in a European framework. A cross-linguistic and cross-cultural research project on widespread idioms. *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Ur. Sylviane Granger, Fanny Meunier. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 243–258.

Rolf PORST, 1996: *Fragebogen: Ein Arbeitsbuch*. Wiesbaden: VS.

ENTRENCHMENT OF PROVERBS IN THE INDIVIDUAL LEXICONS OF NATIVE SPEAKERS OF SLOVENE

The article highlights the results of a survey on the knowledge and the use of Slovene proverbs conducted among a group of Slovenian informants of various ages. It was assessed that proverbs are quite well entrenched in the individual passive lexicons of the majority of informants (an average of 83%), who have expressed a significant level of proverb knowledge, while using them to a significantly lesser degree at the same time. An average of 24% of the informants surveyed stated that they frequently use proverbs verbally and an average of 12.4% stated that they frequently use proverbs when writing. The answers of informants aged 25 or less significantly deviate from other groups regarding the written use of proverbs. The results have also shown the verbal use of proverbs among informants aged 25 or less to be below the average share. A linear increase in the level of proverb knowledge was ascertained with regard to the level of education (from lower to higher) of the informants (72.1% – 82.4% – 88.5%). Significant

differences with regard to the factor of education were also observed in proverb use. However, discrepancies between the answers did not exceed the 12% margin. The survey has not indicated any major differences regarding the levels of proverb knowledge and proverb use respectively between informants from the metropolitan area (Maribor) and informants from the rural part of Slovenia. A similar incidence was observed regarding the factor of gender, where no significant differences were detected in the levels of proverb knowledge or frequency of proverb use between both groups. On the other hand, the survey revealed certain differences between the individual dialect groups. It will be possible to explain certain discrepancies only after additional studies, which would, by all means, raise new questions and establish additional directions for further research endeavours.

Idilični prostori kot drugi prostori v pripovedni prozi Pavline Pajk

JOŽICA ČEH STEGER

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, jozica.ceh@um.si*

SCN VII/1 [2014], 73–85

V izbrani pripovedni prozi Pavline Pajk so predstavljeni idilični prostori (vrtovi, gaji, ribniki in gozdne jase), ki s posameznimi prvinami spominjajo na locus amoenus. Praviloma se pojavljajo v vlogi romantičnih heterotopij kot iluzijski prostori počitka, branja, ročnega dela, premišljevanja, zaupnih pogovorov, uživanja na svežem zraku ali ljubezenskih srečanj, vsaj na enem mestu pa je opazna tudi njihova razgradnja. Idilični prostori, v katere so umeščeni ženski liki, opozarjajo obenem na tradicionalni koncept istovetenja ženske z naravo, kar se pokaže v prevladujoči rastlinski oziroma cvetni metaforiki za žensko, temelječi na konceptualni metafori ŽENSKA JE RASTLINA. Vendar ta metafora ne govori le o ženski ali o konvencionalnosti pisateljčinega sloga, temveč sporoča tudi prevladujoče predstave o razumevanju ženske v družbeno-kulturnem kontekstu 19. stoletja.

The narrative prose by Pavlina Pajk speaks of idyllic spaces (gardens, ponds and forest clearings, etc.), which are in some of their elements reminiscent of the locus amoenus. As a rule they appear in the role of romantic heterotopias, i. e. as spaces of rest, reading, knitting and sewing, places of reflection, confidential conversations, and places for enjoying the fresh air or amorous encounters. In the novel *Slučaji usode* (Strikes of Fate) the idyllic image of the garden is also decomposed. Idyllic spaces in which female characters are placed thus remind us of the traditional concept of the integration of woman with nature, which is featured in the predominant plant metaphors for women based on the conceptual metaphor WOMAN IS A PLANT. However, this metaphor does not speak only of a woman, or of the conventionality of the author's style, but announces also the prevailing understanding of the perceptions of women in the socio-cultural context of the 19th century.

Ključne besede: Pavlina Pajk, pripovedna proza, idilični prostori, heterotopije, locus amoenus, vrtovi, rastlinska metafora

Key words: Pavlina Pajk, narrative prose, idyllic spaces, heterotopias, locus amoenus, gardens, plant metaphor

Uvod¹

Povečano zanimanje za povezave med književnostjo in zemljepisnimi prostori je v novejšem času opazno v razmahu empiričnih in sistemskih metod literarne vede kakor tudi geopoetike,² ki se posveča poetiki prostora v razponu od natančnega referiranja na empirične zemljepisne prostore do povsem fingirane, kulturno konstruirane zemljepisne predmetnosti. Na drugačno razumevanje prostora v literarni vedi je odločilno vplival Michel Foucault. Že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je uvedel pojem heterotopije³ in z njim poimenoval tako imenovane druge prostore, za katere je značilno, da »so v odnosu z vsemi drugimi položaji, vendar na tak način, da suspendirajo, nevtralizirajo ali sprevračajo celoto odnosov, ki so prek njih načrtovani, zrcaljeni ali reflektirani« (Foucault 2007: 217). Drugi prostori so po Foucaultu dveh vrst; utopije kot položaji brez realnih krajev in heterotopije kot dejanski kraji, ki so drugačni od vseh krajev in so načrtovani v sami instituciji družbe. Heterotopije so razložene kot »dejansko realizirane utopije, v katerih so realni položaji, vsi drugi realni položaji, ki jih je mogoče najti znotraj kulture, hkrati reprezentirani, spodbijani in sprevrnjeni« (Foucault 2007: 217). Zanje je značilno, da obstajajo v vseh družbah in civilizacijah, vezane so na razreze časa, njihovo delovanje je družbeno in zgodovinsko⁴ pogojeno, imajo moč, da lahko na enem kraju vzpostavijo več nezdržljivih prostorov, obenem predpostavljajo tudi sistem odpiranja in zapiranja, kar pomeni, da so izolirane in hkrati prepustne (Foucault 2007: 218–221).

K novejšim vidikom preučevanja prostora se uvršča tudi naratologija študijev spola, ki je med drugim opozorila, da se v različnih oblikah zaznavanja, opisovanja in vrednotenja literarnih prostorov ne izražajo le emocije, ideologije ali podzavestne želje, marveč tudi spolne orientacije in konotacije (Würzbach 2004: 49). Kulturno pogojena moč spolne matrice je posebej ugotovljena v sim-

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalne skupine Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (P6-0156).

² Z geopoetiko označuje Susi K. Frank (2010: 30–31) literarno-umetniške postopke za pomensko in simbolno ubeseditev zemljepisnega prostora, tj. različne besedilne postopke, motive, topose, mitopoetske strategije, narativne vzorce, specifične kronotope, medijske (pisne, slikovne, diagramske idr.) predstavitve prostora idr. Zbornik *Geopoetiken* (Berlin 2010), ki sta ga uredili Magdalena Marszałek in Sylvia Sasse, opozarja, da so po padcu Berlinskega zidu in po politični preureditvi zemljevida Evrope geopoetske raziskave še posebej prisotne v raziskovanju vzhodno- in srednjeevropskih literatur. Novejše raziskave o prostoru slovenske literarne kulture prinaša tematska številka *Slavistične revije* iz leta 2012.

³ Michel Foucault je ta pojem prvič zapisal v predgovoru k *Les mots et les choses* in natančneje razložil v radijskem predavanju, ki ga je imel 14. marca 1967. Besedilo je bilo napisano v Tuniziji in ga je za objavo odobril šele leta 1984. Objavljeno je bilo pod naslovom *Des espaces autres* v reviji *Architecture, Mouvement, Continuité*. V slovenščino je prevedeno pod naslovom *O drugih prostorih* (Foucault 2007: 214).

⁴ Za primitivne družbe značilne krizne heterotopije (prostori adolescence, rojstva, umiranja idr.) v sodobni družbi izginjajo, nastajajo pa heterotopije deviantnosti (zapori, domovi za ostarele, psihiatrične ustanove idr.) (Foucault 2007: 219).

bolizaciji prostorov, ki krajevno niso jasno določeni, a se nanašajo na konkretne prostorske izkušnje, kot so domovina, tujina, narava in mesto (Würzbach 2004: 50). Tradicionalni koncept narave je povezan s stereotipnimi predstavami o ženski, kot so denimo nepreglednost, podrejenost, nagon ali cikličnost življenja in smrti (Würzbach 2004: 50). Po drugi strani so v mesto kot civilizacijski protipol narave vgrajene stereotipne predstave o moškem in je tradicionalno zasnovano kot prostor intelekta, kulture in civilizacije,⁵ lahko tudi kot prostor poželenja in osvajanja. V primerjavi s tem je bilo ženskam, ki so bile v zahodni kulturi vse do konca 19. stoletja omejene na zasebno sfero, mesto predstavljeno kot prostor nevarnosti in ogroženosti.

Würzbach nadalje navaja, da je s spolno delitvijo prostorov povezano tudi različno obnašanje v njih. Hiša na primer je bila ženskam vse do začetka 20. stoletja edini družbeno dodeljen prostor in so jo le redko zapuščale, medtem ko so moški iz nje odhajali v javne prostore in se vanjo vračali kot v prostor miru in počitka. Čeprav je hiša tradicionalno družbeno-kulturno pojmovana kot prostor družinske varnosti, lahko postane tudi prostor psihičnega ali fizičnega nasilja, ki ga izvaja močnejši nad šibkejšim. Zato doživljajo ženske hišo precej ambivalentno, na eni strani kot prostor pričakovane ljubezni in na drugi strani kot prostor oropane svobode, fizičnih in psihičnih groženj, zahtev in pogojev (Würzbach 2004: 53).

Ljubezen in druge teme

V izbranih pripovednih besedilih Pavline Pajk (*Odlomki ženskega dnevnika*, Zora 1876; *Roka in srce*, Kres 1881; *Arabela*, Kres 1885; *Planinska idila*, Knezova knjižnica 1895, *Slučaji usode*, 1897) so v ospredju ljubezenske zgodbe deklet iz meščansko-trškega okolja, v katerih se razkrivajo prvine sentimentalnega pripovedništva.⁶ V kratki pripovedi *Občutki na novega leta dan* (Zora 1876) se je pisateljica spraševala po smislu svojega in človeškega življenja. Odgovor je iskala pri pesnikih in mislecih (pri Byronu, Sokratu, Petrarki idr.), slednjič se je odločila za skrivno sporočilo narave: Ljubi, misli in delaj. To misel je nato sprejela za geslo svojega (tudi občečloveškega) življenja in pojasnila, da si pravega dela ni mogoče predstavljati brez ljubezenskega čutenja in mišljenja, a da je za ženske vendarle najpomembnejša ljubezen v smislu najmilejšega in najblažjega čustva, ki omogoči umiritev srca in pravo srečo.⁷ Obenem je dodala,

⁵ V Župančičevi Dumi na primer so spolno stereotipno označeni mesto, narava in vaška kultura.

⁶ O prvinah sentimentalnega pripovedništva v romanu *Arabela* Pavline Pajk prim. npr. razpravo Trivialno in/ali sentimentalno? Katje Mihurko Poniž (2011: 67).

⁷ Ljubezen kot najvišjo vrednoto in največjo zemeljsko srečo, ki jo lahko doseže človek, je Pavlina Pajk razglašala tudi v svojih aforizmih. Verjela je v čisto in nesebično ljubezen, takšno, ki vse žrtvuje in vse odpušča, obenem pa je bila prepričana, da je za žensko najpomembnejša vzgoja srca in da vodita k resnični ter trajni sreči krepost in vera (Erjavec/Flerè 1926: 120).

da želi biti »do slednjega svojega vzdihljaja vredna hčerka matke Slovenije« (Pajk 1876: 123), kar moremo razumeti kot sporočilo, da je njeno literarno ustvarjanje prav tako zavezano slovenstvu, kakor je denimo poudarjeno v Levstikovem literarnem programu *Popotovanje iz Litije do Čateža*, ki pa je – kot vemo – odklanjal tematizacijo meščanstva, pisanje povesti po francoskih in nemških zgledih, odsvetoval obširno opisovanje krajev, če ni nujno potrebno, ter se posebej obregnil ob potujčene meščanke, katerih slovenščina bi v romanih ne zvenela pristno (Levstik 1994: 123). Miran Hladnik (1981: 263) ugotavlja, da so ženske literarne osebe v pripovedni prozi Pavline Pajk, ki je nastajala po vzorcu sentimentalnega pripovedništva, stereotipno oblikovane. Katja Mihurko Poniž pa opozarja, da je pisateljica sentimentalni vzorec tudi modificirala (Mihurko Poniž 2011: 70). Ženski literarni liki Pavline Pajk verjamejo v zakon iz ljubezni, bolj ali manj odločno pa zavračajo sklenitev zakonske zveze iz materialnih razlogov. Irma iz novele *Odlomki ženskega dnevnika* sprva zavrne morskega stotnika, s katerim bi jo iz gmotnih razlogov želela poročiti mačeha, in želi raje ostati sama. Ko se čez čas v njej prebudi ljubezensko hrepenenje, stotnik zanjo ni več dosegljiv, saj mora postati duhovnik. Melita iz novele *Roka in srce* se sicer poroči s precej starejšim in bogatim markizom, vendar staršem da vedeti, da so jo prodali. Moževo ljubezen sprejme šele, ko se o tem prepriča sama in spozna, da mu je naredila krivico. Arabela iz istoimenskega romana bi se morala poročiti z bratrancem Samuelom zato, da bi ostal njen denar v stričevi hiši, vendar Samuela kljub zaroki zavrne in posluša glas svojega srca. Tudi rejenka Alenka iz *Planinske idile* ne uresniči tetinih in stričevih načrtov, da bi se poročila z bratrancem Hilarijem, ker do njega ne čuti ljubezni.

Ob ljubezenskih temah se v izbranih besedilih razbirajo zanimivi diskurzi o ženski lepoti in položaju neporočenih žensk v družbi (*Odlomki ženskega dnevnika*), o vegetarijanstvu (*Arabela*), o predsodkih do Židov (*Arabela*), o nasprotju med mestom in podeželjem, o skrbi za zdravo življenje (*Roka in srce*, *Arabela*, *Planinska idila*), o razmahu planinskega turizma (*Planinska idila*) idr. Precej kritičen diskurz o položaju neporočenih žensk v družbi zasledimo v noveli *Odlomki ženskega dnevnika*. Potem ko Irma zavrne stotnika, ki ji je bil predviden, in ji mačeha očita, da se bo njena soba kmalu spremenila v tiho svetišče starodeviških vzdihljajev, začne razmišljati o neporočenih ženskah, izrazi globoko sočutje do njih in se sprašuje, zakaj so v družbi zaničevane in zasmehovane. Dekletom obenem svetuje, naj se ne poročajo iz bojazni pred samskim stanom, ker je za žensko manjša nesreča, če ostane neporočena, kot da vstopi v zakonsko zvezo brez ljubezni, kar je ponazorjeno z metaforiko cvetja in trnja:

Zato se ni čuditi, ako toliko deklet, samo da se izogne temu deviškemu posmehovanju, stopi v zakonski stan brez volje, brez ljubezni, trnje potem žanjoch tam, kjer so si nekda obetale nabirati samih cvetic ljubezni. Ali revice niso slutile, da je slednja nesreča večja od prve! Zato rajši »stara devica«, nego nesrečna ženica! (Pajk 1876: 160)

Pripovedi Pavline Pajk mestoma opozarjajo na neživljenjskost dekliske vzgoje in njihovo pomanjkljivo izobrazbo. Vzgojna in moralna pravila so meščanskim dekletom iz 19. stoletja narekovala, da so živela precej odmaknjeno od stvarnega življenja. Pred poroko se niso kaj prida pojavljala v javnosti, prav tako niso kaj dosti potovala. O Meliti iz novele *Roka in srce* beremo, da se ji je šele na poročnem potovanju ponudila prva priložnost, da se je seznanila z lepoto in s posebnostmi drugih krajev, ki si jih je z zanimanjem in užitkom ogledovala. V isti noveli se pojavi vzgojiteljica Leonora in potoži o svojem pomanjkljivem poznavanju zemljepisa.

Soba – zavetišče in svetišče devištva

V pripovedništvu Pavline Pajk je večkrat opisano, kako se dekle zapre v sobo, piše dnevnik ali sloni ob oknu in žalostno zre v daljavo. Tak primer najdemo tudi v noveli *Odlomki ženskega dnevnika*.⁸ Pripovedovalka Irma, vzgojena kot rastlina v rastlinjaku, je začela pisati dnevnik o svojem čustvenem življenju, potem ko ji je mačeha na osemnajsti rojstni dan zaželela poštenega soproga in se je lahko preselila v svojo sobo, kar je navedla kot prvo večjo spremembo v svojem življenju. Na prvem plesu je z obleko in rdečo rožo v dolgih črnih laseh zbudila občudovanje, še posebej pri morskem stotniku. Po vrnitvi domov se je svoje koketnosti sramovala. Kot vzgojni korektiv se nato pojavi materino pismo, v katerem ji le-ta pred smrtjo naroča, naj varuje deviško lepoto, kar je ubesedeno s prisposodbo osute rože: »Deviška duša je podobna razcvelej roži: utrgaj jej eno peresce, vsa druga se koj za njo ospo« (Pajk 1876a: 137). Irma se je nato zapirala v svojo sobo. Ta je postala njeno zavetišče pred zunanjim svetom in prostor, v katerem je želela vzgojiti srce oziroma obvladati čustvo.

V noveli *Roka in srce*, ki je bila objavljena v Kresu leta 1881, postane soba prostor trpljenja mlade žene Melite, potem ko se je morala poročiti s precej starejšim in premožnim markizom, zato da so se starši rešili iz denarnih težav. Pred soprogom, ki mu je jasno povedala, da ga sovraži, ker jo je kupil, se je zapirala v sobo in ostajala sama s svojim trpljenjem tako dolgo, dokler ni spoznala, da mu je delala krivico. Večkrat je zapisano, da je slonela ob oknu in zrla v daljavo. Pogled skozi okno, ki sicer označuje mejo med notranjim in zunanjim prostorom, opozarja, da je ženska brez moške spremljave težko prestopila prag domače hiše in vstopila v javni prostor (Würzbach 2004: 53).

⁸ France Koblar (1935: 257) je to besedilo označil kot »stritarjansko lirični roman«. Gre za novelo, katere naslov opozarja na žensko pripovedovalko, fragmentarno izpovednost in dnevniško formo, v katero so vključena tudi fiktivna pisma. S Stritarjevimi *Zorinom* jo družijo predvsem sentimentalizem. Pripovedovalka Irma je podobna kot Zorin prepričana, da je solzna dolina človeku usojena, vendar se pri tem ne sklicuje na Stritarja, temveč na Goetheja, navaja pa tudi misel italijanskega pesnika Silvia Pellica, da lahko razume nesrečo in občuti sočutje do trpečih, kdor je sam preživel vsaj en dan v otožnosti. Vzroke za svojo otožnost nadalje poišče v vzgoji, saj ji je mačeha v otroških letih prepovedovala smeh in zapovedovala, da se mora žalostiti tudi zaradi tujih grehov.

Idilični prostori kot romantične heterotopije in locus amoenus

V pripovedni prozi Pavline Pajk je gibanje deklet bolj ali manj omejeno na dom in njegovo bližino (vrt, gaj, gozdno jaso), medtem ko soproge in samske ženske tudi potujejo ali se celo preselijo v druga mesta.⁹ V že navedenih pripovednih besedilih Pavline Pajk si bomo v nadaljevanju ogledali vlogo idiličnih prostorov in njihovo povezanost s prevladujočo rastlinsko metaforiko za dekle/žensko.

Idila (gr eidýllion) se v literarni vedi uporablja v dveh pomenih. V ožjem pomenu je oznaka za malo epsko zvrst v verzih ali v ritmizirani prozi, v širšem pomenu, kakor jo razumemo tudi v pričujočem prispevku, označuje vsako besedilo, ki tematizira slikovit prostorsko-statičen konstrukt samozadostnega in harmoničnega človekovega sobivanja z naravo (Kühnel/Holmes 2007: 340).¹⁰ Čeprav ima koncept idile svoje korenine še pri starejši bukolični tradiciji,¹¹ veljata za njena utemeljitelja Teokrit in Vergil, ki sta postala temeljni zgled in vir domala vsem poznejšim evropskim ustvarjalcem idile.¹² Idila se od renesanse naprej uporablja tudi kot sopomenka za eklogo, pastoralo in pastirsko poezijo, v vseh teh zvrsteh pa se zapisujejo tudi idilični opisi pokrajin. V 18. stoletju, ko je idila kot zvrst bolj ali manj izumrla, je prišlo do prenosa idilično-harmoničnega koncepta v življenje meščanskih, malomeščanskih in vaških eksistenc. Kot prostorsko-statični konstrukt je dobila pomembno mesto v poetičnem realizmu 19. stoletja, kjer je uporabljena tudi kot medij družbene kritike (Delbrück 1990: 217).

Iluzija o srečnem in harmoničnem življenju nastane najpogosteje tako, da se človek umakne pred politično, socialno in družbeno resničnostjo ter usmeri pogled v preteklost (v mladost ali v otroštvo), ki jo v svojih predstavah idealizira (Tismar 1973: 8). Idilično življenje poteka v sozvočju z naravnim ciklom, čas se lahko meri tudi po družinskih praznikih (rojstni dnevi, poroka, krst idr.) (Kühnel/Holmes 2007: 340). Posameznikov in družbeni čas izgubljata veljavo ali sta celo povsem ukinjena. Na tej podlagi predstavlja idila idejo o harmonični urejenosti narave, obenem potrebuje trdne omejitve prostora, zato so idilični prostori zagrajeni z imaginarnimi okviri, pri čemer so zelo priljubljene naravne omejitve, kot so gozdne enklave ali jame.

Opisi idiličnih prostorov so stilizirani in evocirajo mit o paradizu. Čeprav so pred stvarnostjo prostorsko zamejeni, jih ta vendar tudi ogroža in vdira vanje. Posledično se idila v realističnih besedilih razgrajuje in pojavlja le v

⁹ Arabela iz istoimenskega romana spremlja v tujino svojega soproga, samska vzgojiteljica Leonora iz novele *Roka in srce* potuje tudi sama. Posebno mesto v prostorski osvoboditvi ženske zavzema Malvina iz romana *Slučaji usode*. Ko jo zapusti mož, z otrokom odpotuje v Gradec in tam nekaj časa sprejme tudi mesto delavke, da se lahko preživlja.

¹⁰ Kot prostorsko določen artefakt se je idila umestila tudi v geopoetske in ekokritične raziskave (Marszałek/Sasse 2010: 12).

¹¹ Diekkämper (1990: 1) navaja za začetnika idile Hezioda.

¹² Opazne sledi evropske idilične tradicije najdemo tudi v opisu svetopisemskega paradiza, v Homerjevi Odiseji, pri Ovidiju, Horaciju in drugih avtorjih (Schneider 1988).

posameznih prvinah. V primerjavi s konkretnim in podrobnim opisovanjem lepih in manj lepih izsekov iz stvarnosti, k čemur teži realistična književnost 19. stoletja, predstavljajo idilični opisi njeno nasprotje. Prostorski konstrukti idile, ki uporabljajo posebne narativne strategije, kot so izolacija, poenostavljanje, imitacija in okrepitev posameznih motivov, se vzpostavljajo na kontrastih preprosto/zapleteno, narava/kultura, vas/mesto, lahko tudi predmestje/mesto, kot se pokaže npr. v romanu *Arabela* Pavline Pajk. Funkcija nasprotja je razvrednotenje enega in povzdigovanje drugega prostora.¹³

Od antike naprej predstavlja prototip idiličnega prostora locus amoenus.¹⁴ S tem pojmom je označena fiktivna idealna pokrajina, ki vsebuje vsaj tri stereotipne elemente: travnik, drevo in vodni vir. Običajno se pojavljajo še pomladne cvetlice in ptičje petje. Osrednji del tega toposa predstavlja senčno mesto z drevesi in vodo, ki obljublja prijeten hlad. Idilični opis narave ustvarja oziroma posreduje mir in harmonijo, zato vanj ne sodijo negativni naravni in atmosferski pojavi, kot so npr. veter, vročina, nevihta ali poplava (Dikkämper 1990: 2). Na locus amoenus, ki so ga v romantiki zamenjali opisi divje in eksotične narave, so oprti francoski vrtovi 18. in 19. stoletja. Prav v stiliziranih opisih vrtov in gajev se prvine tega toposa zapisujejo tudi v pripovedni prozi Pavline Pajk.

Vrtovi, gaji, gozdne jase, podstrešje in klet

Po Foucaultu predstavlja vrt najmanjšo totaliteto sveta in je najstarejša tovrstna heterotopija. Vrt je bil bolj ali manj edini prostor, ki je ženskam, dokler niso imele vstopa v poklicno in javno življenje, omogočal izhod iz hiše. Predstavljal je njen podaljšek oziroma prehodno mejo med zasebnim in javnim, tudi med naravo in civilizacijo. Opisi vrtov in gajev kot kulturno in estetsko preoblikovane narave se pri Pavlini Pajk naslanjajo na locus amoenus in vsebujejo bele, s peskom posute potke, cvetlične gredice, lope s prijetno senco, ribnik ali vodnjak.¹⁵

V noveli *Roka in srce* na primer se na ozadju ljubezenske zgodbe pojavi želja mestnega človeka po zdravem preživljanju poletnih počitnic v naravi. Vzgojiteljica Leonora že več let prihaja na počitnice k prijateljici v podeželsko grajsko okolje. Sprehaja se po cvetličnem in sadnem vrtu, v katerem se nahajajo tudi čebele, ki predstavljajo prototip harmoničnega življenja v naravi. Lopa na vrtu ne ponuja le prijetne sence za počitek, ampak je tudi prostor za naključna

¹³ Prim. npr. Tavčarjevo povest *Cvetje v jeseni*.

¹⁴ V antični literaturi označuje locus amoenus lepo oblikovano naravno kuliso z oživljenimi predstavami o utopični srečni deželi, v kateri vladata mir in harmonija. Čeprav ga najdemo že pri Homerju, se je kot termin uveljavil šele pri Vergilu in dobil pomembno vlogo pri ubeseditvi literarne pokrajine od antične bukolične poezije, prek srednjeveških epov in baročne poezije vse do začetka romantike (Fuchs - Jolie 2007: 459).

¹⁵ V romanu *Slučaji usode* sta za gaj, ki ponuja zatočišče pred poletno vročino, uporabljeni metafori *zeleno stanovanje* in *lepa božja narava*, ki namiguje na svetopisemski paradiž.

ali dogovorjena srečanja ter za zaupne pogovore. Leonora na primer prav tam prepričuje Melito, naj se žrtvuje za mater in poroči z markizom.

Podobne značilnosti ima vrt v romanu *Arabela*, katerega dogajanje je postavljeno na Moravsko. Takoj na začetku je opisano predmestje (najbrž Brna), ki nima konotacij socialnega obrobja, ampak ponuja v primerjavi z mestom svež zrak in zdravo življenje. Tam, v prijetnih vilah ob gozdu, prebivajo premožne, večinoma trgovske družine. Do teh vil vodi široka in z drevoredom obdana cesta, vsaka hiša ima tudi svoj vrt, ki je opisan kot lep in zamejen prostor z gredicami, lopo in vodnjakom. Karpeles na primer ob oddaji dela svoje vile najemniku posebej poudari pomen vrta za zdravo življenje, njegovo urejenost in pripadnost k hiši, zaradi česar se je po njem mogoče sprehajati v domači obleki. V omenjenem romanu se v velik vrt¹⁶ s kolibo, ki je pravo zavetišče pred pripekajočo poletno vročino, najpogosteje zateče Arabela. Ob neki priložnosti v senčni lopi tako zamaknjeno bere knjigo, da ne opazi bližajoče se nevihte, ki zmoti harmonijo vrta in nakazuje razgradnjo iluzijskega prostora:

Arabela je sedela v majhnej kolibici na zadnjem konci vrta in čitala iz knjige. Da bi se bila sprehajala, čutila se je preveč utrujeno vsled vročine. Bila pa je v knjigo tako zamaknjena, da še niti zapazila ni, da se nebo vedno bolj temni in da se tam za gorami blisk za bliskom menja, gotovo znamenje bližnje nevihte (Pajk 1885: 178).

V romanu *Arabela* sta zapisani tudi heterotopiji deviantnosti, to sta podstrešje in klet kot zadnji bivališči blazne ženske, skrite pred javnostjo, za katero se skozi zgodbo izkaže, da je Arabelina mati.¹⁷ Obe omenjeni heterotopiji sta zamejeni in zaprti, vendar s prvimi prostori na poseben način tudi povezani, tako da razbijata iluzijo o urejenosti meščanske družbe in njenih institucij, razgaljata lažno družinsko moralo, kažeta na versko nestrpnost kakor tudi na nasilje nad ženskami in duševnimi bolniki.

Pavlina Pajk je izraz idila¹⁸ dvakrat uporabila v naslovu svojih pripovednih besedil. Pod vtisom daljšega bivanja v Bovcu je leta 1894 napisala *Planinsko idilo*. Izšla je naslednje leto v Knezovi knjižnici. Naslov napoveduje žanr planinske idile, vendar povest ne pripoveduje o idiličnem življenju v planinah, temveč o ljubezni rejenke Alenke v idiličnem, s planinami obdanem bovškem

¹⁶ Pred poletno vročino se na ta vrt pogosteje zatečeta tudi zdravnikova žena in njen sin, ki se posebej zanima za naravo in zdravo življenje. Med drugim raziskuje planete, zahteva redno prezračevanje svoje sobe, spi ob odprtem oknu, nekaj časa je bil tudi prepričan vegetarijanec.

¹⁷ Zgodba Arabeline matere je grozljiva. Kot pripadnica židovske vere je imela s pripadnikom katoliške vere otroka in je želela postati tudi sama katoličanka. Toda Žid Karpeles, njen polbrat, ji je to preprečil. V dvoboju je ubil Arabelinega očeta, njej pa odvezel otroka in jo zaprl na podstrešje, kjer je zblaznela. Ločena od otroka, izbrisana iz družine in popolnoma razčlovečena je prebivala za zaprtimi vrati podstrešja, v smradu, mrazu, umazaniji in lakoti. Ko je zanjo zvedela Arabela in ji nekaj časa na skrivaj stregla, so jo preselili v temno in vlažno klet, kjer je umrla.

¹⁸ Ob *Planinski idili* je Pavlina Pajk napisala tudi *Usodno idilo* in jo namenila za Dom in svet, vendar je bila zavrnjena in je ostala v rokopisu (Koblar 1935: 258).

trgu. V ljubezensko zgodbo je vključen diskurz o svežem planinskem zraku sredi poletne vročine, o lepoti bližnjih planin in razvijajočem se planinskem turizmu. V ta idilični trg pride iskat svoj duševni mir tudi ogrski graščak. Opis njegovega sprehoda do vznožja visoke planine in do slapa je primer romantičnega opisa neokrnjene narave, opozarja pa tudi na prežečo nevarnost:

Že sta prišla pod vznožje visoke planine. Kamen nad kamnom, skala nad skalo je tam stala nakopičena; iz njih bujno poganjajo divje rastline in planinske cvetlice. Po tem kamenju so skakale kože prijazno meketaje, plašne, radovedne oči upiraje na prišleca. Skalnati velikani nad njuno glavo se je zdel, kakor bi se hotel vsak trenutek porušiti. Po zrakovju šumi, drvi votlo grmenje padajočega slapa, ki se nenadoma prikaže njunim očem (Pajk 1895a: 118).

Življenjski prostori osrednje literarne osebe, rejenke Alenke, so omejeni na domačo hišo in na bližnjo trško okolico. Večino časa se zadržuje v svoji sobi, pomaga stricu na pošti in teti v gostilniški kuhinji. Prosti čas preživlja na svežem zraku s posedanjem na vrtu ob majhnem ribniku ali se sprehaja po bližnjem gozdu. Vrt s klopjo v senci, z ribnikom, s cvetočimi rožami in z drugimi rastlinami je opisan po matrici *locusa amoenusa*:

Na domačem vrtu zdaj sedi poleg majhnega ribnika in plete venec za krsto. Bilo je najlepše poletensko jutro. V okolici se ponosno dvigajo visoke planine, moleč s svojimi sivimi vrhovi v prozračno modro nebo. Iz daljave se čuje raznovrstno klenkanje zvončkov pasočje se živine (Pajk 1895a: 110).

Podobno vlogo ima tudi prijetno senčna jasa sredi gozda in je ob vrtu glavni kraj dekletovega počitka ali ročnega dela, njenih čustvenih sanjarij, zaupnih pogovorov in ljubezenskih izpovedi. V primerjavi z dekliško sobo,¹⁹ ki je opisana kot tempelj devišstva, imata oba idilična prostora značilnosti alternativne heterotopije.

O metafori ŽENSKA JE RASTLINA/ROŽA

V izbrani pripovedni prozi Pavline Pajk žensko in idilične prostore povezujejo rože. Na primer Alenka v *Planinski idili* se največkrat pojavlja v bližini rož in drugih rastlin, na vrtu si jih ogleduje ali uživa ob prijetnih vonjih, spet drugič sedi na klopci ob ribniku, premišljuje, bere knjigo ali plete cvetlični venček. Ženska v cvetličnih vrtovih in gajih ali na gozdni jasi je razumljena kot del narave. Tudi prisposobe in metafore za žensko temeljijo skoraj brez izjeme na konceptualni metafori ŽENSKA JE RASTLINA/ROŽA. Po stopnji metaforičnosti se umeščajo med tradicionalne in klišejske metafore,²⁰ vendar bi bilo na podlagi

¹⁹ Moškemu vstop v dekliško sobo ni bil dovoljen. V *Planinski idili* Hilarij ob prihodu z Dunaja ne vstopi v Alenkino sobo, ampak jo pozdravi skozi tesno zaprta vrata.

²⁰ Prim.: »Razcvela se je v mično dekle, mičnejšo, nego je obetal njen malovažni otročji obraz« (Pajk 1895a: 156).

konkretnih analiz metafore zanimivo ugotoviti, koliko so bili sodobniki Pavline Pajk v metaforizaciji ženske izvirnejši.

V literarni tradiciji so cvetlične metafore in prisodobne pogosto uporabljene za ponazarjanje ženske lepote. Vendar Pavlina Pajk s tovrstnimi primerami ponazarja predvsem minljivost deklinške lepote, lahko tudi telesno šibkost, sramežljivost ali čustveno vznemirjenost dekleta.²¹ Dekliški liki se v izbranih pripovednih besedilih Pavline Pajk namreč ne odlikujejo po telesni lepoti, na kar opozarja tudi Katja Mihurko Poniž (2011: 77). Za Arabelo je v romanu celo posebej poudarjeno, da ni lepa. Pisateljica pripisuje dekletom predvsem tiste značilnosti in vrednote, ki so v skladu z deklinško vzgojo in matrico sentimentalnega pripovedništva, kot so plemenit in blag značaj, religioznost ali sočutje do vseh ubogih in trpečih živih bitij. Rastlinske/cvetlične metafore, ki ponazarjajo minljivost ženske lepote, ne govorijo zgolj o ženski, temveč tudi o družbeno omejeni recepciji ženske, o tem, da je ženska v okviru prevladnih dvojic kultura/narava, duh/telo oziroma razum/čustvo pojmovana le v območju narave in naravnega ciklusa, ne pa tudi kot razumsko in duhovno bitje.²²

Sklep

V realistični literaturi je beg v idilične prostore pogosto tematiziran kot zavesten umik iz družbe, kot zatiskanje oči pred odgovornostjo in socialno resničnostjo ali kot svojevrstna kritika družbe. Meščanske pripovedi Pavline Pajk ne pripovedujejo o tem, saj njeni ženski liki še niso vključeni v družbo in živijo bolj ali manj v zaprtih družinskih prostorih ali okrog njih. Idilični prostori (vrtovi, gaji in gozdne jase), v katere se zatekajo ženski liki Pavline Pajk, so v vlogi romantičnih heterotopij in vsebujejo prvine locusa amoenusa. Opisani so kot prostori iluzije, harmonije, počitka, branja, premišljevanja, a tudi naključnih ali dogovorjenih srečanj z moškim, ki za dekleta v sobi kot svetišču devištva niso bila dovoljena. Ti prostori ponujajo tudi bivanje na svežem zraku in v prijetni vegetaciji, predstavljajo alternativo nezdravemu življenju v mestu in izražajo hrepenenje meščanskega človeka po podeželski idili (*Arabela*, *Planinska idila*). V izbranih pripovednih besedilih Pavline Pajk se obenem nakazujejo prvi odmiki od idilične podobe vrta. Harmonijo na vrtu lahko zmoti nevihta (*Arabela*), v romanu *Slučaji usode*²³ postane vrt tudi prizorišče nasilja in samomora. Precej pogosta tradicionalna rastlinska/cvetlična metaforika za žensko ne govori le o

²¹ Prim.: »Pri tem delu ji lica gore, da je bila bolj rdeča nego škrlatne pelargonije, koje zaliva« (Pajk 1895a: 131); »je trepetala po vsem životu kakor nežna trepetlika« (Pajk 1895a: 131).

²² Prim.: »Pač škoda, da bi tako redka cvetica kar tako ovenela, ne da bi koga osrečevala s svojo plemenito vonjavo, mislil je čestokrat. Ah, kako bi on hotel vzgojevati, obožavati to cvetko, ko bi kdaj postala njegova« (Pajk 1895a: 157).

²³ Malvinin mož Leopold, ki je po umoru zamorca prevzel njegovo identiteto, poskuša na vrtu zadaviti Avrelijo in se tam tudi sam ustreliti.

ženski ali o konvencionalnosti pisateljčinega sloga, temveč tudi o razumevanju ženske v družbeno-kulturnem kontekstu 19. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

Hansgerd DELBRÜCK, 1990: Idylle. *Metzler Literatur Lexikon. Begriffe und Definitionen*. Ur. Günter und Irmgard Schweikle. Stuttgart: Metzler. 217–218.

Birgit DIEKKÄMPER, 1990: *Formtraditionen und Motive der Idylle in der deutschen Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Bemerkungen zu Erzähltexten von Joseph Freiherr von Eichendorff, Heinrich Heine, Friedrich de la Motte Fouqué, Ludwig Tieck und Adalbert Stifter*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Fran ERJAVEC, Pavel FLERË, 1926: *Starejše pesnice in pisateljice*. Izbrani spisi za mladino. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Michel FOUCAULT, 2007: O drugih prostorih. Življenje in prakse svobode. Izbrala in uredila Jelica Šumič - Roha. Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU. 214–223.

Susi K. FRANK, 2010: Geokulturologie – Geopoetik. Definitions- und Abgrenzungsvorschläge. *Geopoetiken. Geographische Entwürfe in den mittel- und osteuropäischen Literaturen*. Berlin: Kulturverlag Kadmos. 19–42.

Stephan FUCHS - JOLIE, 2007: Locus amoenus. *Metzler Lexikon Literatur*. Ur. Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burkhard Moennighoff. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler. 459.

Miran HLADNIK, 1981: Slovenski ženski roman v 19. stoletju. *Slavistična revija* 29/3, 259–296.

France KOBLAR, 1935: Pajkova Pavlina. *Slovenski biografski leksikon. 6. zvezek. Mrkun–Peterlin*. Ur. Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 257–259.

Jürgen KÜHNEL in Susanne HOLMES, 2007: Idylle. *Metzler Lexikon Literatur*. Ur. Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burkhard Moennighoff. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler. 340–341.

Fran LEVSTIK, 1994: Popotovanje iz Litije do Čateža. *Kratka proza slovenskega realizma*. Ur. Gregor Kocijan. Ljubljana: DZS. 54–81.

Magdalena MARSZALEK in Sylvia SASSE, 2010: Geopoetiken. *Geopoetiken. Geographische Entwürfe in den mittel- und osteuropäischen Literaturen*. Ur. Magdalena Marszałek in Sylvia Sasse. Berlin: Kulturverlag Kadmos. 7–18.

Katja MIHURKO PONIŽ, 2011: Trivialno in/ali sentimentalno? *Slavistična revija* 59/1, 65–82.

Pavlina PAJKOVA, 1893: Občutki na novega leta dan. *Zbrani spisi Pavline Pajkove*. 1. zvezek. Tiskal, izdal in založil Dragotin Hribar. V Celji. 117–123.

—, 1893a: Odlomki ženskega dnevnika. *Zbrani spisi Pavline Pajkove*. 1. zvezek. Tiskal, izdal in založil Dragotin Hribar. V Celji. 124–187.

– –, 1893b: *Roka in srce. Zbrani spisi Pavline Pajkove*. 2. zvezek. Tiskal, izdal in založil Dragotin Hribar. V Celji. 1–55.

– –, 1885: *Arabela. Kres*. 1–9, 6–75, 121–129, 177–189, 225–235, 281–289, 329–388, 385–391, 441–450, 489–496, 545–550 (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MZW1GNRU/?query=%27source%3d%27%27&sortDir=DESC&sort=date&node=besedila%2f1&pageSize=25&fyear=1885>). Dostop: 7. 4. 2012.

– –, 1895a: *Planinska idila*. Knezova knjižnica. Zbirka zabavnih in poučnih spisov. 2. zvezek. Ur. Fran Levec. Ljubljana.

– –, 1897: *Slučaji usode*. Uredil in izdal Andrej Gabršček. V Gorici.

Helmut J. SCHNEIDER, 1988: *Deutsche Idyllentheorien im 18. Jahrhundert*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Jeans TISMAR, 1973: *Gestörte Idyllen. Eine Studie zur Problematik der idyllischen Wunschvorstellungen am Beispiel von Jean Paul, Adalbert Stifter, Robert Walser und Thomas Bernhard*. München: Carl Hanser.

Natascha WÜRZBACH, 2004: *Raumdarstellung. Erzähltextanalyse und Gender Studies*. Ur. Vera Nünning in Ansgar Nünning. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler. 49–68.

IDYLLIC SPACES AS OTHER SPACES IN THE NARRATIVE PROSE BY PAVLINA PAJK

After her first published novelette entitled *Prva ljubezen* (First Love) (Soča 1873) Pavlina Pajk (1854–1901) created a comprehensive narrative body of work. In the stories, narratives and novels, following in the example of sentimental storytelling, the center of her literary interest was the depiction of love, marriage and family life of the bourgeois woman. Selected texts of her bourgeois prose (*Odlomki iz ženskega dnevnika* (Excerpts from the Diary of a Woman), Zora 1876; *Roka in srce* (Hand and Heart), Kres 1881; *Arabela*, Kres 1885; *Planinska idila* (Mountain Idyll), Knezova knjižnica 1894; *Slučaji usode* (Strikes of Fate)) recall her interest also in themes which talk of compassion towards all who suffer, the talk about Jews, the social situation of single women, healthy life, vegetarianism and the expansion of mountain tourism.

In this paper, selected narrative texts by Pavlina Pajk are shown to demonstrate links between the concept of idyllic spaces, the presentation of the female character and the conceptual metaphor WOMAN IS A PLANT. The maiden characters usually behave in accordance with the requirement of traditional upbringing, but they strongly resist entering marriage without love, while in life they want to be happy and loved. Up to maturity they remain more or less confined to their family houses and the space surrounding them. They keep to themselves in their rooms, write diaries, lean on window sills or take walks through the garden and its environs. The so-called woman's spaces (gardens, ponds, wooded clearings, avenues, etc.) are idyllic constructs of nature with individual elements reminiscent of "locus amoenus," and they usually take on the role of romantic heterotopias. They are described as places of first amorous meetings, places for reflection, rest, reading, etc. In the novel *Slučaji usode* the garden as an illusionary space is already dissolved. Unlike the idyllic places, the prose by Pavlina Pajk reflects also heterotopias

reminiscent of the “locus terribles” (the attic and basement in the novel *Arabela*). The quite common traditional plant metaphors for women appear in the role of the herald of the transience of feminine beauty. This metaphor, however, is far from speaking merely about the woman or the conventionality of its author’s style. It implicitly also conveys criticism of the society, which places the woman solely in the sphere of nature.

Alma Karlin – svojevrstna pisateljska osebnost

SILVIJA BOROVIK

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI – 2000 Maribor, silvija.borovnik@um.si*

SCN VII/1 [2014], 86–94

Članek se ukvarja s svojevrstno pisateljsko osebnostjo Almo M. Karlin, rojeno v Celju, ki je bila poliglotka in avtorica številnih potopisov ter drugih literarnih del. Ta dela je, čeprav hči slovenskih staršev, napisala v nemščini in z njimi v času pred drugo svetovno vojno dosegla mednarodno slavo. Bila je posebna ne le kot literarna ustvarjalka, temveč tudi kot upornica zoper ženske stereotipe svojega obdobja. Svet je prepotovala v času, ko je bilo samotno potovanje za žensko, ki se preživlja s pisanjem, nekaj popolnoma neobičajnega. Kot avtorica, ki je izviralala iz slovenskega okolja, a je pisala v nemškem jeziku, pa predstavlja tudi zanimiv primer medkulturne identitete. S svojimi literarnimi deli, od katerih večina ostaja še vedno neraziskanih, je kršila najrazličnejše klišeje in tabuje, zato jo uvrščamo med tiste osebnosti, ki so s svojo vztrajnostjo in ustvarjalnim pogumom zaznamovale 20. stoletje.

This article is concerned with a peculiar author, Alma Karlin, born in Celje. She was a polyglot and an author of numerous travelogues and other literary works. Although Alma Karlin was the daughter of Slovenian parents, she wrote in German, and before the second World War her work became internationally recognised and famous. Still, even in postmodern times, she represents an interesting case of intercultural identity. Alma Karlin was also an eternal rebel against female stereotypes in her own time. She has travelled the world in times, when this was considered rather odd and unusual for a self-employed female writer. With her literary works, many still unexplored, Alma Karlin broke numerous clichés and taboos. That is why she can be classified as one those special, persistent and courageous personas and writers that characterised the 20th century.

Ključne besede: Alma M. Karlin, literarna zgodovina, slovenska književnost, medkulturnost, žensko vprašanje

Key words: Alma M. Karlin, literary history, Slovene literature, interculturalism, women's issues

Alma¹ Maximiliana Karlin je bila rojena v slovenski družini v Celju. Bila je hči avstro-ogrskega častnika in matere, ki je bila po poklicu učiteljica. V družini so znali slovensko, a je bil jezik njenega vsakdanjega komuniciranja in poznejšega izobraževanja nemščina. Alma Karlin je bila poliglotka, svoja literarna dela in številne potopise, ki so že v času njenega življenja izhajali po Evropi in drugje po svetu, je napisala v nemščini. Njen opus obsega štiriindvajset knjig, več kot štirideset proznih del in pesmi pa je ostalo v rokopisu in je delno še vedno neraziskanih. Že kot otrok je kazala nadpovprečne sposobnosti, med katerimi je izstopalo zlasti njeno zanimanje za tuje jezike. Srednjo šolo je končala v Gradcu, študij pa je nadaljevala v Londonu, kjer je na Kraljevi akademiji diplomirala iz osmih jezikov. Želela si je postati raziskovalka tujih kultur in pisateljica. Ko je izbruhnila prva svetovna vojna, je odpotovala v Skandinavijo, ob koncu vojne pa se je vrnila v Celje, kjer je ustanovila prvo šolo za poučevanje tujih jezikov. S prihranki se je leta 1919 odpravila na dolgo potovanje okrog sveta, ki je trajalo kar osem let. S teh svojih potovanj, ki so jo zanesla tudi v predele sveta, kamor še ni stopila ženska noga, je nenehno pisala in svoja besedila objavljala v najbolj branih časopisih svojega časa. Na potovanjih je bila sama, s pisalnim strojem, z znamenito *eriko*, in brez spremstva, njeno delo pa je bilo tudi antropološko, etnološko in etnografsko. Prepotovala je Peru, Panamo in druge države Srednje Amerike, pot jo je zanesla na Havaje in na Japonsko ter Kitajsko, pa tudi v Korejo, Avstralijo, na Novo Zelandijo, v Indonezijo, na Tajsko in v Burmo. S svojih poti je v domače Celje pošiljala različne predmete, ki jih hrani Pokrajinski muzej v Celju. Njena zadnja postaja je bila Indija, od koder se je leta 1928 vrnila domov k bolni materi. Alma Karlin je pisala potopise, romane, novele, pesmi, dramska dela in objavila številne članke. Zagotovo je bila najbolj plodovita in najbolj cenjena pisateljica svojega časa, tudi v mednarodnem, ne le v slovenskem merilu. Bila je predlagana za Nobelovo nagrado za književnost, ki pa je ni prejela. Za kaj takega so bili stereotipi o mestu ženske kot pisateljice v tedanjem svetu očitno še preveč togi. Naselila se je v Celju, pozneje pa v hiški na Pečovniku s svojo prijateljico, nemško slikarko Theo Schreiber Gamelin. Kot antifašistko jo je med vojno preganjal nemški gestapo, zato je pobegnila v partizane. Tam pa so jo hoteli kot pripadnico nemške nacionalne skupnosti likvidirati, a jo je rešila partizanska prijateljica. Po vojni je do smrti živela skromno in odmaknjeno življenje na Pečovniku. Zanimanje zanjo je iz ideoloških razlogov, bila je namreč nasprotnica komunizma, in zaradi pisanja v nemščini po drugi svetovni vojni v slovenskem prostoru usahnilo, a je v osemdesetih letih dvajsetega stoletja znova oživelo. Novejši raziskovalci in raziskovalke v njeni osebnosti vidijo izstopajočo intelektualko in pisateljico, zagotovo pa eno najbolj samosvojih in nenavadnih osebnosti, kar smo jih na Slovenskem kdaj koli poznali.

Njena potopisna knjiga *Urok Južnega morja* je v slovenskem prevodu izšla šele leta 1996. V tridesetih letih, ko so po posameznih delih pričenjali izhajati

¹ Članek je nastal v okviru raziskovanja Programske skupine P6-0156 na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru.

potopisi Alme Karlin, ženske še niso veliko potovale po svetu, kaj šele, da bi potovale same in z namenom, da bi s svojih potovanj tudi pisale. Evropa in svet poznata nekaj bolj ali manj osamljenih primerov, navadno pa so to bile ženske, ki so izvirale iz bogatejših slojev. Potopisi Alme Karlin pričajo tudi o tem, da je potovala sama, da je sledila svoji neizmerni želji po raziskovalnem delu in da se je brez podpore družine preživljala s skromnimi honorarji. Z literarnega vidika so ta besedila zelo zanimiva, saj izkazujejo pisateljčin smisel za oblikovanje berljive, napete, navadno duhovite zgodbe, pa tudi njeno željo po tem, da bi bralcu kar najbolj živo predstavila posebnosti tujih, takrat še popolnoma eksotičnih kultur.

Po vrnitvi v Celje leta 1928 je Karlinova zasnovala trilogijo, ki jo je tudi napisala. To so knjige *Samotno potovanje*, *Urok Južnega morja* in *Doživetji svet*. Zelo opazno je, da sta v vseh poudarjena položaj in vloga ženske, kar se kaže že v podnaslovih: *Die Tragödie einer Frau / Tragedija neke ženske* (v *Samotnem potovanju*); *Erlebnisse und Abenteuer einer Frau im Reich des Inkas und im fernem Osten / Doživetja in pustolovščine ženske v cesarstvu Inkov in na Daljnem vzhodu*; *Als Frau allein unter Pflanzen und Menschenfressern, Sträflingen, Matrosen und Missionaren / Samotna ženska med rastlinami in ljudožerci, kaznjenci, mornarji in misijonarji*. Že iz naštetega je dobro razvidno, da se je Alma Karlin zavedala svoje ženske posebnosti in svojega edinstvenega položaja popotujoče pisateljice in raziskovalke, na kar je bila tudi ponosna. Njene knjige so izhajale v dvajset tisoč izvodih, odzivi nanje pa so bili neverjetni. Avtorico so bralci zasipali s pismi, sledili so tudi prevodi njenih del v angleščino in finščino, sama pa je imela med letoma 1930 in 1933 vrsto predavanj na potopisne teme in javnih branj; navdušeni bralci so po Evropi ustanavljali celo »klube ljubiteljev Alme Karlin«, kakor piše Marijan Pušavec v spremni besedi k izidu njenega romana v slovenščini. Slovenski odziv na njeno delo pa je bil zelo slaboten. V zvezi z njeno osebnostjo je vselej obstajala neka ambivalenca – je »naša« ali ni. Bila je slovenskega porekla, pisala pa je v nemščini. Samo sebe je imenovala »državljanke sveta«, v času svojega življenja pa je zamenjala kar nekaj potnih listov – najprej je imela avstrijskega, nato je dobila jugoslovanskega (SHS) in po drugi svetovni vojni še slovenskega oz. potni list socialistične, poveljne Jugoslavije. Prostor, v katerem je ustvarjala in pisala, pa je bil večkulturn in zlasti v meščanskem svetu njenega časa sta bila sonavzoča dva jezika, nemščina in slovenščina. Izbrala je nemščino, slovensko pa je znala toliko, da se je v tem jeziku lahko sporazumevala. Ko se je med drugo svetovno vojno skupaj s Slovenci znašla v nemškem zaporu v Celju, je obžalovala, da slovensko ne zna boljše. Toda Alma Karlin ni bila vzgojena v slovenskem nacionalnem duhu, čeprav sta bila oba starša Slovenca, temveč je jezik svojega pisanja izbrala povsem praktično – to ni bil njen materni jezik, slovenščina, temveč jezik njenega izobraževanja, nemščina, ki je polagoma pričela izpodrivati slovenščino. Nekaj podobnega se dogaja v sodobnosti s slovensko književnostjo v Avstriji – pisatelji in pisateljice, ki so slovenskega porekla, vedno več pišejo v nemščini. Danes gledamo na Almo Karlin kot na pisateljico z dvojno, to je z nemško-slovensko identiteto, kakršnih je bilo v

slovenski zgodovini mnogo, saj smo Slovenci živeli v avstrijskem državnem okviru. V sodobnosti pa je najbrž premalo uzaveščeno dejstvo, da je bil ta prostor v resnici zelo dolgo v dvajseto stoletje dvojezičen in da so bili dvojezični tudi številni etablirani pisatelji in pisateljice, npr. tudi tisti, ki danes veljajo za »slovenske« (France Prešeren, Ivan Cankar, Zofka Kveder); dvojezični pa so bili ne nazadnje tudi znanstveniki, npr. Fran Miklošič, France Kidrič, Ivan Prijatelj, ali glasbeniki, npr. Hugo Wolf.

Med dela Alme Karlin, ki jih bralci še danes z zanimanjem prebirajo, nedvomno sodi obširno potopisno besedilo *Samotno potovanje v daljne dežele s podnaslovom Tragedija neke ženske* (leta 2007 ga je v prevodu Mateje Ajdnik Korošec izdala Celjska Mohorjeva družba). Alma Karlin je v Predgovoru zapisala, da bo v tem delu poudarila le osebne izkušnje, in sicer izkušnje ženske, ki potuje sama, nadalje načine, kako je vedno znova sama zaslužila denar za potovanja, in da bo analizirala še vplive posameznih dežel na njeno psiho. Na začetku je samoironično zapisala, da je s svojih potovanj leta 1928 domov prinesla le samo sebe in svoj pisalni stroj, in to »oba v slabem stanju« (Karlin 2007: 5). Taka zabavna, samoironična perspektiva pa je značilna za vse njeno delo že od začetka, na katerem piše:

Sem edini otrok svoje matere in moji sorodniki so z večino glasov vedno trdili, da je omejitev na en primerek vsekakor treba razumeti kot nedvoumen blagoslov. Razen tega sem, kar je nadaljnja obremenilna okoliščina, tudi pisateljica (Karlin 2007: 7).

Nadalje omenja, da je leta 1919 prodala svoj prvi roman, pred tem pa se je obsemeno učila tujih jezikov pa tudi slikanja ter sanjala o potovanjih: »Bledla sem zaradi lastne veličine, se videla v vlogi modernega Kolumba, kako odkrivam novi svet« (Karlin 2007: 7). Omenja tudi svojo naivnost in napačne predstave na začetku potovanja: »Svet sem si zamišljala kot Evropo« (Karlin 2007: 8); ta opomba pa ni nepomembna, saj je v njenem okviru mogoče razumeti izrazito evropocentrično opazovanje sveta Alme Karlin, tudi pozneje, ko je že spoznala marsikaj tujega in drugačnega, a je vse dogodke, tudi neprijetne, spremljala predvsem kot Evropejka.

Karlinova se je odločila, da bo najprej odpotovala v Južno Ameriko, cilj njenega potovanja pa je bila Japonska. Posamezna poglavja nosijo naslov po mestih, ki jih je obiskala (Celje, pozneje Genova, Barcelona, Trinidad, Puerto Colombia itd.). Toda že na začetku poti, v Benetkah, se je zavedla svoje samote, čeprav takrat seveda še ni mogla vedeti, da jo bo poleg osamljenosti na njeni poti doletelo še vse mogoče, od spanja v podpalubju med množico ljudi pa do tega, da jo bodo okradli, poskušali posiliti, da bo velikokrat lačna, prezebla in bolna, okužena z nalezljivimi boleznimi. Toda njena ironija ostaja nemoteno prisotna tudi takrat, ko popisuje svoja najbolj žalostna stanja – o svoji lakoti pripominja, da je imela »kanibalske aspiracije«, ob pogledu na tretji razred na ladji, s katero je nameravala potovati, pa piše, da ji je »padla čeljust na prsi«, sebe imenuje »pravo evropsko gosko«, nepripravljeno na preizkušnje tega potovanja, ki si ga je sama izbrala. Z duhovitimi pripombami je posuto vse njeno

besedilo – ko neki Perujec pretepa ženo, Alma zapiše, da je to »zakonska masaža« (Karlin 2007: 34). Na zares številnih mestih se je Alma Karlin razodevala kot izjemno duhovita, a tudi ostra in lucidna opazovalka (Karlin 2007: 57, 58); posebne ironične duhovitosti, a tudi evropocentričnega pogleda, pa so deležni moški tujih ras, ki jih je srečevala na svoji poti, npr. v poglavju Guayaquil:

Slučajno sem pogledala čez mroža k oknu in videla, kako majhno odprtino zapolnjuje najgrši obraz, ki me je kdaj navdal z grozo. Rjava spaka, obdana z debelimi, nepočesanimi, črnimi lasmi, usta, ki so segala od ušesa do ušesa, nos kot ponošena moška copata, štrleče ličnice v rdečerjavih visečih licih in sredi te neprijetne mesene gmote dvoje črnih oči, v katerih se je lesketala sla kot pri lačni pumi. In ta pojava mi je dejala v ostro zveneči španščini: »Ljubim te!« in po kratkem premoru ob pogledu na gole ženske: »Vse vas ljubim!« (Karlin 2007: 68)

Moške, ki so jo nadlegovali, tudi sicer neprijazno poimenuje – »ekvatorska opica«, »opičji sin«, včasih pa piše kar o »moških dvoonožcih«, o »živalih«; zaradi poskusa posilstva v Peruju npr. zapiše: »vendar mi je vse življenje ostal strah pred moško človeško živaljo« (Karlin 2007: 87).

Zanimiva pa so tudi mesta, ko razmišlja o sebi kot ženski, tudi v kontekstu prejšnjega dogodka: »vendar pišem kot ženska in za žensko je telo nedotakljiva svetinja« (Karlin 2007: 93).

Alma Karlin pa se je prav dobro zavedala svoje posebnosti in nenavadnosti, zlasti glede na merila dobe, v kateri je živela. Zato se je zavestno odločila za nekakšen celibat, ki se ji je zdel potreben za to, da bi lahko vse svoje bivanje posvetila pisanju: »Moje bivanje je pripadalo peresu« (Karlin 2007: 93–94). Zavedala se je, da je samotno potovanje za žensko v njenih časih nekaj čudnega, če ne tudi moralno vprašljivega, in navedla misli nekega Italijana, ki ga je srečala na svoji poti, na ladji Bologna: »Imam hčerko, a če bi hotela potovati kot vi, bi jo ustrelil. Raje to, kot da bi imela tako življenje« (Karlin 2007: 100).

V svetu, ki ga je najprej spoznavala (Peru), je bila zgrožena nad nasiljem, ki so ga bile deležne ženske in ki je bilo samoumevni del življenja. Sama se je skrivala za kratko, fantovsko frizuro, včasih pa tudi za moško obleko. O sebi je zapisala: »Umetnost mi je pomenila vse.« In v tem duhu je sledila svoji neizmerni želji po pisanju s potovanj ter razveseljevanju bralcev s podobami iz tujih, zanje neznanih kultur.

Toda čeprav je o ženskah in njihovem življenju, pa tudi o sebi, na poti velikokrat razmišljala, njenih zapisov vseeno ne moremo razumeti kot dela njene feministične ozaveščenosti, temveč zgolj kot odseve osebnih izkušenj in prepričanj. Karlinova ni nikjer zapisala, da bi se moral položaj za ženske v svetu kakor koli spremeniti, temveč se je le zavedala, da je zanje »povsod hudo«, ni pa zmogla nikakršne refleksije takih položajev. Večkrat je na primer razmišljala o težavah samotnega ženskega potovanja, a je ostala le pri tem, da je svoje bralke posvarila, naj se ne podajajo brezglavo kot ona v podobne nevarnosti, ker da vidijo drugi v njej le »vohunko ali pokvarjeno pustolovko« (Karlin 2007: 127). Njeni zapisi so zelo živi, slikoviti in živahni, pogosto prepleteni tudi s poudarjeno perspektivo ženske, vendar ostajajo brez slehernega feminističnega

nabojja, čeprav je bila prav ona tista, ki je v svojem času rušila klišeizirano podobo dobro vzgojene, neizobražene in predvsem pasivne ženske. Na svoji poti je morala sama zaslužiti za življenje, nikogar ni imela, ki bi jo podpiral; pisateljevala je in slikala, iskala najrazličnejše službe, v Panami je ustanovila celo prevajalsko pisarno, poučevala je itd. ter nenehno razmišljala o položaju žensk, vendar brez agitacije za njihove pravice. Glede odnosa med moškim in žensko v sodobnem svetu pa se je zadovoljila z ironičnimi pripombami, kakršna je tale: »Metoda jamskega človeka, ki je soprogo pobil s kijem na tla, da bi jo posedoval, ženske dvajsetega stoletja ne očara (ali omami) več« (Karlin 2007: 154). Svoje potovanje je imenovala »študijsko potovanje«, od nekega avstrijskega urednika časopisa, za katerega je pisala, pa je dobila pismo, naslovljeno kot »Dragi gospod Karlin!«. Ta na videz drobna peripetija pa seveda prav dobro priča o tem, kako nenavadna je bila odločitev Alme Karlin, da kot ženska živi življenje, kakršnega si je izbrala v času, ko njene vrstnice v Evropi v glavnem še niti pomislile niso, da bi zapustile domače vasi, študirale na tujih univerzah in same potovale po svetu. To dejstvo tem bolje razumemo na mestu, ko Alma Karlin omenja svoje izkušnje z ljudožerci, ki so v njenem času še dejavno bivali na nekaterih indonezijskih otokih, ki jih je obiskala (Karlin 2007: 338–339). Da je svet opazovala evropocentrično, pričajo nekatere njene opazke, ki bi jih v kontekstu današnjih meril imeli za rasistične (pripadnike drugih ras je imenovala »divjaki«, nasprotovala je rasno mešanim zakonom in večkrat omenila, da je vesela, ker je belka; Karlin 2007: 379–380). Zavedala se je svoje nenavadne osebnosti in kljub vsemu uživala v dinamičnem, čeravno tudi težkem načinu življenja, ki si ga je izbrala. A v Avstraliji, kamor je pripotovala, je o svojih popotovanjih tudi predavala ter zapisala: »Enkrat v goščavi, potem na govorniškem odru, nato pri divjakih in uro kasneje med velikimi borkami za ženske pravice« (Karlin 2007: 388).

Zelo navdušeno je pisala o tujih šegah in navadah, položaj žensk v tujih kulturah pa je popisovala in komentirala, ne da bi se zavedala, da so njeni nazori vsaj rahlo feministično osveščeni. O ženskah v Mandžuriji je npr. zapisala, da zavzemajo tamkajšnje delavke na polju »poseben položaj, ker so bolj svobodne in svojega moža ne častijo, kakor da je sveto bitje« (Karlin 2007: 320), o svojem položaju svobodne ženske pa npr.: »Imela sem hrano, ne da bi morala zanjo opravljati kakšne posebne obveznosti. Soproge kavalirjev pa so morale za te majhne ljubeznivosti kasneje prati umazane srajce in hlače svojih soprogov« (Karlin 2007: 33).

Nekatere njene opombe, ki so nastajale pri opazovanju odnosov med ženskami in moškimi v tujih deželah, npr. v Koreji, so polne humorja: »Nezadovoljne ženske imajo navado, da svoje neposlušne može povlečejo za čop, ki ga nosijo na vrhu glave. Morda bi tudi pri nas uvedli ta običaj?« (Karlin 2007: 272).

Toda kadar omenja otroško prostitucijo, na primer na Tajvanu, piše o tem pojavu kot opazovalka, hladno in neprizadeto. Zgrožena pa je nad fizično zlorabo otrok, npr. v Panamskem prekopu: »Z njima so ravnali kot z živino, topli so ju z bičem in priganjali k vsakršnemu delu« (Karlin 2007: 124).

Alma Karlin je ostala do današnjih dni posebna pa tudi kontroverzna pisateljska osebnost. Kljub temu da se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja zgodila nekakšna rehabilitacija te pisateljice in njenega dela, tako da se je povečalo literarnozgodovinsko in tudi bralsko zanimanje zanjo, se vendar še vedno sprašujemo, ali je »naša ali ni«. Mislim, da predstavlja značilen primer dvojne osebne pa tudi pisateljske identitete, obenem pa zanimiv vzorec nemško-slovenske medkulturnosti. Njen pravi materni jezik je bila slovenščina, njena mati pa je kot učiteljica celo veljala za narodno osveščevalko. Toda Alma vsekakor ni bila vzgojena v smislu slovenske narodne samozavesti, temveč je samoumevno pristala na nemščino kot prevladujoči jezik izobražencev. V popotopisu *Samotno potovanje* večkrat, tudi v ironičnem kontekstu, omenja svojo identiteto, »državljanost«, svojo državno pripadnost: še med prvo svetovno vojno je bila državljanka Avstro-Ogrske, po njej pa, ne da bi si to sama izbrala, državljanka Kraljevine Jugoslavije oz. države SHS. Toda po drugi svetovni vojni je, spet ironično, postala – ponovno ne po lastni izbiri – državljanka Socialistične republike Jugoslavije, glede na kraj bivanja, to je Celje, pa tudi Slovenka. O tem, kako sta jo čas in viharna zgodovina po svoje prestavljala, je zapisala:

Potem ko sem preživela začetek vojne v sovražnikovi deželi – v Londonu, eno leto na Norveškem in eno na Švedskem ter se potem vrnila skozi zavezniško Nemčijo v Avstrijo in tu gledala vso vojno bedo, sem postala skoraj brez vednosti in volje državljanka tuje države. (Karlin 2007: 8)

Podoben primer zmede, ki se nanaša na njeno identiteto, je omenila ob dogodkih na ladji, preden je skupaj z drugimi »Nemci« priprotovala v Panamo:

Organi oblasti so šepetali med seboj kot ob primeru smrti in ujela sem le eno besedo: »Nemci.« To je zadostovalo. Vedela sem, da je naša usoda na tehtnici. Vsekakor sem imela vizum za Panamo, ki ga večina ni imela, in počutila sem se varno. S tem in s potnim listom »kralja Petra po božji milosti«, ki ga ni nihče razumel, verjetno niti sam kralj ne, ker so bile določene stvari vpisane v slovenščini, sem bila vzvišena nad vso policijo, če bi me slučajno osumili, da sem boljševik, anarhist, idealist ali drug »gnoj«. (Karlin 2007: 57)

O tem, kako zmeden je bil njen položaj, pričajo še nekateri zapisi, na primer na mestu, ko je po končani prvi svetovni vojni že posedovala potni list države SHS, a je o sebi razmišljala kot o »nemški pisateljici« (Karlin 2007: 27), spet na drugem mestu se je imenovala »nekdanjo Avstrijko« in omenila, da se ne more zblížati ne z Nemci ne z Avstrijci pa tudi s Francozi ne; čutila se je izločeno iz kolektiva (Karlin 2007: 92). Na Kitajskem je o sebi zapisala, da je »Avstrijka«, in pripisala: »kar dejansko ni več povsem držalo« (Karlin 2007: 282). Ko se je nahajala na Japonskem, pa se je imenovala »Jugoslovanko«, pri čemer je svoja dela izdajala pri nemških založbah in kljub svojemu »jugoslovanstvu« dobila delo na nemškem veleposlaništvu (Karlin 2007: 247). Toda vsa se je posvečala raziskovanju in pisanju, pisala je za triindvajset časopisov in revij, ki so izhajale deloma v Nemčiji, deloma v Avstriji, v času svojega bivanja v Pekingu pa je pripravljala še zbirko novel; na Tajvanu si je zapisovala njihove pravljice in

sage, domov je pošiljala hrošče in školjke, skratka, vprašanja o njeni nacionalni pripadnosti je niso vznemirjala.

Splošen vtis glede tega vprašanja pa je, da si Alma Karlin v zvezi s svojo identiteto ni belila glave in da se je s takimi vprašanji ukvarjala predvsem takrat, kadar je bila vanje prisiljena – iz praktičnih razlogov ob začetkih obeh svetovnih vojn, nekoliko med njima in rahlo po drugi svetovni vojni. Kot nemško pišoča avtorica je imela dostop do objav v svetovnih revijah in časopisih in s tem je bila zelo zadovoljna, kot slovensko pišočo avtorico pa je zagotovo nihče v tedanji Evropi še opazil ne bi. Namesto da bi razmišljala o svoji nacionalni ali državljanski pripadnosti, je večkrat pretresljivo razmišljala o lastnem položaju v svetu in se kljub pisateljski popularnosti zavedala svoje popolne izločenosti in samote:

Medla naklonjenost prebivalcev celega sveta ne odtehta ljubezni enega samega človeka; nikogar nisem ljubila in nihče na svetu ni ljubil mene – ne otrok, ne ženska, ne moški. Mislim, v taki meri, kot bi si sama želela, in tako sem hodila po zemeljski krogli gor in dol kakor kotaleči se kamen, ki se ga ni prijel noben mah. Bila sem popolnoma nevezana in popolnoma osamljena. Čim sem se z nekom spoprijateljila, sem morala dalje. Tako je bilo v moji rani mladosti, tako je bilo na potovanju v daljne dežele in vedno bo tako. (Karlin 2007: 266)

Alma Karlin je bila kot zanimiva pisateljska osebnost med najbolj brani pisateljicami svojega časa. Še danes vzbuja občudovanje njen občutek za oblikovanje zanimive zgodbe. Takih literarnih mest je v njenih potopisih mnogo, tak je npr. opis božiča v Panami pa opisi hoje po pragozdu v San Salvadorju, njene zgodbe so poleg vsega še duhovite in polne presenečenj. Opazno je, da je pisala za bralca, za nekoga, pri katerem je skušala vzbuditi pozornost. Od tod njeni ironični komentarji, natančne slike, pospremljene tako s tragičnimi kakor komičnimi dogodki. Tudi dialogi, ki jih je oblikovala, so živi, na nobenem mestu dolgočasni ali umetni. Opaziti je njeno nagnjenost k mistiki, ki jo vpleta v svoja razmišljanja (*Urok Južnega morja*; tu je mističnost celo v naslovu). Poudarjala je moč duha in svojo naklonjenost Vzhodu:

Aktivni zahod se kakor otrok navdušuje nad svojo telesno močjo; razmišljujoči, vase poglobljeni Vzhod pa išče moč duha; telo je zgolj njegov zunanji izraz in začasni pomočnik, ki mu služi za posodo (Karlin 2007a: 233).

Evropa, v kateri je živela in objavila glavnino svojih del, pa je bila daleč od take »moči duha«. V njej se je vzpenjal fašizem, kar se je udejanjilo z začetkom in nadaljevanjem druge svetovne vojne. Alma Karlin je bila aktivna nasprotnica fašizma, pozneje tudi njegova žrtev. Njeno trdno življenjsko vodilo, da ostane predvsem pisateljica, in občutek za pravičnost ter prepoznavanje pravega zla, ki je ogrožalo Evropo, pa jo uvrščata med najizrazitejše, čeprav tudi samosvoje in posebne osebnosti, ki so zaznamovale 20. stoletje. Ostala je zvesta sami sebi in svojemu človeškemu prepričanju, kar pa za žensko njenega časa ni bilo niti malo lahko.

VIRI IN LITERATURA

Alma M. KARLIN, 2007: *Samotno potovanje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

– –, 2007a: *Moji zgubljeni topoli*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Celje: Muzej novejših zgodovine.

Silvija BOROVIK, 1998: Upornica zoper ženske stereotipe. *Študije in drobiž*. Ravne na Koroškem: Založba Voranc.

Andreja JEZERNIK, 2009: *Alma M. Karlin: državljanka sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tone KREGAR, 2007: Almino potovanje med Nemci in Slovenci. *Moji zgubljeni topoli*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Celje: Muzej novejših zgodovine. 11–25.

Marijan PUŠAVEC, 2007: Alma M. Karlin in Einsame Weltreise. *Samotno potovanje*. Celje: Celjska Mohorjeva družba. 421–431.

ALMA KARLIN – AN EXTRAORDINARY WRITER

This article presents Alma Karlin as a peculiar person and a writer. First, she was a woman who broke down stereotypes of her time with her unusual life path. Furthermore, she was a very prolific and popular author before the Second World War. This article demonstrates her gift for forming compelling and readable stories, her sense of irony and self-irony as well as her distinctive Eurocentric world view. In this article she is discussed as a typical representative of the German-Slovenian intercultural identity.

AVGUST PAVEL: PREKMURSKA SLOVENSKA SLOVNICA. VEND NYELVTAN. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti (Zora; 100). 474 str.

Konec leta 2013 je v mednarodni knjižni zbirki Zora (Zora 100, urednik Marko Jesenšek) izšel dolgo čakajoč in težko pričakovan slovenski prevod prve znanstvene slovnice prekmurskega jezika *Prekmurska slovenska slovnica* Avgusta Pavla (prevod tipkopisa iz leta 1942), s katero je bil prekmurski knjižni jezik prvič normiran in predpisan.¹ Prvi prekmurski znanstvenik in jezikoslovec Avgust Pavel (1886–1946) je s svojo slovnico *Vend nyelvtan* (v slov. *Prekmurska slovenska slovnica*) postavil jezikovni spomenik in temelj za ohranitev prekmurskega jezika. V madžarskem jeziku pisana slovnica je na prevod v slovenščino vztrajno čakala več kot sedem desetletij, dejstvo pa je, da je žal že nastala prepozno – za normiranje prekmurskega knjižnega jezika bi jo namreč potrebovali že bistveno prej pred njenim nastankom, že v času Štefana Küzmiča, da bi lahko bil prekmurski knjižni jezik normiran že ob svojem nastanku (1771). Slovnica je nastala »v neugodnem času, lahko bi rekli, da je zapoznelo dejanje v razvoju prekmurskega jezika« (Bajzek Lukač 2013: 381) oz. »časovno ni bila več aktualna« (Bajzek Lukač 1999: 175). Avgust Pavel je svojo slovnico napisal – v luči takratnih jezikovnih razmer – šele, v luči današnjega pre-

voda v slovenski jezik pa že leta 1942, in sicer v madžarskem jeziku – rokopis ima naslov *Vend nyelvtan*, tipkopisu pa je na začetku dodan še rokopisni list z naslovom *Vend (hazai szloven) nyelvtan* (z letnico 1951). Prav po naslovu tega tipkopisu dodanega rokopisnega lista iz leta 1951 je nastal poslovenjen naslov *Prekmurska slovenska slovnica*. Zahteven in težek prevod v sodobni slovenski knjižni jezik je opravila Marija Bajzek Lukač. Prevajala je po tipkopisu, ki ga je primerjala tudi z rokopisom. Ohranjeni sta namreč obe različici Pavlove slovnice: rokopis se nahaja v Pavlovi spominski sobi na Katedri za slavistiko Univerzitetnega središča Savaria v Sombotelu, tipkopis pa hrani Muzej Savaria v Sombotelu.

Leta 1941 je takratna šolska uprava v Murski Soboti naročila vendsko slovnico za madžarske učitelje, ki so poučevali v Prekmurju in niso poznali prekmurskega jezika. Leta 1942 je obsežno znanstveno slovnico prekmurskega slovenskega jezika, ki jo je pripravljaj dolga leta, predložil Avgust Pavel. Odločil se je »za opis živega prekmurskega jezika, ki se je v tistem času uporabljaj v Prekmurju, torej jezik, ki se je v času dvaindvajsetletnega sožitja z osrednjim slovenskim jezikom oplemenitil z besedami slovenskega knjižnega jezika« (Bajzek Lukač 2013: 389). Pavlova slovnica (1942) je pisana v madžarskem črkopisu in v dveh jezikih – slovnična pravila so pisana v madžarščini, pona- zarjalno gradivo pa v slovenščini (oz. prekmurščini); tudi strokovna termi-

¹ V 19. stoletju so v knjižni prekmurščini sicer izšle tri slovnice, vendar madžarskega jezika, ki pa pomenijo začetek in oblikovanje prekmurske jezikoslovne terminologije: Košičev *Kratki navuk vogrskoga jezika za začetnike* iz leta 1833, Kardošev *Návod na vogrszki jezik* iz leta 1871 in Agustičev *Navuk vogrskoga jezika za začetnike* iz leta 1876 (Ulčnik 2009: 28–29, Jesenšek 2013a: 220, 230). Poleg teh je obstajalo tudi nekaj rokopisnih prekmurskih slovnice.

nologija je dvojezična (ponekod celo trojezična: madžarska, prekmurska, ki je prilagojena knjižni slovenski, in latinska). Tudi knjižna izdaja Pavlove slovnice (2013) je dvojezična, toda na drugačen način – na sodih straneh je izvorno besedilo v madžarščini s slovenskim ponazarjalnim gradivom (kopije tipkopisa), na lihih straneh pa slovenski prevod. V knjižni izdaji slovnice je številčenje dvojno: zgoraj na sredini izvornika in prevoda so številke strani kot v Pavlovem tipkopisu (178 strani), desno spodaj pa tekoče za tiskano izdajo slovnice (za izvorni in prevedeni del skupaj, 375 strani). Skupaj z Dodatkom ima knjiga 474 strani.

Pavlova slovnica je po zgradbi podobna Breznikovi *Slovenski slovnici za srednje šole* (1934). Obsega dve krajši uvodni poglavji (*Predgovor* ter *Narod in jezik. Narečja*) ter štiri večja poglavja: I. *Glasoslovje* (Glászoszlóvje), II. *Oblikoslovje* (Oblikoszlóvje), III. *Besedoslovje* (Beszédoszlóvje) in IV. *Skladnja* (Sztávkoszlóvje). Knjižna (slovenska) izdaja (2013) poleg Pavlovega tipkopisa vsebuje tudi Dodatek (377–474), v katerem so razprave Marije Bajzek Lukač, Judit Pavel, Marca Greenberga, Martine Orožen in Marka Jesenška. Urednik Marko Jesenšek je nekatere značilnosti knjižne izdaje osvetlil v Urednikovih pojasnilih.

V *Predgovoru* (v izvorniku brez številčenja) Avgust Pavel pojasni, da je gradivo za svojo slovnico začel zbirati že takoj po izidu prekmurskega glasoslovja (*Glasoslovje slovenskega narečja v Cankovi*) leta 1909, saj je želel napisati »obsežno primerjalno slovnico za strokovnjake in predstaviti značilnosti vseh prekmurskih narečij«. Gradivo je zbral in uredil do konca leta 1916, vendar slovnica takrat ni izšla. Obsežen rokopis je shranil in ga uporabil šele

skoraj trideset let kasneje pri pisanju slovnice *Vend nyelvtan* (tj. *Prekmurske slovenske slovnice*), v kateri je prekmurski slovenski jezik, kot piše avtor sam, »prvič normiran in predpisan« in zato tudi ne brez napak.

V kratkem poglavju *Narod in jezik. Narečja* (§ 1–4) Pavel piše o prekmurskih Slovencih, o njihovi književnosti, o prekmurskih narečjih in o prekmurskem slovenskem jeziku. Prekmurske Slovence so pri nas v preteklosti imenovali tudi *Toti* ali *Slovinci na Madžarskem* in jih tako ločevali od *Slovencev v Avstriji*. Tisočletna politična ločenost prekmurskih Slovencev se kaže tudi v njihovi književnosti. Najstarejši natančno datiran jezikovni spomenik je *Martjanska pogodba* iz leta 1643, prva doslej znana tiskana knjiga pa Temlinov *Győrski katekizem*. Prekmurski jezikovni prostor se po Pavlu deli v tri skupine: zgornje ali severno narečje, osrednje narečje in spodnje ali južno narečje. Za »prekmurski slovenski jezik« piše, da je pravzaprav »le osamosvojeno, večje slovensko narečje«, od katerega se razlikuje »predvsem v naglasu, tonu, mehčanju soglasnikov in očitnem pomanjkanju sodobnega besednega zaklada, ker jezik ni doživel resnejše obnove« (§ 4).

V prvem poglavju, *Glasoslovje* (§ 5–107), Pavel obravnava govor (sestavljajo ga stavki, stavke besede, besede zlogi, zloge pa glasovi), glasove kot najmanjše dele človeškega govora, govorila, črkopis ter črke kot vidni znak glasu. Prekmurski slovenski jezik ima po Pavlu 38 črk: *a, á, b, c, cs, dzs, d, e, é, é, f, g, h, i, í, j, k, l, m, n, nj, o, ó, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, u, ú, ü, ű, v, z, zs*. Glasove deli na samoglasnike in soglasnike. Pri obravnavi samoglasnikov (*a, á, e, é, é, i, í, o, ó, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű*) piše tudi o velikih in malih črkah in dodaja pravopisna pravila glede pisanja

velike začetnice. O različnem izgovoru oz. barvi naglašeni in nenaglašeni samoglasnikov v pogovornem jeziku piše kot o »muhasti pestrosti in negotovosti samoglasnikov« (§ 16), ki pa ji v pisavi ne sledimo. Soglasnike deli na zveneče (*b, dzs, d, g, gj, v, z, zs, j, l, m, n, nj, r*) in na nezveneče (*p, cs, t, k, tj, f, sz, s*), glede na mesto tvorbe pa loči ustničnike (*b, p, v, f, m*), zobnike (*d, t, sz, z, s, zs, c, cs, dzs, n, l, r*), nebnike (*j, gj, tj, nj, g, k*) in goltnik (*h*). Posebej se je posvetil tudi premenam samoglasnikov in soglasnikov.

Pavlovo osnovno vodilo pri deljenju besed je: »Soglasnik, ki stoji med dvema samoglasnikoma, se vedno prenese v naslednji zlog (vrsto), npr.: *ma-ti*« (§ 92). Nasprotno pa tvorjenke »delimo na meji posameznih sestavin besed, izjema so le besede, pri katerih se tvorjenosti ne zavedamo več, npr.: *raz-izskati*« (§ 92). Pri deljenju besed obravnava tudi pisanje skupaj in narazen: nekatere tvorjenke pišemo z vezajem, prave zloženke z enim naglasom pišemo skupaj (*krtovinjek*), sestavljenke, ki so le rahlo povezane in imajo več naglasov, pišemo narazen, pri samostalnikih in pridevniki sestavljene dele besed pa velikokrat z vezajem (*vogrszko-szlovenszki szlovár*). O naglasu ugotavlja, da »ni enotnega pravila. Besede se moramo naučiti skupaj z naglasom« (§ 94).

Na konec Glasoslovja uvršča še ločila in kratice² – prikazuje zlasti razlike v primerjavi z uporabo v madžarskem jeziku. Med predstavljenimi ločili je zanimiva na primer raba vezaja, ki »veže rahle zloženke in tuja osebna lastna

imena v odvisnih sklonih s prekmurskimi sklonili, npr. *Shakespeare -ove dráme*« (§ 104).

Najobsežnejše poglavje je **Oblikoslovje** (§ 108–342). V njem je podrobno predstavil deset *besednih vrst* (samostalnik, pridevnik, člen, zaimek, števnik, glagol, prislov, predlog, veznik in medmet). Besedne vrste, za katere je značilno pregibanje, so *pregibne*, druge so *nepregibne*; pregibanje samostalniških in pridevniških besed imenuje *sklanjatev*, pregibanje glagolov pa *spregatev*. »Sklanjane oblike samostalniških in pridevniških besed imenujemo sklon« (§ 112). Navaja šest *sklonov* (v madžarščini, latinščini in slovenščini) ter ugotavlja, da se je samostojni zvalnik že izgubil. Pri samostalniških in pridevniških besedah loči *moški, ženski in srednji spol*, spol po pomenu je *naravni spol*, po končnici pa *slovnični spol*. *Samostalnike* deli na lastna imena, občna imena in pojmovna, abstraktna imena. Sklanja jih po štirih sklanjatvah: I. samostalniki ženskega spola z osnovo na *-a* (*rôka, riba, szlama*), po kateri se sklanjajo tudi samostalniki moškega spola na *-a* (*ocsa, szluga, rimpápa*), II. samostalniki ženskega spola s soglasiško osnovo (*nit, mászt, kokôs*), III. samostalniki moškega spola na soglasnik (*brat, zôb, dén*), IV. samostalniki srednjega spola na *-ol-e* (*letó, pranjé, proszô*). *Pridevnike* deli po pomenu na kakovostne (*sztári grád, mládo tele*) in svojilne (*králov dvor, materin jezik*), po obliki pa na pridevnike z določno ali nedoločno obliko. Ob tem ugotavlja, da se je ta pomenska razlika v živem jeziku že

² Tako tudi Breznik v svoji *Slovenski slovnici za srednje šole* (1916, 1934). Pri Pavlu je opazno zgledovanje po Brezniku, le da so ločila predstavljena krajše. Zgledi niso enaki niti podobni kot pri Brezniku. Drugače je pri kraticah, za katere zgledi so pri obeh avtorjih zelo podobni, nekatere pa je Pavel zaradi prilagajanja prekmurskemu okolju celo dodal, npr. *c. kr. – caszarszki králevszki, d. p. – denem peldo, d. pr. – dene priliko*.

popolnoma izgubila. Tako ima tudi pri stopnjevanju v osnovniku določno obliko namesto nedoločne (*lêpi*), primernik (*lepsí*) in presežnik (*najlepsí*) pa sta brez posebnosti. Stopnjevanje pridevnikov *veliki* (*véksi, najvéksi*), *máli* (*ménsi, najménsi*) in *dober* (*bolsi, najbolsi*) označi kot nepravilno, stopnjevanje pridevnikov brez primernika pa kot pomanjkljivo (*górnji, najgórnji*). Razlikuje tudi poudarjeno stopnjevanje, in sicer v vseh treh stopnjah, s katerim se poudarjajo oziroma zmanjšujejo lastnosti (npr. *jáko* v osnovniku, *scse* v primerniku in *najbole* v presežniku). Med *členi*, ki stojijo pred samostalnikom, obravnava besedice *te, ta, to* in ugotavlja, da njihova raba peša. *Zaimkov* ima sedem vrst: 1. osebni (*jaz, tí, on*), 2. povratni osebni (*sze*), 3. svojilni (*moj, tvoj, njegov*), v okviru teh tudi povratni svojilni (*szvoj*), 4. kazalni (*té, ete, toti*), 5. vprašalni (*sto, kaj, csidi*), 6. oziralni (*stoj, káksi, steri*) in 7. nedoločni (*malosto, kolicskaj, neksi*). *Števniki* so določni (*deszét, trészti, jезero*) ali nedoločni (*küp, nikaj, doszta*). Besedna vrsta, ki izraža dejanje, dogajanje in obstajanje, je *glagol*. Pavel loči tri načine glagola: tvorne (*Brat píse*), trpne (*Drva szo szkálana*) in povratne glagole (*Decski szo sze zbili, szkrili, zbojali*). Po trajanju dejanja so glagoli nedovršni (*neszti, poszedávati*) ali dovršni (*szkocsiti, zboleti*). Pri spregatvi glagolov loči tri osebe, tri števila, tri čase (sedanji, pretekli, prihodnji) in štiri naklone (povedni, velelni, želelni in pogojni). Glagolske oblike so osebne ali neosebne (nedoločnik, namenilnik, deležniki in deležja ter glagolnik), glagoli pa priponski (s priponsko osnovo) in brezpriponski (brez priponske osnove). Glede spregatve Pavel ugotavlja: »V prekmurski slovenščini je spreganje glagolov zelo enostavno in pregledno. /.../ Težave, ki se pojavljajo, ne povzro-

ča spregatev, ampak razvrstitev glagolov po vrstah« (§ 256). Ločil je sedem glagolskih vrst: I. nedoločniška osnova brez medpone (*nesz-ti*), II. nedoločniška osnova z medpono *-no-* (*zdig-no-ti*), III. nedoločniška osnova z medpono *-e-* (*gor-e-ti*), IV. nedoločniška osnova z medpono *-i-* (*mol-i-ti*), V. nedoločniška osnova z medpono *-a-* (*kál-a-ti*), VI. nedoločniška osnova z medponama *-üva-*, *-áva-* (*bics-üva-ti*) in VII. brezpriponski (atematski) glagoli (*dam, jem*). Po podrobnem pregledu glagolov po vrstah in razredih obravnava še nikalne oblike in trpne glagole. Za te ugotavlja, da v prekmurskem jeziku nimajo posebnega spregatvenega vzorca in da se izražajo opisno (npr. *pohvalen szam, dela sze, tiszka sze, gucsi sze*). Za prekmurski slovenski jezik Pavel ugotavlja, da je bogat s *prislovi*. Po izvoru jih deli na zaimenske (*szemotama, posebno*), imenske (*lepô, malo*) in glagolske (*lezsecski, pojdôcs*), po vrsti pa na krajevne (*tü, tam*), časovne (*zdaj, vcsaszí*), načinovne (*jáko, naláscs*), vzročne (*záto, za volo toga*) in samostalniške (*domô, meszto-ma*). *Predloge* deli na prave in neprave; predstavlja jih po skupinah glede na vezavo z enim (*csrez, szkôz*), dvema (*ob, na, po*) ali tremi skloni (*za*). *Veznike* predstavi na kratko, deli jih na priredne (*i, pa*) in podredne (*cserávno, cse*), njihova naloga pa je, da povezujejo stavčne člene in stavke. Tudi zadnji besedni vrsti, *medmetu* (*asz, ohô, nopa*) se posveti le na kratko – z njimi »izražamo čustva, razpoloženja, posnemamo naravne glasove; ne sodijo tesno k stavku« (§ 342).

V okviru *Besedoslovja* (§ 343–385) Pavel obravnava tvorbo in pomen besed. Nove besede tvori z izpeljavo, podvojitvijo ali sestavo. Pri *izpeljavi* obravnava izpeljavo samostalnikov, izpeljavo pridevnikov ter tvorbo števnikov in glagolov. Loči kar 16 skupin

samostalniških obrazil (npr. -v: *roká-v*, -n: *szta-n*), od katerih so nekatera nastala s sestavo več obrazil (npr. -av, -ica: *rok-av-ica*; -ar, -na: *pek-ár-na*). Na podoben način izpeljuje pridevnike; zaradi značilne (prekmurske) rabe določne oblike pridevnika sta zgleđa za nesestavljeno obrazilo le dva, -j (*nas* (< *nasz-j*) in -t (*bi-t*); sestavljeni so pogosti, npr. -ji (*kráv-ji*), -vi (*gizdá-vi*), -ov, -it (*rod-ov-it*). Pri tvorbi glagolov posebej izpostavi obrazili -k (*ví-k-ati*, *tí-k-ati*) in -l (*rez-l-ati*). Za *podvojítev* piše, da je zelo star besedotvorni način, danes le redko najden, npr. *glágol* < *golgol*, *plapolati* < *polpol*. Novo besedo lahko tvorimo tudi s sestavo ene ali več enostavnih besed, npr. *poszilizsív* < *po szili zsív*; *posziszili* < *po vszej szili*.

Med besedoslovje uvršča tudi podpoglavje *Pomenoslovje*, v katerem obravnava prvotni in preneseni pomen besede (*kríz* : *kríz psenice*), sopomenke (*dekla*, *deklina*, *deklícska*), enakozvočnice (*szlána*, *právi*, *meo*), posnemovanje (*múkat*, *fúcskat*), spremembe pomena v razširjeni (*gláva*, *húdi*) ali zoženi pomen (*csíszlo*, *pétek*, *zlát*) ter besedni zaklad. Prevzete besede so v prekmurski slovenski jezik prišle predvsem iz madžarskega (*betezsen*, *bantüvati*, *csonta*) in nemškega jezika (*fárba*, *hizza*, *colinga*).

Zadnje poglavje predstavlja *Skladnja* (§ 386–455). Že Pavlovo poimenovanje *Sztávkoszólóvje* nakazuje, da je osnovna enota njegove skladnje stavek, ki je »misel, ki je izražena z besedami« (§ 386). Stavek, ki izraža eno misel, je *prosti stavek* (*Mati obed kúha drúzsini*), stavek brez povedka je *nepopolni stavek* (*Dober dén!*), *trdilni stavek* potrdi dejanje (*Vcseraj szmo sze kópali*), *nikalni* ga zanika (*Vcseraj szmo sze nê kópali*). Po vsebini pa so stavki *povedni* (*Manják szam szebi csasz krádne*), *vprašalni*

(*Znás zse vogrszki?*), *želelni* (*Bóg vam daj vszega dobroga!*) ali *velelni* (*Pascsi sze!*). Iz enega ali dveh prostih stavkov pa nastane zloženi stavek (*Vöter píse pa descs ide*). Zložene stavke sestavljajo *glavni* ali *odvisni stavki*; če so zloženi iz samih glavnih stavkov, dobimo *priredje* (*Szunce szíja*, *dezdzssek gré*), če pa tudi iz odvisnega stavka, dobimo *podredje* (*Kak szí poszteles*, *tak bos lezso*). V nadaljevanju predstavlja pet vrst prirednih stavkov (vezalno, ločno, protivno, sklepalno in vzročno priredje) in štiri vrste podredno zloženih stavkov (osebkov, predmetni, prilastkov in prislovni odvisnik). Pozna tudi *vrinjen* stavek, ki ga loči s pomišljajem (*Te je pa – ták právjíjo – na veke povrgo szvojo rojsztno vész*), *veliki stavek* (tj. obsežno, umetniško sestavljen zloženi stavek) in *navedek* (*Krisztus je pravo: »Lübite sze med szebov!«*). Na koncu skladnje je poglavje o besednem redu, »ki je prilagojeno strukturalističnemu Breznikovemu pogledu na to vprašanje« (Jesenšek 2013b: 459) in kaže na »Pavlovo spremljanje sodobnega slovnicearstva« (Jesenšek 2013b: 460).

V *Dodatku* je pet razprav, ki osvetljujejo Pavlovo delo in življenje ter prekmurski knjižni jezik. Marija Bajzek Lukač v prispevku *Od rokopisa do prevoda in objave Pavlove slovnice* osvetljuje težko prehojeno pot od nastanka do izdaje slovnice. V prispevku *Zgodovina sto let starega rokopisa* zgodovino nastajanja Pavlove slovnice osvetljuje Judit Pavel. Marc L. Greenberg, ameriški (!) jezikoslovec, ki se zanima za Pavlovo slovnico in tudi pripravlja prevod v angleščino, piše o *Prekmurščini med slovanskimi jeziki*. *Prekmurski knjižni jezik*, njegov nastanek in razvoj, je prikazan v razpravi Martine Orožen. O prekmurskem knjižnem jeziku in o Pavlovem jezikoslovnem delu, še

posebej o skladnji v omenjeni slovnici, pa podrobno piše Marko Jesenšek v prispevku *Pomen Pavlove slovnice za razvoj prekmurskega knjižnega jezika*.

Po pregledu Pavlove *Prekmurske slovenske slovnice* moramo priznati, da gre za natančno in skrbno pripravljeno delo. Pavel se je dela lotil zelo resno, saj je gradivo za slovnico zbiral dolga leta. Slovnica je bila sprva zagotovo še obsežnejša, saj avtor sam pojasnjuje, da jo je (1942) na željo naročnika prilagodil šolskim in praktičnim potrebam. Toda gotovo je, da je Pavlova slovnica vseeno obsežna znanstvena slovnica, v kateri je normiral prekmurski knjižni jezik. V svoji veliki želji, da bi predstavil čim več prekmurskega jezikovnega gradiva, pa je pogosto pozabil (samo) na normiranje. Pogosto namreč navaja več oblik, ne zapiše pa, katera naj bi bila normativna (npr. »Nekateri pridevniki imajo dve ali tri različne oblike primernika. Npr.: *nizki – nizsisi, nizsejsi, nizsji*« (§ 193). S tem Pavlova slovnica ni več samo normativna, ampak tudi opisna. In prav to bogato ponazarjalno prekmursko jezikovno gradivo je dodana (ali morda celo največja) vrednost Pavlove slovnice. Strinjam se z dr. Markom Jesenškom, ki je na predstavitvi Pavlove slovnice v Pokrajinski in študijski knjižnici v Murski Soboti (17. aprila letos) rekel, da Pavlova slovnica danes nima tolikšne strokovne, znanstvene vrednosti, ima pa neprecenljivo vrednost za raziskovalce zgodovine jezika, še zlasti prekmurskega knjižnega jezika, in kulturološki pomen. S Pavlovo slovnico je namreč dokazano, da je bil prekmurski jezik knjižni jezik – ima svojo slovnico, je znanstveno raziskan in v slovnici tudi normiran. Zato pa tudi nikoli ne bo mogel izginiti!

LITERATURA

Marija BAJZEK LUKAČ, 1999: Pavlova Prekmurska slovnica (Vend nyelvtan). *Murkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 9). 175–190.

– –, 2013: Od rokopisa do prevoda in objave Pavlove slovnice. *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan*. Ur. Marko Jesenšek. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. (Zora 100). 379–399.

Anton BREZNIK, 1916, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Marko JESENŠEK, 2013a: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 90).

– –, 2013b: Pomen Pavlove slovnice za razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan*. Ur. Marko Jesenšek. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. (Zora 100). 429–471.

Natalija ULČNIK, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 67).

Polonca Šek Mertük

Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru
polonca.sek@uni-mb.si

SASKIA PRONK-TIETHOFF. *THE GERMANIC LOANWORDS IN PROTO-SLAVIC* (= *Leiden Studies in Indo-European* 20). Amsterdam – New York, NY: Rodopi, 2013. 316 Seiten (ISBN 978-90-420-3732-8).

In dieser sehr verdienstvollen Arbeit setzt sich Saskia Pronk-Tiethoff (im Weiteren zitiert als PT) das Ziel, die germanischen Wörter, die bis zum 9. Jh. ins Slavische entlehnt worden sind, zusammenzustellen und unter verschiedenen Gesichtspunkten zu untersuchen. Sie nennt alles Slavisch bis zum 9. Jh. Urslavisch und spricht daher von germanischen Entlehnungen ins Urslavische (PT 15).

Was diese Arbeit besonders auszeichnet, ist die Bemühung, für jedes besprochene Lehnwort zu bestimmen, nach welchem der drei Stangschenschen Akzentparadigmen a, b und c es im Slavischen flektiert. So gerne ihr traditionell auch ausgewichen wird, wäre ohne Beantwortung dieser Frage die etymologische Darstellung eines Wortes unvollständig. Die Autorin gibt dankenswerterweise auch eine kleine Einführung in die slavische Akzentologie (PT 31–38). Bei dieser Gelegenheit seien zum in PT 35 besprochenen *volja*-Typ drei neuere Titel ergänzt: 1) Rainer Fecht, Neoakut in der slavischen Wortbildung: Der *volja*-Typ, Dettelbach 2010. 2) Meine kurze Rezension davon im Wiener Slavistischen Jahrbuch 57 (2011) 236–239. 3) Florian Wandls aufschlussreicher Rezensionssatz in *Ricerche slavistiche* 10/56 (2012) 399–416.

In ihrer Rückschau auf die Geschichte der Erforschung germanischen Lehnworts im Slavischen (PT 17–29) wendet sich die Autorin – vielleicht zu Recht – gegen Kiparskys Postulat einer balkangotischen Lehnschicht (PT 20–21).

Immer wieder aber stellt sie – und zwar wohl zu Unrecht – auch die Existenz und sogar die Möglichkeit vorgotischer Lehnbeziehungen zwischen Slavisch und Germanisch in Abrede (*passim*, z. B. in PT 20, wo sie erwähnt, dass Kiparsky für die ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit slavisch-germanischen Kontakten in Ostpreußen rechnet). Vgl. auch PT 29: „All scholars depart from a layer of Proto-Germanic loanwords ... in Proto-Slavic“, aber „the Germanic and Slavic homelands were located too far away from one another“. (Zur Frage der germanischen Urheimat sei hier folgende neuere Publikation nachgetragen: Wolfram Euler und Konrad Badenheuer, Sprache und Herkunft der Germanen. Abriss des Protogermanischen vor der Ersten Lautverschiebung, Hamburg – London 2009.) Hier sei gleich angemerkt, dass eventuelle vorgotische germanische Entlehnungen im Slavischen nicht unbedingt als urgermanische bezeichnet werden müssen. Vorgotisch-Germanisches kann ja durchaus nachurgermanisch sein. Es kann auch gemeingermanisch sein, also einem bereits uneinheitlichen, aber noch zu gemeinsamen Innovationen fähigen Germanischen angehören.

In PT 51–69 werden aus der Sicht der Autorin die historischen und räumlichen Koordinaten der Kontakte zwischen Slavisch und Germanisch dargestellt und mit wertvollen Quellenzitate belegt. In PT 69–72 werden mögliche slavische Entlehnungen im Germanischen von got. *plinsjan* bis ahd. *karmala* (zu letzterem s. auch PT 74) besprochen. In einem Exkurs über frühe Kontakte des Germanischen und Slavischen mit dem Lateinischen und Romanischen (PT 74–77) wird darauf hingewiesen, dass die aus dem Germanischen ins Slavische entlehnten Wörter

zu einem großen Teil vorher aus dem Lateinischen ins Germanische entlehnt worden sind (PT 75). Schon in PT 20 wird auf den über die Goten erfolgten Transfer römischer Kultur ins Slavische aufmerksam gemacht. Es folgt ein Exkurs zum Thematischen (PT 76). In PT 77–167 werden 76 Lehnwörter, geordnet nach Akzentparadigmen, eingehend besprochen.

Nach einer Diskussion von Wörtern, die aus verschiedenen Gründen nicht in die vorangehende Auflistung passen (PT 169–215), wird ein tabellarischer Überblick über die Etymologien nach Akzentparadigmen geboten (PT 217–220). Weitere Kapitel behandeln lautgeschichtliche Einzelheiten, auch im Hinblick auf die Bestimmung der jeweiligen Gebersprache und die Datierung der Entlehnungen (PT 221–237). Dann kommen Überlegungen zur morphologischen Einordnung der Lehnwörter ins Slavische (PT 237–246) und schließlich zu ihrer semantischen Schichtung (PT 246–255). Abgerundet wird die Arbeit mit einer sehr interessanten These zur Ratio der Verteilung der Lehnwörter auf die drei Akzentparadigmen, insbesondere zur Eingliederung eines Teils ins Akzentparadigma a (PT 257–273, v. a. 265, 271).

Es folgen noch Bibliographie (PT 275–290) und Index (PT 291–316). Im Index vermisst man die „urslavischen“ Ansätze, zumal diese im Text oft alleine, ohne einzelsprachliche Reflexe, angeführt werden und somit über den Index ganz und gar unauffindbar sind; und wo sie zusammen mit einzelsprachlichen Reflexen genannt sind, muss man erraten, mit welchen, um das „urslavische“ Wort über den Index im Text ausfindig zu machen. So blättert man viel herum, bevor man ein Lemma eventuell findet. Der tabellarische Überblick über die

Etymologien nach Akzentparadigmen (PT 217–220) ist aber schnell durchgesehen und kann so über die Mängel des Indexes einigermaßen hinweghelfen.

Bei aller außer Frage stehenden wissenschaftlichen Qualität des Werks gibt es doch auch manches Inhaltliche zu beanstanden:

Die Diskrepanz zwischen slav. *vītēdzь und *retēdzь mit *t* auf der einen Seite und germ. *wīkinga und *rakind- mit *k* auf der anderen, aus der die Autorin einen „change of Germanic *k* to PSL. *t“ (PT 161) ableitet, kann nicht mit der zwischen russ.-ksl. *stb'azь* und germ. *skillinga verglichen werden (s. PT 96–98, 160–162). Bei *stb'azь* handelt es sich um ein ursprüngliches slavisches *k*, das durch die Zweite Palatalisierung zu *c* und im Zuge der altbulgarischen Dissimilation *sc* > *st* (wie z. B. in *iscēliti* > *istēliti*, *ljudьscii* > *ljudьstii*, vgl. etwa Paul Diels, Altkirchenslavische Grammatik I, Heidelberg 1932, 136–137 Anm. 5) zu *t* geworden ist. Das Russisch-Kirchenslavische reflektiert hier die bulgarische Lautung wie russ. *strana* die bulgarische Liquidametathese. Von einem „PSL. *t“ (PT 161) und einem „change of Germanic *k* to PS. *t“ kann in *stb'azь* nicht die Rede sein. In altkr. *clez* ist diese altbulgarische Dissimilation naturgemäß ausgeblieben (während es kr. dennoch *vītēz* heißt).

Zumindest erwähnt und am besten auch eingearbeitet hätte Stefan Michael Newerklas Monographie „Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen“ (Frankfurt am Main etc., 2. Auflage 2011) werden sollen. Hierin gibt es auch Kapitel zu Lehnwörtern aus

dem Gotischen und aus dem Westgermanischen. Vielleicht wäre dann Pronk-Tiethoffs Sammlung germanischer Lehnwörter im frühen Slavischen um so manches Beispiel reicher.

Vielleicht auch um slav. **opatъ* (gr. ἄββας > lat. *abbātem* > rom. **abāte* [vgl. ital. *abate*] > altbair. **appāt*; nhd. *Abt*). Obwohl dieses Wort nur entlang der Grenze zum deutschen Sprachgebiet belegt ist und solche Wörter nach Auffassung der Autorin „may result from later (post-Proto-Slavic) borrowings from German“ (PT 7), ist **opatъ* im Sinne der Autorin als urslavische Entlehnung einzustufen, mit *a* > *o* ist es ja spätestens zu Beginn des 9. Jh. ins Slavische gelangt. Da kollidieren offenbar ein geographisches und ein lautchronologisches Kriterium. Das stimmlose *p* belegt hochdeutsche (bairische) Vermittlung des ursprünglich lateinischen Worts. Vgl. Ernst Schwarz, Zur Chronologie von asl. *a* > *o*, Archiv für slavische Philologie 41 (1927) 124–136: 127–128: „Das Kirchenwort tschech. *opat* ‘Abt’, sl. *opāt* geht des Vokalismus und Konsonantismus wegen auf abayr. *appāt* zurück. Es wird mit den deutschen Missionären des VIII./IX. Jahrh. (in Kärnten, Mähren, Pannonien) Eingang gefunden haben.“ Bei Newerkla ist dieses Wort auf S. 118 besprochen.

Angebracht wäre auch ein Hinweis auf Kontakte des Slavischen mit dem Nordgermanischen und alte Entlehnungen daraus wie z. B. den Personennamen *Gomolъ* < anord. *Gamall*, der ebenfalls noch den slavischen Wandel *a* > *o* mitgemacht hat (s. Alexander Sitzmann, Nordgermanisch-ostslavische Sprachkontakte in der Kiever Rus’ bis zum Tode Jaroslavs des Weisen, Wien 2003, 67, 86; zu den seit dem 8. Jh. anzunehmenden Kontakten s. op. cit. 20). Unter den Entlehnungen mit „limi-

ted attestation“ (vgl. PT 169) wäre slav. **sblędzъ* (mit Dritter Palatalisierung) < germ. *Siling* (> Ptolemaios Σιλίγγαι) ein besonders interessantes Beispiel gewesen (s. dazu jetzt Alexander Sitzmann – Friedrich E. Grünzweig, Die altgermanischen Ethnonyme. Ein Handbuch zu ihrer Etymologie, Wien 2008, 249–250).

Eine besondere Diskussion verdient Pronk-Tiethoffs wiederholt betonte Prämisse, dass die ersten Germanen, mit denen die Slaven Kontakt haben konnten, die Goten gewesen seien. Die Urheimat der Slaven (nördlich und nordöstlich der Karpaten) und die der Germanen (Norddeutschland und Südkandinavien) seien 900 km voneinander entfernt gelegen gewesen, sodass es vor der Wanderung der Goten zum Schwarzen Meer keine Berührung zwischen Slaven und Germanen geben konnte und daher auch keine vorgotischen germanischen Lehnwörter im Urslavischen. Dieser Auffassung ist nun entgegenzuhalten, dass das Slavische und Baltische einerseits und das Germanische andererseits manche frühen Innovationen gemeinsam vollzogen haben: (1) Den Lautwandel *o* > *a* (der freilich einen weiteren Kreis zog); (2) die Einführung von Dativ- und Instrumental-Plural-Endungen mit *-m-* (vgl. got. *wulfam*, ahd. *wolfum*, abulg. *vъkomъ*, lit. *vilkáms*), die an die Stelle von *-b^h* traten; (3) die Einführung bestimmter neuer Etyma: got. *þūsundi* = abg. *tysqšti*, *tysęšti* = apreuß. *tūsimtens* A Pl.; got. *gulþ* = abg. *zlato* = lit. *želtas* ‘golden’ (s. Herbert Bräuer, Slavische Sprachwissenschaft I, Berlin 1961, 23–24). Areallinguistische Betrachtungen (Germanisch, Baltisch und Slavisch im Zentrum vs. Indoiranisch, Keltisch, Italisch usw. an der östlichen bzw. westlichen Peripherie) legen nahe, dass es sich hier eher um Innovationen als um

Archaismen handelt; gemeinsame Innovationen verschiedener Sprachen setzen aber Kontakte zwischen ihnen voraus, und wenn es diese gegeben hat, konnten auch Wörter aus einer Sprache in die andere entlehnt worden sein. Es muss also mit vorgotischen germanischen Lehnwörtern im Slavischen grundsätzlich gerechnet werden, und zwar auch mit gemeingermanischen, wenn man bedenkt, dass die eben genannten slavisch-(baltisch-)germanischen Innovationen ja das gesamte (wenn auch nicht unbedingt noch einheitliche) Germanische miterfasst haben. Vielleicht aber hatten die Slaven auch spätere vorgotische Kontakte mit Germanen, etwa mit den Bastarnen oder Skiren im 3. Jh. v. Chr. (vgl. Ranko Matasović, *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 2008, 49).

Tatsächlich scheint man drei germanische Lehnwörter im Slavischen als vorgotisch einstufen zu müssen:

(1) Slav. **bljudo* ‘plate, table’ (vorur. **b_ew^hda* > ur. **bjaw^hda*) kann nicht aus dem Gotischen stammen, wie Pronk-Tiethoff behauptet (PT 77–78, 222, 234), denn got. *biups*, G Sg. *biudis* ‘table’ würde slav. ***blj^hdo* ergeben und nicht **bljudo*. Es muss vielmehr ein vorgotisches **beuda-* entlehnt worden sein, wie es gewöhnlich als urgermanische Lautung des Wortes rekonstruiert wird. Tatsächlich kommt auch eine westgermanische Gebersprache (vgl. ahd. *biet* ‘table, plate’, ae. *bēod* ‘table, Pl. dishes’) lauthistorisch nicht in Frage, wie PT 78 richtig feststellt.

(2) Slav. **tjudjb* ‘fremd’ (vorur. **tewd-* mit *j*-Suffix ‘einem [fremden] Volk gehörig’; zur Motivation vgl.

sloven. *ljudski* ‘fremd’, s. PT 203) > ur. **tjawdju*. Vgl. PT 202–204. Dieses Wort kann weder gotischen (*þiuda* ‘Volk’, zu *eu* > *iu* s. PT 234) noch westgermanischen (ahd. *thiot*; *diutisg* ‘deutsch’, nhd. *deutsch*, ae. *þēod* ‘Volk’; zu *eu* > *eo* > ahd. *io* s. PT 233) Ursprungs sein, sondern nur von einem vorgotischen **þeudō-* ‘people’ stammen, wie es gewöhnlich als urgermanische Lautung rekonstruiert wird.

(3) Was slav. **šelmъ* (vorur. **xel^hmu* > ur. **š_el^hmu*) betrifft, so kann es angesichts des Vokalismus tatsächlich nicht gotischen Ursprungs sein (PT 95 und 223; got. *hilms*), aber aus dem Westgermanischen kann es auch nicht stammen, weil die Kontakte mit diesem erst nach der Ersten Palatalisierung zustande gekommen sind. Slav. **šelmъ* kann nur von einem vorgotischen **helma-* stammen, wie es gewöhnlich als urgermanische Lautung rekonstruiert wird.

Es scheint also tatsächlich eine vorgotische germanische Lehnwortschicht im Slavischen zu geben.

Zum Schluss bleibt noch zu betonen, dass dieses Werk einen wichtigen und unumgänglichen Beitrag zur historischen Erforschung des slavischen Wortschatzes darstellt. Es vereinigt die bisherigen Forschungsergebnisse in einem kompakten Band und bietet in vielen Punkten eigene Lösungen zu alten und neuen Fragen, insbesondere und mit besonderer Maßgeblichkeit zu akzentologischen.

Georg Holzer

Universität Wien
georg.holzer@univie.ac.at

MIRAN ŠTUHEC: ŽIVE BESEDE IN PRODORNE MISLI. Antologija slovenske esejistike prve polovice 20. stoletja. Ljubljana, Študentska založba. 2013. (Zbrika Beletrina).

Najnovejše delo rednega profesorja doktorja Mirana Štuheca nam na prefinjnen, zvedav in premišljen način prinaša vpogled v esejistiko prve polovice 20. stoletja, ki je izšla osem let po izidu *Aristokracije jezika in duha*, antologijskega pregleda esejistike druge polovice 20. stoletja. Sedaj imamo v dobri meri zaokrožen pregled v slovensko esejistiko prejšnjega stoletja; bila je vse prej kot nekonkurenčna: z odličnimi jezikovnimi manevri, duhovnimi potenciali in ustvarjalnimi zamislimi, se je lahko brez večjih težav postavila ob bok takrat sodobnim evropskim esejističnim subjektom.

Miran Štuhec je ugleden doktor znanosti in profesor za slovensko književnost na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Njegovo širše raziskovalno področje je slovenska proza 19. in 20. stoletja, drugo polje raziskav pa slovenska miselna proza, še posebej esejistika. Po literarnozgodovinski sintezi povojne slovenske esejistike je njegova raziskovalna pozornost namenjena esejistiki do leta 1950. Izhajajoč iz zagrebške naratološke šole je v poznih osemdesetih letih uveljavil pristop, ki je bil v slovenskem prostoru dokaj nov, v okviru programske skupine Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine je do sedaj z naratološke perspektive obravnaval nekatera ključna pripovedna dela slovenske književnosti ter izbrane razprave slovenskega zgodovinopisja. Rezultati, objavljeni v monografijah in domačih ter tujih revijah, prinašajo spoznanja o

tipologiji pripovedovalca, o fokalizacijskem kodu, o aktantskem vprašanju ter o problematiki avtorjevega glasu. Osrednji interes dr. Štuheca ni literarna teorija, je pa z njo tesno povezan, zato so raziskave pogosto aplikacija določenih teoremov, njihovo dopolnjevanje in prilagajanje karakteristikam slovenske književnosti. Izdal je več samostojnih znanstvenih monografij: *Rad prebiram misli, ne živim jih pa rad*. Poetika pripovedne proze Pavleta Zidarja (Ljubljana: Rokus, 1996), *Naratologija. Med teorijo in prakso* (Ljubljana: Študentska založba, 2000), *Slovenska esejistika prve polovice dvajsetega stoletja* (Ljubljana: Slovenska matica, 2003), *Aristokracija jezika in duha*. Antologija slovenske esejistike po drugi svetovni vojni. (Ljubljana: Študentska založba, 2005), *Slovenska esejistika od začetkov do leta 1950* (Ljubljana: Študentska založba, 2010), *Književne teme* (Maribor: Založba Pivec, 2013), svoje delo pa je predstavljal doma in v tujini (Ljubljana, Bled, Nova Gorica, Moskva, St. Petersburg, Gradec, Zagreb, Krakow, Sombotel). Bil je vodja slovenskega dela bilateralnega sporazuma Hrvaška in slovenska književnost kot sosednji književnosti ter član komisije za ocenjevanje mednarodnih raziskovalnih projektov. Pohvali pa se lahko tudi z vrsto gostujočih predavanj, ki so se odvijala na več domačih in tujih univerzah, kot so Ljubljana, Zagreb, Brno, Praga, Bielsko Biala, St. Petersburg.

V pričujoči knjigi je Štuhec izbral štirinajst avtorjev in prav toliko esejev, ki so si po njegovem mnenju, po jezikovnih in slogovnih ter problemskih in idejnih določnicah zaslužili tovrsten izbor. Z njim je predstavil najvidnejše predstavnike slovenske esejistike prve polovice 20. stoletja, ki so takrat razmišljali o problemih slovenstva in

Slovencev, hkrati pa so iskali navdihe v drugih pokrajinah ter v mislih, podobah in duhu tujih književnikov ter filozofov. Eseji so razvrščeni po letnicah objave – od najstarejšega, Cankarjevih *Podob iz sanj*, do najmlajšega, *Komu zvoní* Juša Kozaka. V presečišču esejev v antologiji prevladuje tematika umetnika, umetnosti, umetnikovega statusa in njegove lastne progresije skozi domovinska očala, perspektive, ki upoštevata narodnostni kontekst, kar lahko vidimo v Vidmarjevem dialogu med ljubiteljem in kritikom v eseju *Pogovor o Arhimedovi točki*, v Cankarjevih *Podobah iz sanj*, Župančičevem *Ritmu in metrumu*, Prijateljvem *Domovina, glej, umetnik*, Jarčevem eseju *Umetnost in življenje*. France Vodnik je razmišljal o sodobnosti v umetnosti, o vrednotah, ki jih Slovenci ob tem izgublamo in o konzervativizmu – ta nam oži poglede na svet. O umetnosti je prav tako esejiziral Ivo Brnčič. Opisoval je umetniško progresivnost, vrednost umetnosti, ki jo je ta vedno sama določala preko čuta za objektivno resničnost. Izidor Cankar je v antologiji predstavljen z esejem *Uvod k XIII. knjigi Zbranega dela Ivana Cankarja*, kjer je evociral Cankarja z več življenjsko-ustvarjalnih vidikov. Anton Ocvirk je razmišljal o metafiziki Leona Šestova, o razvrednotenju vseh vrednot, Bratko Kreft je prepoznal po ukvarjanju z Miroslavom Krležo, medtem ko je Vladimir Bartol poudaril ponotranjeno dožemanje Freudovega dela in lika. Za razliko od vseh zgoraj naštetih avtorjev sodita eseja Edvarda Kocbeka in Božidarja Borka med redke, ki se že v izhodišču umakneta iz domovine. Kocbek je o domovini razmišljal, jo primerjal in orisoval skozi povsem oddaljeno Španijo (*Premišljevanje o Španiji*), Borko je reflektiral Prago, kjer je v njeni odlični arhitek-

turi in dognanem urbanizmu doživel veličastne refleksije drugih evropskih mest. Dr. Štuhec jima je ob bok postavil Juša Kozaka z esejem *Komu zvoní?*, v katerem ta piše o o Hemingwayu kot o kronistu vojne.

Knjiga *Žive in prodorne misli* je opremljena z izčrpno študijo in beležkami o avtorjih. Avtor je v slednjih poudaril najpomembnejše biografske in bibliografske podatke o posameznih esejistih, v spremni študiji pa je utemeljil merila izbora, opozoril na kulturnozgodovinske okoliščine v prvi polovici 20. stoletja, izpostavil problemske sklope takratne slovenske esejistike, se ustavil ob svetovnonazorskih vprašanjih in jezikovnih ter notranjeslogovnih značilnostih korpusa. Poudaril je, da so v knjigo uvrščeni eseji, ki na različne načine izražajo čas, v katerem so nastali. Tukaj se je avtor navezal na okoliščine, ki so bile za Slovence obravnavanega obdobja izjemno pestre. Nova vprašanja, ki jih odkriva Štuhečeva antologija, postanejo izrazitejša ob obeh vojnah. Še močneje pa pridejo do izraza, ko se se liberalni in klerikalni politični struji pridružil marksisti. Vse tri skupine so pritegnile del intelektualne sfere, ki je začela že s koncem 19. in v začetku 20. stoletja odpirati oziroma izostrovati poglede na narod, na problem slovenstva, jezika in politike. Ob teh nazorskih pogledih so izbrani esejisti odstirali tudi vprašanje umetnosti in človeških vrednot. V antologiji je prepoznavno, da si esejisti zastavljajo vprašanja o svobodi, umetnosti, umetnikovem položaju, subjektivni in objektivni resnici, narodni samostojnosti, kulturi, zgodovini in politiki. Avtor nam je z izborom prikazal, kaj je bilo za esejiste v tedanjem času pomembno, v katere smeri se je širila esejistična refleksija in kaj esejistično-zgodovinskega je ostalo pomembno do

današnjih dni. Kajti tudi sami si ob branju izbranih esejev lahko skozi historično perspektivo ponotranjimo dogodke iz našega vsakdana.

Namen rednega profesorja dr. Štuhca je z antološkim izborom dosežen, saj ponuja celovit vpogled v do sedaj še neobdelan opus. S tem in s svojo zgodovino predvojnega eseja je postavil osnovo nadaljnjim raziskavam, ki se bodo verjetno osredotočale na ozka področja slogovnih značilnosti, filozofskih podlag ali morebitno delo esejistk. Kot mlada slovenistka se sprašujem, kje v antologiji odmeva ženski glas. Zanimivo bi bilo prebrati tudi esejistične refleksije Zofke Kvedrove, Lili Novy ali Milene Mohorič in ugledati sliko slovenske esejistike prve polovice 20. stoletja še s perspektiv raziskovalk.

Vita Zgoznik

vita.zgoznik@gmail.com

**JOŽICA ČEH STEGER:
EKSPRESIONISTIČNA STILNA
PARADIGMA V KRATKI
PRIPOVEDNI PROZI 1914–1923.**

Maribor: Filozofska fakulteta,
Mednarodna založba Oddelka za
slovanske jezike in književnosti,
2010 (Zora, 69).

Z monografijo Jožice Čeh Steger je slovenska literarna veda pridobila izjemno poglobljeno študijo o ekspresionistični kratki prozi na Slovenskem. Njeno raziskovalno delo je osredinjeno na preučevanje metaforike, izhajajoče iz interakcijske teorije metafore, podrob-

neje predstavljene že v monografiji *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi* (2001). Z razčlenitvijo metaforike v izbranem opusu slovenske kratke pripovedne proze je razširila seznam sekundarnih virov o ekspresionizmu (Janko Kos, Lado Kralj, Boris Paternu, Helga Glušič, Franc Zadavec, Gregor Kocijan, Bojana Stojanović Pantović idr.) in z naslonitvijo na raziskave o nemškem ekspresionizmu z oblikovanjem lastnega pristopa opozorila na temeljne značilnosti pripovedne proze v obdobju 1914–1923. Obsežen pregled kratkoprotnih virov zgodnjega obdobja slovenske ekspresionistične pripovedne proze prinaša spoznanja do sedaj še neraziskanega področja – predvsem metaforike.

Monografija prinaša sistematičen prikaz ekspresionistične stilne paradigme skozi prizmo metaforičnih pojavov skrbno izbranega avtorskega in literarnega opusa. V uvodnem delu nas avtorica podrobneje seznani s slovenskimi raziskovalci ekspresionizma in natančneje analizira ter poda uvid v značilnosti nemškega ekspresionizma, opozori na možne vplive ob zgodovinsko prelomnem trenutku, ko so bili slovenski pisatelji tudi vojaki in so občutili prvo svetovno vojno v luči grozljivih razsežnostih. Literarna besedila razkrivajo ekspresionistične topose (vojna, strah, razčlovečenje idr.), značilnosti tematsko-idejne ali stilne ravni, hkrati pa avtorica opozori na iztekajoče se smeri in stile moderne (Stanko Majcen, Marija Kmet).

V pregledni monografiji predgovoru in uvodu sledi sistematična obravnava posameznih literatov kratke pripovedne proze. Skoraj pričakovano začenja s Cankarjevimi *Podobami iz sanj*, ki se, tako avtorica, s strukturnim modelom sanj, tematiko vojne, z nelepo in

hiperbolizirano metaforiko vpisujejo v začetek slovenske ekspresionistične kratke pripovedne proze. Nadaljuje s poglobljenim pregledom Bevkovih vojnih pripovedi, opozori na zvočno razglašenost, razčlovečenje in animalizacijsko metaforo, poudariti velja groteskno podobo in parabolizacijo. Vključuje Ivana Dornika, pripadnika mlade generacije dominsvetovcev, ki se je pisateljsko izoblikoval pod mentorstvom Izidorja Cankarja. Čehova opozori, da je Dornikova kratka proza še v marsičem vezana na stilne tokove moderne, znotraj Dornikove metaforike opozori na pogosto prisotnost glagolske metafore. Sledi pregled kratke proze Stanka Majcna, Čehova v njegovih dunajskih povesticah opozori na podobnosti s skicami Petra Altenberga. To ni edina podobnost, ki jo izpostavi, na Majcna in njegovo jezikovno zgoščenost je z revijo *Die Fackel* vplival tudi kritik dunajske moderne Karl Kraus. Poglavlje zaokrožuje z vojno kratko prozo Narteja Velikonje, za katero avtorica ugotavlja, da je ekspresionistične metafore zapisal zgolj v literarno obarvanem pismu.

Tretje poglavje, naslovljeno *Kratkoprozni eksperimenti*, prinaša pregled simbolike in (avantgardne) metaforike, ki presega polje ekspresionističnih toposov. Predstavljeni so »prozni eksperimenti« *petih manj znanih književnikov: Antona Podbevška, Staneta Meliharja, Cirila Vidmarja, Jožeta Cvelbarja in Štefanije Ravnika. Četrto, najkrajše poglavje prinaša pregled tematike in metaforike kratke proze Milana Fabjančiča in Angela Cerkenika.*

V petem poglavju, ki je v celoti posvečeno Mariji Kmet, Čehova opozori na stilni pluralizem, značilen za njeno kratko prozo. Na skoraj dvajsetih straneh sta skozi metaforiko predstavljeni

njeni zbirki kratke proze *Bilke in Večerna pisma*. Na prvi pogled se zdi, da gre pri obravnavi Kmetove literature za ekskurz, a Čehova s celovitim prikazom njene kratke proze poda zanimivo ugotovitev – za razliko od ostalih sopotnikov je ubrala obratno pot: od zgodnjih ekspresionističnih poskusov do ustalitve v stilnem pluralizmu slovenske moderne. Izstopajoča je avtoričina teza, da bi jo lahko s stilnega vidika imenovali za »začetnico ali vsaj predhodnico slovenske ekspresionistične kratkoprozne paradigme«.

K osrednjim ekspresionističnim temam se vrnemo v šestem poglavju, v pregledu kratke proze Andreja Čeboklija. Čehova svojo raziskovalno časovno zamejitev (1923) utemeljuje tudi s tem, da je to letnica smrti Andreja Čeboklija, ki ga mdr. označi kot najizrazitejšega pisatelja zgodnje ekspresionistične kratke proze na Slovenskem. Avtorica izpostavlja, da je z vidika metaforike njegova proza bogata, intenziteto izraza in strukturo metaforike je narekovala tudi vojna kot osrednja tema njegove kratke proze.

V sklepnih ugotovitvah Čehova na primerjalno-analitičen način predstavi skupne značilnosti ekspresionistične kratke proze, opozori na vplive drugih umetnosti (npr. pobude iz slikarstva) in na vzporednice z nemškim ekspresionizmom. Njena ključna ugotovitev je, da metafora v ekspresionistični literaturi nima skupnega imenovalca, metaforika se je oblikovala iz nasprotja z impresionistično estetiko in antimimetičnim pojmovanjem stvarnosti in jezika.

Čehova je z upoštevanjem izsledkov in ugotovitev številnih raziskovalcev posegla na slabo raziskano področje in tako s poglobljeno raziskavo o vstopu slovenske kratke pripovedne proze

v ekspresionistično stilno paradigmo (1914–1923) opravila izjemno zahtevno in obsežno delo. Uspelo ji je zapolniti vrzel med ekspresionistično poezijo in dramatiko, do sedaj bolj raziskanima področjema. Študije s področja metaforike zgodnje ekspresionistične kratke proze uvrščajo monografijo na obvezen seznam študijske literature s področja literarne vede, predvsem pa omogočajo nadaljnje raziskovanje ekspresionistične kratke proze v kasnejšem obdobju.

Črt Močivnik

Celje

crt.mocivnik@gmail.com

**BESEDOTVORNI TEMATSKI
BLOK NA PETNAJSTEM
MEDNARODNEM
SLAVISTIČNEM KONGRESU
V MINSKU (2013)**

Petnajsti mednarodni slavistični kongres je po Ohridu (2008) potekal v beloruskem Minsku v dneh od 20. do 27. avgusta 2013. Udeležilo se ga je okrog petsto slavistov iz blizu štiridesetih držav. Skupaj s predsednico Slovenskega slavističnega komiteja prof. dr. Alenko Šivic Dular se je kongresa udeležilo še sedem jezikoslovcev: Andreja Žele, Irena Orel, Petra Stankovska s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Metka Furlan, Silvo Torkar, Andreja Legan Ravnikar z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in Irena Stramljič Breznik s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Z diskusijskimi prispevki v posamezni sekciji pa je sodeloval tudi

prof. dr. Janez Dular. Nacionalni prispevki za kongres so bili objavljeni pod skrbnim uredništvom Petra Weissa v prvi številki devetnajstega letnika Jezikoslovnih zapiskov z naslovom *Slovensko in slovansko* (celotna številka je dosegljiva na naslovu: http://bos.zrc-sazu.si/knjige/JZ%2019.1%20%282013%29_.pdf), v kateri sta svoja prispevka objavila še Mira Krajnc (FF UM) in Matej Šekli (FF UL), ki pa v Minsk nista potovala. Povzetke vseh nastopajočih na kongresu pa je izdal organizator v dveh obsežnih večjezičnih zbornikih. Prvi je bil namenjen jezikoslovlju, drugi pa književnosti, kulturologiji in folkloristiki, oba je uredil tudi organizator kongresa A. A. Lukašanec.

Poleg predstavitev prispevkov v posameznih sekcijah je bilo na tem kongresu mogoče sodelovati tudi v tematskih blokih. Za slovansko besedotvorje ga je organizirala Elena Koriakowcewa in vse zbrane prispevke izdala v publikaciji z naslovom *Slowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków slowiańskich: International Slavistic Committee Commission on Word Formation* (Siedlce 2013). V tematskem bloku so sodelovale jezikoslovke petih držav: Elena I. Koriakowcewa (Poljska, Rusija), Galina P. Neščimenko (Rusija), Ingeborg Ohnheiser (Avstrija), Elena G. Lukašanec (Belorusija), Irena Stramljič Breznik (Slovenija), Elena V. Petruhina (Rusija) in Lidija Arizankovska (Makedonija).

Elena I. Koriakowcewa (9–38) je v svojem prispevku razmišljala o novih besedotvornih načinih in produktivih besedotvornih procesih, kot se izpostavljajo v sodobnih slovanskih jezikih. Pri tem se je osredotočila na uzualne tvorbene procese, kot sta zlaganje in afiksacija (izpeljava, sestavljanje), manj pozornosti pa je namenila novejšim

tvorbenim postopkom, kot sta na primer prekrivanje (angl. blending) in krnjenje (angl. clipping). Gradivo za analizo je črpala iz besedil aktualne publicistike, oglasov in elektronske komunikacije. Kot je ugotovila, ima leksikalna kreativnost v tovrstnih besedilih predvsem stilistično vlogo in učinkuje zlasti humorно ali ironično.

Rusinja Galina P. Neščimenko (39–66) se je v svoji razpravi posvetila analizi spletne komunikacije, pri tem je izhajala tako iz ontološke kot funkcijske narave spletnega jezika. Razpravljala je o elektronski komunikaciji v luči sodobne javne jezikovne kulture in aktualnih besedotvornih zakonitosti.

Ingeborg Ohnheiser z Univerze v Innsbrucku (67–82) je kot dobra poznavalka slovanskega besedotvorja predstavila razvoj pragmatičnih in stilističnih tendenc v njem, pri čemer se je posebej posvetila rušenju stilističnih meja. Izhajala je iz zbornika *Slowotwórstvo/Nominacija*, ki ga je tudi uredila (Ohnheiser 2003). Besedotvorne analize in kontrastivne študije tega zbornika so bile posvečene raziskavi in opredelitvi lingvističnih pojavov, kot je t. i. internacionalizacija, pragmatičnim in slogovnim težnjam in težnji k jezikovni ekonomiji. V tokratnem prispevku je Ohnheiserjeva predstavila razvoj pragmatičnih in stilističnih tendenc, in sicer s posebnim ozirom na ruske »Besede leta« (2007–2011).

Elena G. Lukašanec (83–98) je razdelala značilnosti motiviranega besedja v različnih stilih mladostniške spletne komunikacije. Besedno gradivo za raziskavo je črpala iz spletnih slovarjev, dostopnih na straneh *slovonovo.ru* in *teenslang.su*. Lukašančeva je predstavila dva tipa slengovske leksike, in sicer sleng t. i. »igričarjev« ali »gamerjev« ter internetni sleng. Dognala je da, so

v internetnem jeziku izjemno pogoste grafično obogatene tvorjenke, v t. i. »igričarskem« spletnem jeziku pa vladajo številne abreviacije – oboje ima seveda stilistično funkcijo.

Irena Stramljič Breznik (99–109) z mariborske Filozofske fakultete se je v referatu posvetila novotvorjenkam v spletnih oglasih, ki so v sodobnem času prežeti z novimi besedami, oblikovanimi po neobičajnih postopkih. Na tak način namreč oglaševalci vplivajo na naslovnika, pritegnejo njegovo pozornost in ga z zanimivimi, atraktivnimi tvorjenkami privabijo k nakupu oz. uporabi storitve. Stramljičeva je raziskala novotvorjeno besedje slovenskega jezika v tiskanih, televizijskih in spletnih oglasih, ki so bili aktualni med letoma 2009 in 2012. V svojem prispevku je izpostavila leksikalne inovacije, med katere uvršča t. i. potencialne z manjšo in t. i. izvirne tvorbene vzorce z večjo kreativnostjo.

Elena V. Petruhina (110–134) je analizirala besedotvorne značilnosti sodobnega ruskega cerkvenega oz. religioznega diskurza, pri čemer se je osredinila na stilistično funkcijo tvorjenk in morfemov cerkvenoslovanskega izvora ter prikazala vzajemno delovanje besedotvornega, leksikalnega in slovničnega pomena tvorjenk besedil visokega sloga oz. tvorjenk v sodobnih cerkvenih pridigah. Zanimiva je ugotovitev, da imajo zelo pomembno vlogo pri oblikovanju visokega cerkvenega stila zlasti predpone oz. prefiksi.

Profesorica Univerze sv. Cirila in Metoda v Skopju, Lidija Arizankovska (135–145), je predstavila stanje makedonskega jezika, kot ga odražajo tvorjenke v jeziku medijev, zlasti v publicističnih in oglasnih besedilih. Kot ugotavlja Arizankovska je fenomen publicističnega jezika in jezika oglasov

pogojen s procesom globalizacije in z vplivom angleščine na eni strani, na drugi pa s težnjo po hitri in afektivni komunikaciji.

Tudi tokratni prispevki so prinesli nekaj zanimivih novih spoznanj in štu-

dij, ki so dobrodošla obogatitev vedenja s področja slovanskega besedotvorja.

Ines Voršič, Irena Stramljič Breznik

*Univerza v Mariboru
ines.vorsic@guest.arnes.si,
irena.stramljic@um.si*

Navodila avtorjem

Slavia Centralis (SCN) je revija, ki objavlja jezikoslovne, literarnoteoretične in literarno-zgodovinske izvirne znanstvene prispevke s področja slavistike, odprta pa je tudi za take primerjalne interdisciplinarne raziskave. Revija objavlja prispevke v slovenščini, lahko tudi v drugih slovanskih jezikih, madžarščini, nemščini ali angleščini.

Recenzijski postopek

Vsak prispevek za SCN pregledata in ocenita dva neodvisna recenzenta ter ga predlagata za objavo.

Glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja in mu posreduje morebitne pripombe, ki jih je potrebno upoštevati, da bo članek objavljen; končno uredniško besedo ima glavni urednik. Zavrženih rokopisov ne vračamo – glavni urednik o tem pisno obvesti avtorja.

Uredniki lahko prispevke lektorirajo in jih (nevsebinsko) popravijo brez soglasja avtorjev.

Članki morajo vsebinsko in po tehnični pripravi besedila ustrezati naslednjim standardom:
– gre za še neobjavljene prispevke;

– oddati jih je potrebno v (1) elektronski obliki, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, tehnični urednici na naslov: natalija.ulcnik@uni-mb.si in (2) rokopisu v dveh natisnjenih izvodih na naslov: Oddelek za slovanske jezike in književnosti – *Slavia Centralis*, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor ali (3) po e-pošti v obliki pdf na naslov tehnične urednice.

– razprave naj obsegajo 25.000 do 35.000 znakov, ocene 14.000 do 18.000 znakov, poročila 6.000 do 8.000 znakov;

– sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku naj obsega 5 do 8 vrstic; dodanih naj ima 4 do 6 ključnih besed;

– povzetek naj obsega 20 do 30 vrstic – razprave, ki so napisane v slovenščini, imajo povzetek v angleščini, neslovensko napisane razprave pa v slovenščini;

– pisava je Times New Roman, velikost črk 12 pik (izvleček in povzetek 10 pik), razmik med vrsticami naj bo 1,5;

– format papirja naj bo A4, robovi naj bodo 25 mm zgoraj, spodaj, levo in desno (severnoameriški format papirja z robovi širine enega inča);

– opombe naj bodo sprotne, vezaji, pomišljaji in narekovaji naj bodo v skladu s slovenskim pravopisom (oz. pravopisnimi normami jezikov, v katerih so razprave napisane);

– literatura naj bo navedena v besedilu in opombah v krajši obliki v oklepaju (Jesenšek 2005: 279), v daljši obliki pa na koncu razprave v seznamu literature in navedenk;

– če je v seznamu literature več del enega avtorja, naj pri vseh neprvih navedbah ime in priimek avtorja nadomeščata dva pomišljaja;

– če je v seznamu literature pri enem avtorju več navedenk istega leta, jih ločimo z malimi tiskanimi črkami stično ob letnici (2007, 2007a, 2007b);

– v seznamu literature navajamo:

▪ monografija:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

-
- članek v reviji:
Martina OROŽEN, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1, 143–160.
 - članek v monografiji ali zborniku:
Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
Miran ŠTUHEC, 2003: Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
 - slikovno gradivo, razpredelnice ipd. (izdelano v MS Excel) naj bo priloženo na posebnih listih, v tekočem besedilu pa naj bo označeno, kam sodi (podnapisi slik naj bodo v tipkopisu); za oštevilčenje se uporabljajo samo arabske številke;
 - mednaslovi so v polkrepkem tisku;
 - ponazarjalni zgledi in daljši navedki (brez narekovajev, stopnja 10 pik, odstavčno ločeni) so v ležečem tisku;
 - natančne informacije glede označevanja nestandardnih znamenj (označeni naj bodo z rdečo barvo in dodatno izrisani na robu besedila), ležečega in polkrepkega tiska dobi avtor pri tehnični urednici;
 - naslovna stran tipkopisa naj vsebuje: naslov članka, ime in priimek avtorja, naslov ustanove, na kateri dela, njegov elektronski naslov in naslov, na katerega bodo poslane korekture;
 - korekture je potrebno opraviti v desetih dneh.

Guidelines for contributors

The journal *Slavia Centralis* (SCN) publishes articles presenting original research in Slavic linguistics and literary scholarship; it is also open to interdisciplinary approaches. Papers may be published in Slovene and other Slavic languages, as well as Hungarian, German, and English.

Refereeing process

SCN is a double-blind refereed journal. Two independent reviewers referee each paper. If an article is accepted, the editor-in-chief informs the author in writing and conveys the requested emendations, if any, that must be made before the article is accepted for publication. Rejected manuscripts are not returned; however, the editor-in-chief informs the author in writing. Final editorial authority rests with the editor-in-chief. The editors reserve the right to make formal (non-substantive) changes to the paper without consulting the author.

The content and format of the articles must conform to the following criteria:

- The work must not have been published previously.
- Each article must be submitted in (1) electronic Windows-compatible format to the technical editor natalija.ulcnik@uni-mb.si and either (2) two printed copies on paper to Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Slavia Centralis / Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160 / SI – 2000 Maribor or (3) by e-mail in PDF format to the technical editor.
- Articles should contain between 25,000 and 35,000 characters; reviews 14,000 to 18,000 characters, and reports from 6,000 to 8,000 characters.
- The English abstract should be 5 to 8 lines; it should include 4 to 6 keywords.
- The summary should contain 20 to 30 lines; articles written in Slovene will have an English summary; articles not in Slovene will have Slovene summaries.
- Articles should be written in 12-point Times New Roman font; the abstract should be in 10-point, line spacing should be 1.5.
- Paper format is A4, margins should be 25 mm on all sides or on North America letter-size paper with one-inch margins on all sides.
- Footnotes should be at the bottom of the page. Hyphens, n-dashes and m-dashes should be used as appropriate, according to the norms in the language in which the article is written.
- Bibliographical citations should be noted in the literature using in-text citations in parentheses, e.g., (Jesenšek 2005: 279), followed by full citations in a listing of references at the end of the article.
- If the bibliographical item has multiple works by the same author, subsequent citations of the author must replace the author's name with two m-dashes.
- If several items by the same author have the same year, subsequent articles should have a lower-case letter after the year, e.g., (2007, 2007a, 2007b).
- Citation format:
 - Monograph:

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 60).

-
- Journal article:
Martina OROŽEN, 1993: Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 41/1, 143–160.
 - Article in a book or anthology:
Zinka ZORKO, 2004: Izbrano besedje v narečjih severovzhodne Slovenije. *Besedovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Ed. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. (Zora 28). 170–228.
Miran ŠTUHEC, 2003: Esejstika narodnih tem in njen pomen danes. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ed. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). 63–80.
 - Graphics, tables, etc. (produced in MS Excel) should be given on separate sheets and their placement should be indicated in the text (captions of pictures should be in the manuscript); use only Arabic numerals for numbering.
 - Subtitles should be in boldface.
 - Examples and longer quotations (without quotations, 10 point, with paragraph breaks) should be in italics.
 - Precise descriptions of non-standard signs (marked in red and noted in the margin), italics, and boldface, will be given to the author by the technical editor.
 - The title page should contain: the title of the article, the name and surname of the author, the title of his or her place of employment, the author's e-mail (for the receipt of proofs).
 - Proofs must be corrected and returned in ten days.

